Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

UNDERVEJS MED MEDICINALHISTORIKEREN, PROFESSOR VILHELM MAAR OG ANDRE

ET TILBAGEBLIK

Af *Axel Garboe*

SÆRTRYK AF BIBLIOTEK FOR LÆGER
COSTERS BOGTRYKKERI . KØBENHAVN
1969

I

I anledning af Dansk medicinsk-historisk selskabs 50-års jubilæum (1967) er tankerne blandt andet standset ved professor i medicinens historie ved Københavns Universitet dr. med. Vilhelm Maar (1871-1940), en af de centrale skikkelser i dansk medicinsk-naturvidenskabelig historieforskning.

Som en af de efterhånden ikke så mange nulevende, der har kendt professor Maar personligt, er jeg bleven tilskyndet til at give en skildring af denne mand og hans indsats, idet jeg har kendt dr. Maar igennem mange år lige til hans død i 1940 og føler mig i stor taknemmelighedsgæld til ham både som videnskabsmand i tildels fælles forskningsområde og som menneske og ven.

Det er altid vanskeligt eller i virkeligheden umuligt at give en fyldestgørende skildring af et menneske, selv om man synes, at man har kendt den pågældende godt. Alligevel må naturligvis forsøget gøres og har da også sin begrænsede betydning, når man erindrer, at det synlige ikke er det hele. Meget skal forstås i en større og dybere sammenhæng og ud fra særlige forudsætninger. Når talen er om professor Maar, bliver disse vanskeligheder særlig store, fordi han var en så særpræget personlighed, en ener med sine kanter og særheder, der let kunne misforstås, hvis man kun lagde mærke til disse og ikke vidste noget om, hvad der fandtes bag den skal, der kunne være som et værn om et sky og følsomt, fint, sind. Man kommer her uvilkårligt som så ofte til at mindes digteren Nis Petersen's ord (i »En drift vers«) hvori han siger — og det gælder om os alle:

Ingen dom gør ret,
før mennesker ser en handling i kim.
Og ingen har set en handling som kim
uden Gud.

Brudstykker kan det derfor kun blive, hvad der her har kunnet gives som bidrag til forståelse af professor Maar's betydning som videnskabs-

mand og af hans rige personligheds indflydelse blandt andet på min udvikling til naturvidenskabshistoriker, således som jeg har forstået den, set i årenes længere perspektiv. Andre vil kunne tilføje andre små mosaikstene, der tilsammen kan give et fuldstændigere billede. Men under udarbejdelsen af denne skildring og en fornyet læsning af gamle breve fra professor Maar med den meget karakteristiske håndskrift har hans spinkle skikkelse stået levende for mindet. Hans fysiognomi var ikke så lidt sydlandsk og sådan, at det var forståeligt, når en fremmed, der antog dr. Maar (som han overalt i denne skildring vil blive benævnt) for en katolsk præst, en dag standsede ham på gaden med spørgsmålet: »Sie sind doch ein geistlicher?«

II

Første gang jeg fik et, omend flygtigt indtryk af dr. Maar går tilbage til min begyndende studentertid.

I 1904 var jeg bleven student fra Kathedralskolen, Latinskolen, i Nykøbing på Falster efter den »sproglig-historiske retning«, hvori man lærte en masse latin, der senere kom mig til megen nytte i mine naturvidenskabshistoriske studier. Men der var dog også plads til andet, og mine interesser lå så afgjort på naturvidenskabens side. Som naturhistorielærer havde jeg i nogle år haft Magnus Jespersen, den bornholmske geolog (1), hvis særprægede og inspirerende personlighed aldrig glemtes af hans elever. Selv om geologi ikke dengang var skolefag, kunne drengen dog ikke undgå at få en smule indtryk af denne videnskab. Udvasket af det skrivekridtholdige moræneler i Falsters strandklinter og andetsteds kunne der findes kridttidsforsteninger, som blev bragt til overlærer Jespersen og fik en forklaring. Eller man hørte et af hans populære geologiske foredrag i Industriforeningen, men ellers var det mest zoologi og botanik, der samlede tankerne og var min centrale interesse i drengeårene. Min far lærer C. C. Madsen havde på seminariet i Skaarup haft den senere professor Emil Rostrup til lærer, og med Rostrup's flora blev jeg tidligt fortrolig. Botanik interesserede far meget, og når drengen kom hjem fra sine ture med botaniserkassen fyldt med planter, var far altid villig til at hjælpe med bestemmelsen. På min reol har jeg stående Joh. Lange: »Den danske Flora (1886-1888)«, et værk på over 900 sider. Den fik jeg som konfirmationsgave af min mormor.

Men også dyreverdenen, især insekterne interesserede. Vilhelm Bergsøe's to bind »Fra Mark og Skov« (1881) blev ivrigt studeret. Insekter blev indsamlet og afbildet i en lille håndskreven bog om insekter, som far havde bevaret fra sin uddannelsestid i Skaarup (2). Der strejfedes rundt i naturen, ene eller med en ligestemt kammerat, og der anlagdes samlinger. Naturligvis var dette kun, hvad så mange drenge gør, men alligevel var det udtryk for en dyb interesse for naturen og dens udforskning, forenet

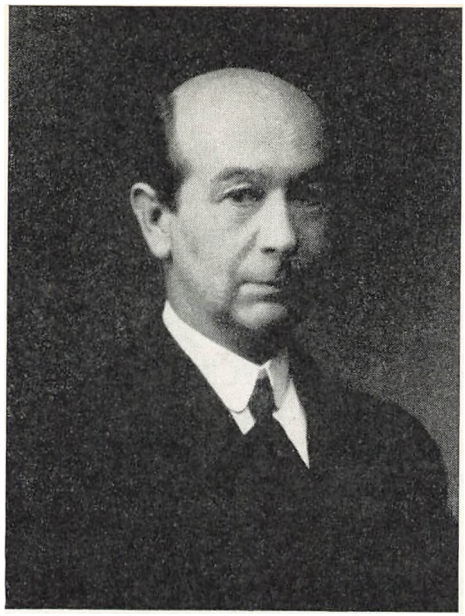

Fig. 1. Professor, dr. med. Vilhelm Maar (1871-1940). (Efter portræt i privateje).

måske med påvirkning fra min mors mere lyriske kærlighed til alt smukt i den frie natur og i digtning derom. Det havde derfor været nærliggende, at jeg i 1904 havde påbegyndt et naturvidenskabeligt studium ved Københavns universitet. Men dette skete ikke. Et sådant studium ansås for temmelig brødløst. Det studium, der kom naturvidenskaben nærmest, var medicinen, og som flere andre af mine skolekammerater deriblandt Peter Freuchen, hvem Grønland imidlertid hurtigt tog, begyndte jeg derfor som stud. med. Samtidigt med at der læstes til filosofikum, hørte vi anatomiske forelæsninger af professor F. C. C. Hansen i det gamle kirurgiske akademi i Bredgade, siddende på det amfiteatralske store auditoriums smalle, hårde træbænke. Vi arbejdede på studiesalen og kiggede indenfor i den primitive, af formalin og andet duftende dissektionssal. Megen nyttig viden blev vundet.

På et eller andet tidspunkt fik en lidt ældre skolekammerat mig med til at høre nogle fysiologiske forelæsninger, der blev holdt af en ung læge, som var assistent hos professor Chr. Bohr. Af selve forelæsningerne, der sikkert lå over min ungdommelige horisont, husker jeg ikke noget særligt, kun at

de var interessante ved illustrerende patientdemonstrationer, men jeg fik et indtryk af docentens ikke almindelige fysiognomi og væsen og af hans utraditionelle forelæsningsmåde, der også blev husket af andre. Mange år senere kan man i auktionskataloget over professor Maar's efterladte bogsamling (1952) finde hans forelæsningsmåde omtalt som »apparently nonchalant, but actually learned and well prepared« (3).

Docenten var Vilhelm Maar, lægesøn fra Odense, dengang en mand i begyndelsen af trediverne (født 8. VI. 1871) (4). I 1902 havde han disputeret for den medicinske doktorgrad med en afhandling »Om Nervesystemets Indflydelse paa Kirtelsekretionen med særligt Hensyn til Forholdene i Lungerne« og begyndte altså sin videnskabelige løbebane som fysiolog. Som assistent hos professor Chr. Bohr i det fysiologiske universitetsinstitut i Bredgade udførte dr. Maar flere eksperimentelle undersøgelser vedrørende lungernes funktion (5). Forsøgsdyr var skildpadder og kaniner. En eksperimentel-fysiologisk undersøgelse i 1908 vedrørende virkningen af de anvendte bestrålingslamper på Finsens Lysinstitut i København (6) sluttede sig hertil. De fysiologiske undersøgelser havde tilknytning til dr. Maar's virksomhed som intern-mediciner. En tid var han knyttet til et tuberkulosesanatorium i Københavns nærhed. Det var i de år, da man for alvor begyndte at optage kampen imod den hærgende, med rette frygtede lungetuberkulose. Hvert år indtraf der 5000 dødsfald i Danmark som følge af tuberkulose, deraf 4000 af lungetuberkulose. I 13-14 procent af det samlede antal årlige dødsfald var tuberkulose årsagen. I 1901 stiftedes Nationalforeningen til tuberkulosens bekæmpelse. Året før var Vejlefjord-sanatoriet blevet åbnet og efterfulgtes snart af flere lignende friluftsanatorier, der gav gode resultater. En redegørelse for, hvad der var iværksat i kampen mod tuberkulosen gav dr. Maar sammen med overlæge Bie i 1907 (7). På husmure i København kunne man i disse år se opslag om at lade være med at spytte på gaderne. Det kunne nok behøves. En smal gade som Sankt Pederstræde, som jeg ofte passerede på vej til universitetet på Frue Plads, var så overspyttet, at det ligefrem var ækelt, og den var ingen undtagelse dengang.

Imidlertid gjorde dr. Maar's videnskabshistoriske interesser sig mere og mere gældende. De deltes med en anden af professor Bohr's assistenter, den lidt yngre magister i Zoologi August Krogh (f. 1874) (8). De to unge videnskabsmænds historiske interesser førte til, at de i 1902 i fællesskab udgav en kommenteret dansk oversættelse af Niels Stensen's (Steno's) geologiske hovedværk »De solido intra solidum naturaliter contento dissertationis prodromus« (Firenze 1669) under titlen »Foreløbig Meddelelse til en Afhandling om faste Legemer, der findes naturlig indlejrede i andre faste

Legemer«. Fra hvem initiativet til dette geologi-historiske arbejde er udgået, vides ikke, måske fra August Krogh, der havde bredt-naturvidenskabelige, også geologiske interesser og var medlem af Dansk geologisk forening (stiftet 1893). I dennes liv tog Krogh blandt andet del i det bevægede diskussionsmøde i 1895 om et stærkt omdebatteret spørgsmål: sporene efter den europæiske fastlandstid i danske farvande (9). August Krogh værdsatte Steno meget højt som naturvidenskabsmand, og han bevarede denne interesse hele livet igennem, også efter at han var helt optaget af det fysiologiske forskningsarbejde, der som bekendt belønnedes med Nobelprisen. Det kan således nævnes, at Krogh med flere skrev en afhandling om Steno's, i geologiens udviklingshistorie skelsættende, undersøgelse af den store haj fra Middelhavet og dens tænder (1666) i den af Knud Larsen & V. Meisen påbegyndte serie »Stenoniana« (Bd. I, 1933). Virksom var August Krogh også for at få rejst et monument for Niels Stensen i dennes fødeby København.

Samtidigt med at dr. Maar arbejdede som fysiolog, førte han sit videnskabshistoriske arbejde videre. I begyndelsen var det Niels Stensen (Steno), han samlede sig om. I 1903 kom oversættelsen af Niels Stensen's berømte foredrag om hjernens anatomi (Discours sur l'anatomie du cerveau 1665, trykt i Paris 1669). »For værdifuld Hjælp med dette Arbejde beder jeg min Ven, Dr. phil August Krogh, modtage min bedste Tak« hedder det i fortalen. Den lille bog kom i smagfuldt typografisk udstyr ligesom dr. Maar's øvrige publikationer. Det næste lille Steno-arbejde fra dr. Maar's hånd var en dansk oversættelse af den livlandske adelsmand og konvertit Johannes Rose's skildring af *Nicolaus Stenos Liv og Død* (1906), et af de smukke kunstneriske Kongstad-tryk. Ind imellem praktiserede dr. Maar i København og rejste som skibslæge til Sydamerika (1908 og 1909) med Ø.K. og D.F.D.S., uden dog derfor at tabe sit mål af syne: at hellige sig medicinalhistorien som livsopgave. I 1908 kom der et arbejde, hvori fysiologi og historie forenedes, nemlig en afhandling om Steno's påvisning af kyllingens ernæring gennem blommesækkens tilførselsgang til tyndtarmen (10). Og så kom i 1910 Maar's hovedværk fra Steno-forskningens område. I to statelige bind i kvart udsendtes Steno's samlede naturvidenskabelige arbejder *(Opera philosophica)* med en udførlig indledning på engelsk. Samme år kom i Videnskabernes Selskabs Oversigter afhandlingen »To u-udgivne arbejder af Niels Stensen fra Biblioteca Laurenziana« (i Firenze).

Fra Steno gik vejen naturligt til Bartholinerne.

Samme år som den store Steno-udgave kom, udgav dr. Maar professor Holger Jacobæus' *Rejsebog* (1671-1692) efter originalmanuskriptet i Det Kgl. Bibliotek i København (Ny Kgl. Samling nr. 375,4°). Holger Jaco-

bæus var Thomas Bartholin's søstersøn. Under et studieophold i Italien i 1676-1677 sammen med to af Thomas Bartholin's ganske unge sønner, Casper og Christoffer, var han lige ved at følge Niels Stensen over i den katolske kirke, hvilket dog blev forhindret ved en hastig hjemrejse. I forbindelse med Holger Jacobæus står spørgsmålet om, hvad der er blevet af Steno's nu tabte geologiske optegnelser, der skulle fuldføre den foreløbige meddelelse i »De solido« (11).

Den i fornemt typografisk udstyr publicerede *Rejsebog (Itinerarium)* er interessant og livlig kulturhistorisk og videnskabshistorisk læsning. Illustreret med Holger Jacobæus' farvelagte tegninger levendegør den i hastige glimt episoder fra de lange studierejser, som både lærde mænd og unge danske adelsmænd foretog i det 17. århundrede. Om Holger Jacobæus' optagethed af katolicismen vidner hans efterladte bogsamling, der sammen med andet kom på auktion i København i 1701 efter hans død (12). Iblandt bøgerne var der usædvanlige mange, der beskæftiger sig med katolicismen og dens forhold til lutherdommen, et problem, der har været særdeles aktuelt for Holger Jacobæus, Steno's nære ven. En fordybelse i dette spørgsmål ville være en værdifuld opgave for en kirkehistoriker i samarbejde med en medicinalhistoriker.

III

Medens dr. Maar således i begyndelsen af 1900-tallet gennemlevede en udvikling fra fysiolog til medicin-historiker og efterfulgte professor Julius Petersen efter dennes død som universitetsdocent i medicinens historie, fuldførte jeg et universitetsstudium, dog ikke det påbegyndte medicinske, men som naturhistoriker. Efter et års studium var jeg blevet helt klar over, at jeg ikke skulle være læge, men hvad så? Turde jeg vove skridtet og blive naturhistoriker? ... Det var et dybt alvorligt spørgsmål, hvori mine forældre naturligvis også var stærkt engageret, og hvori de på den smukkeste og mest forstående støttede mig og gav mig lov til selv at vælge. De naturhistoriske universitetsprofessorer, som jeg rådførte mig med, kom ikke med særlig opmuntrende udtalelser. Kun geografen, den aldrende professor *Ernst Løffler,* der selv som ung havde vovet sig ind på et dengang endnu mere brødløst studium, men kunne se tilbage på, at det trods mange vanskeligheder lykkedes (13), var mere optimistisk. Når man følte sig stærkt draget til et bestemt studium, sagde han, og så forøvrigt gjorde sit bedste, ville der også åbne sig en vej. Desuden gjorde han opmærksom på, at udsigterne ikke var så ringe som før for unge naturhistorisk uddannede akademikere. Den i 1883 indførte skoleembedseksamen i naturhistorie og geografi (cand. mag.) åbnede nye muligheder inden for det højere skolevæsen.

Resultatet af overvejelserne blev, at jeg fra efterårssemestret 1905 begyndte at studere til cand. mag. i naturhistorie og geografi.

Fagene til første del af denne eksamen var fysik og kemi med praktiske laboratorieøvelser i forbindelse med forelæsningerne. For kemiens vedkommende foregik dette i kemikerfløjen af det Mineralogiske museum på Østervold, der var bleven taget i brug en halv snes år tidligere og som var et efter datidens forhold rummeligt institut, et stort fremskridt i sammenligning med de snævre forhold i det gamle museum på Nørregade (14). I skoletiden havde jeg syslet lidt med kemi med benyttelse af en meget gammeldags bog, der havde været benyttet af en skolekammerats fader under hans uddannelse til dyrlæge (P. Jessen: Kortfattet Uorganisk Kemi, 1874).

Helt uforberedt begyndte jeg derfor ikke, men det var en stor oplevelse at få del i en vel tilrettelagt undervisning i kemi og at arbejde med uorganiske analytiske undersøgelser. Under disse kunne man undertiden komme til at tænke på overlærer Magnus Jespersen, når man udviklede svovlbrinte og huskede, hvordan han kunne komme til at forpeste omgivelserne om naturhistorieværelset med de ildelugtende svovlbrintedampe. Et stinkskab havde han ikke til sin rådighed sådan som man havde i det moderne laboratorium.

De zoologiske forelæsninger, som jeg nu begyndte at høre hos professor *Hector Jungersen,* blev holdt i den lille bygning imellem zoologisk museum i Krystalgade og den gamle kommunitetsbygning på Nørregade, om hvis betydningsfulde rolle i dansk naturvidenskabs historie jeg dengang ved begyndelsen af studiet ikke vidste noget. Naturligvis benyttedes også samlingerne i det tætpakkede, noget mørke zoologiske museum, som Johannes V. Jensen havde stiftet bekendtskab med i sin medicinsk-naturhistoriske ungdom og — lidt drastisk — kalder »den dystre røde Bygning bag Universitetet, der ligner et Tinghus og indeni minder snart om en Buntmagerbutik, snart en Kirkegaard eller en Række Katakomber under Jorden, med udstoppede Dyr, Kranier og afpillede Benrade op gennem alle skumle Etager . . . men for Naturhistorikeren et Arkiv, hvor han godt kan faa et Liv til at gaa og endda synes, det er for kort« (15). Der var meget at se og meget at lære i dette gamle zoologiske museum, og efterhånden som studiet skred frem, var der de anatomiske (zootomiske) kursus at deltage i (16). Man dissekerede sig frem til ved selvsyn at få et indblik i de forskellige dyregruppers legemsbygning. Arbejdet foregik i en lang, smal korridor med ikke altfor megen plads på første sal i kommunitetsbygningen ud imod gårdsiden. Som en erindring fra disse unge studiedage har jeg endnu i mit studereværelse liggende en skildpaddeskal.

Til de botaniske forelæsninger hos professor *Eug. Warming* gik jeg med betydelige forventninger, som ikke blev skuffet. Warming's navn var ikke ukendt for mig. I min skoletid var botanik et temmeligt tørt fag med floristik, plantebestemmelser og lignende som det væsentlige. Men jeg husker endnu den dag, da min far kom hjem fra byen med en lille bog, der ville gøre botanikundervisningen til noget meget mere levende. Det var professor *Warmings* Plantelivet. Lærebog i Botanik for Skoler og Seminarier (1900). Warming var ikke en ung mand mere, og han var ikke en særlig veltalende forelæser, men i hans undervisning mærkede man en stor kærlighed til dansk natur, og hans bærende tanker om plantesamfund kunne ikke undgå at gøre indtryk på hans tilhørere. I begyndelsen af min studietid påbegyndte Warming udgivelsen af det stort anlagte værk *Dansk Pantevækst.* Første bind *Strandvegetationen* udkom i 1906, året efter fulgte

første halvbind af *Klitterne*. Stoffet deri benyttedes ved forelæsninger, og den, der fulgte disse, kunne ikke undgå at få et nyt og rigere syn på dansk natur. Planteverdenen blev mere levende. Når man nu færdedes i naturen på større og mindre ekskursioner, var Rostrup's og Raunkiær's flora'er nok nødvendige, men det var Warming's økologiske tanker, der prægede opfattelsen. Man så på naturen med nye øjne.

Til botanikundervisningen hørte deltagelse i undervisningen i den mikroskopiske plante-anatomi, som lededes af yngre videnskabsmænd. Ung og modtagelig som man var, blev det en stor oplevelse at se på en levende plantecelle og i det hele taget at forstå noget af opbygningen af det ydre apparat for plantens liv. At sidde ved mikroskopet i det lyse lokale i det botaniske laboratorium i Botanisk Have, står endnu i mindets glans. Denne have blev for øvrigt mere end et studieobjekt for mig. Den blev som et forfriskende åndehul midt i storbyen. Her kunne man opleve årstidernes vekslen, og når provinsstudenten savnede den lette adgang til den frie natur og havde hjemve efter den, kunne lidt af det, der savnedes, findes i den botaniske have, hvor man i alle éns københavnske år kunne søge ind til sine yndlingssteder og sidde roligt med sine tanker.

Dansk natur oplevedes på en særlig måde med de nye forudsætninger gennem deltagelse i de biologiske sommerkursus i Frederikshavn og Middelfart (Lillebælt), som lededes af yngre naturvidenskabsmænd. Man sejlede om morgenen ud i en båd, ført af en fisker, og hentede med plankton-net den vrimmel af levende, næsten mikroskopiske organismer, der findes i overfladevandet, og ved hjælp af en skraber hentedes der fra havbunden mange slags dyr og havplanter op til nærmere undersøgelse. Fangsterne studeredes om eftermiddagen i et lokale, der var stillet til rådighed, og der var lejlighed til drøftelse af problemerne, ligesom der kunne foretages ekskursioner. Stærke indtryk af dansk natur blev modtaget i disse somre. I forbindelse hermed huskes det, at jeg benyttede lejligheden til at lære noget om, hvordan man manøvrerer med en sejlbåd. Jeg benyttede dette i ferierne til sejladser på det hjemlige Guldborgsund med de smukke og naturhistoriske interessante små øer. Undertiden havde jeg mine forældre med på disse sejlture, der var fyldt af en egen sorgløs glæde, som kunne få far til at citere Holger Drachmann:

Vinden er føjelig
og båden er klar,
verden så fornøjelig,
når blot man ret den ta'er.

Af den marine biologi og af selve havet fik jeg, også under et mere fremskredent studium, et indtryk gennem et lille togt med den Biologiske Stations damper *Thor* i Østersøen og de indre danske farvande. Togtets videnskabelige chef var zoologen dr. A. C. Johansen, hvis studier i øvrigt også førte ind på kvartærgeologiske spørgsmål (17). Derimod kom jeg et par år senere ikke med på et togt til de islandske farvande som værnepligtig naturhistoriker ombord i marinens fiskeri-inspektionsskib. Efter en kort tids ophold på vagtskibet i Flådens Leje blev jeg hjemsendt på grund af nogen nærsynethed, som dengang var kassationsgrund.

På sin vis ikke mindre berigende var forelæsningerne hos den anden af de professorer, der boede i laboratoriebygningen i Botanisk Have, plantefysiologen *W. Johannsen*, der netop på det tidspunkt, da jeg begyndte studiet, havde overtaget sit professorat (18). Man havde hørt om ham som den, der kunne gribe ind i planternes livsrytme og hvileperioder ved at æterbedøve dem og således få f. eks. et lille syréntræ til at blomstre på helt forkerte tider. Der gik også ry af ham som eksperimenterende arvelighedsforsker. W. Johannsens forelæsninger var livlige og interessante. Sammen med professor Warming havde han skrevet den digre *Almindelig Botanik*, som benyttedes i denne del af det naturvidenskabelige studium.

Trods levende optagethed af både zoologi og botanik blev det alligevel ikke et af disse fagområder, der blev mit hovedfag, da det tidspunkt kom, hvor der skulle vælges et speciale. Det blev geologien. Hvorfor det blev sådan, er det ikke let at begrunde. Førte der ubevidst en linie tilbage til skoletidens Magnus Jespersen og hans arbejde som geolog? Eller var det blandt andet også, fordi der i geologiens væsen, mere end i de øvrige grene af naturvidenskaben, var noget, der talte stærkt til fantasien og til den historiske udvikling ned igennem tiderne? Dette gav genklang i mit sind og kunne sætte mange tanker igang under min færden i naturen, hvor geologien kunne hjælpe til med at forstå vort lands tilblivelse under de stadig fortsatte processers arbejde.

De geologiske forelæsninger blev holdt af professor *N. V. Ussing* i det ret store auditorium i universitetets Mineralogisk-geologiske museum på Østervold, i hvis anden fløj som foran nævnt kemikerne arbejdede. Tilhørerne ved forelæsningerne var både natuhistorikere og mange polyteknikere. Blandt de ganske få, som dengang var knyttet til Mineralogisk museum, og som den geologi-studerende efterhånden skulle lære at kende, var mineralogen O. B. Bøggild, palæontologen J. P. J. Ravn der holdt palæontologiske forelæsninger, og museumsinspektøren V. Hintze, der i 1893 havde været den drivende kraft i oprettelsen af Dansk geologisk forening, samlingsstedet for de flere og flere, der uden at være egentlige fagfolk,

interesserede sig for geologi, og som kunne træffes i museet. I dettes kælder var der for noget viderekomne studerende arbejdsplads til mineralundersøgelser, hvorved der bl. a. benyttedes det fra gammel tid brugte og stadig nyttige instrument blæserøret. Her kunne professor Ussing af og til komme og på sin venligt hjælpsomme måde vejlede. I museets kælder var der desuden stillet nogle lokaler til rådighed for den stærkt voksende institution Danmarks geologiske undersøgelse (i daglig tale kort benævnt »Undersøgelsen«). Her kunne man møde nogle af de dertil knyttede, for øvrigt endnu ikke særlig mange geologer, når de ikke arbejdede i marken med det geologiske kortlægningsarbejde af Danmark. En af disse geologer var V. Nordmann, som havde skrevet en interessant bog om *Danmarks Pattedyr i Fortiden* (Danmarks geologiske undersøgelses Skrifter. 3. række nr. 5). Den optog mig stærkt allerede i mit første studieår (1905), hvor jeg var kommet i besiddelse af den ved en geografisk forelæsning hos professor Løffler, som trak lod om bogen blandt tilhørerne. Denne bog såvelsom professor Warming's året efter udgivne universitetsprogram *Den danske Planteverdens Historie efter Istiden* (1906) var stærkt med til at lede mine tanker i retning af særlig at studere geologi og denne videnskabs historiske udvikling her i landet med bl. a. så interessante forskere som Japetus Steenstrup, om hvis betydning som forsker og som menneske bølgerne endnu i min studietid gik meget højt.

Studieårene var naturligvis først og fremmest en tid, hvori der skulle nås frem til en grundig og alsidig orientering i naturvidenskabens forskellige grene, efterhånden med vægten særlig lagt på geologi. Imidlertid var der i disse år også tid og lejlighed til adskillig anden læsning af personlig betydning for en selv. Der meldte sig livsproblemer, som der måtte tages standpunkt til for ens egen og for andres skyld i disse unge, ofte uroligt søgende år. Meget trængte endnu til at afklares med hensyn til livsvejens retning i den kommende tid og med hensyn til, hvor vægten skulle lægges i det selvstændige videnskabelige arbejde, som jeg ønskede engang at kunne yde. Sociale problemer, som man havde sans for i mit hjem, kunne påny melde sig ved synet af meget af det, man kunne blive vidne til i storbyen. Og således videre. I alt dette kunne bøger blive en hjælp, ligesom også kunsten havde noget at give. Der blev aflagt mange besøg i kunstsamlingerne, især i Statens museum for kunst, Mineralogisk museums genbo. Digterne og kunstnerne bidrog hver på deres måde til at forstå naturen og menneskelivet, ligesom naturvidenskaben bidrog sit. Man kunne færdes i naturen for at studere den, men man kunne også søge ud deri for at lade den tale til én, sådan som en Boganis og senere Svend Fleuron havde gjort

det. Jæger havde jeg aldrig været, men jeg havde sammen med en ven og skolekammerat besøgt plantøren og jægeren i det dengang meget uberørte Bøtø Nor på Falster og fået et indtryk af den gode jægers forhold til naturen, sådan som det klinger igennem de nævnte forfatteres bøger, der blev mig til megen glæde både dengang som helt ung og senere. Uden nogen som helst litterære ambitioner førte dette til, at jeg en dejlig vinterdag på en vandring i Stenløse Bakker (1909) ikke kunne lade være med at skrive lidt om, hvad jeg så og oplevede for at dele dette med andre ligesindede. Det blev til en journalistik, der fortsattes år efter år under skiftende livsforhold og skiftende personlige oplevelser og bragte mig i en stadig fortsat kontakt med mange forskellige mennesker.

Der blev læst meget i min barndoms og ungdoms hjem, både skønlitteratur og især for min faders vedkommende personalhistorie og historie. Tidligt fik jeg på ungdommelig vis del i dette. I sin seminarietid havde far benyttet Flor's Håndbog i den danske litteratur (1872), og denne bog ledte mine tanker ind på både digterværkerne og forfatternes liv. Ikke mindst de til forfatternes skæbner og kampe knyttede spørgsmål fangede stærkt interessen. Denne linie fortsattes, da *Gyldendals Bibliotek* bragte megen lødig ældre og nyere skønlitteratur og Vilhelm Østergaard's store *Illustreret dansk Litteraturhistorie* (1907) inden for min rækkevidde. Atter her var det ikke blot selve digterværkerne, men deres tilblivelseshistorie, der fangede opmærksomheden, og når jeg nu ser tilbage på denne tid, kan jeg ikke lade være med at tænke, at det var i grunden noget af det samme, der gjorde sig gældende i mit forhold til naturvidenskaben. Dennes udviklingshistorie og forskernes liv havde en større og større plads i mine tanker.

Selve læsningen af skønlitteraturen kunne strejfe noget naturvidenskabshistorisk. I naturforskeren og digteren J. P. Jacobsen's Fru Marie Grubbe, der blev læst med stor grebethed for skildringens indblik i menneskeskæbner, er der en scene (19), hvor man får at vide, hvordan Heydenkamperøllet efter det 17. århundreds opfattelse skulle brygges for at blive så godt og kraftigt som muligt, idet man benyttede sig af formentlige hemmelighedsfulde naturens kræfter. Man skulle brygge en fredag nat, men »det fornemste blev dog gjort, når Øllet var sat hen for at gæres, saa kom Mesteren selv med en prægtig Lade, deden op han drog baade svære Guldringe og Kjæder og kostelige Stene, som der var sære Tegn paa, og det blev tilhobe lagt ned i Øllet, og det kan En da nok tænke, at saadan ædle Rigdomme maa give Drikken Lod og Andel i de hemmelige Kræfter, der er i dem fra Naturen af«, for der er »meget Fordækt i Naturens Rige«.

Når der tænktes historisk om naturvidenskaben, var i første række mere og mere det 17. århundrede, der tiltrak sig opmærksomheden, Steno's

og Bartholinerne's tid, hvori så meget nyt og afgørende begyndte at gøre sig gældende. Det Rosenborg, man gik forbi på vej til forelæsninger på Mineralogisk museum, talte om dette tidsrum og præsenterede i sine samlinger dette og meget andet. Museumsinspektør Bering-Liisberg's bøger blev læst, både den om Kunstkammeret der førte ind i en broget verden af tankegange, også naturvidenskabelige, der i mangt og meget var anderledes end nu, — og hans andre bøger deriblandt romanen *Trange Tider* (1901), der var med til at levendegøre den tid, da svenskekrigen kaldte alle, vel også den unge Niels Stensen, »til Volds«. Netop henimod slutningen af min studietid indtraf 250-året for stormen på København. Men også andre historiske tidsrum interesserede, og der indsugedes stof, der på forskellig måde og fra forskellig side kunne gøre fortrolig med svundne tider og deres forhold til naturvidenskaben. Når der i en antikvarboghandlers vindue stod en bog som Pontoppidan's Den Danske Atlas, kunne man låne denne bog i et bibliotek og få meget at vide om det 18. århundredes syn på dansk natur og dens udforskning. Børge Janssen's historiske romaner om Rosenborgkrucifikset, Jomfruen fra Lucca og de andre blev læst med stort udbytte, fordi de levendegjorde det 18. århundredes sproglige atmosfære og tankegange, som også dannede baggrunden for disse tiders naturvidenskab, omend indirekte. Desuden greb disse bøger læseren ved deres skildringer af menneskers liv »i Fryd og Kummer«, som jeg udtrykte det i et par mindeord ved Børge Janssen's død mange år senere (20).

Skulle jeg ganske kort resumere mit syn på udviklingen i disse naturvidenskabelige studie-år, således som jeg har prøvet at forstå den, må det blive sådan: der gennemførtes et grundigt studium, der i vinteren 1910 førte til eksamen som cand. mag. i naturhistorie med geologi som hovedfag, men mere og mere gjorde naturvidenskabshistoriske interesser sig gældende. At gå i skolens tjeneste virkede ikke særlig tillokkende, men for en sikkerheds skyld supplerede jeg min uddannelse med Den anordnede Prøve i Pædagogik og Skolehygiejne (1910). Derimod var det mit store ønske at kunne komme ind i en virksomhed, hvori mine studier, også i naturvidenskabelig-historisk retning, kunne fortsættes, eller hvori mine geologiske kvalifikationer kunne anvendes. Jeg blev derfor meget glad ved straks efter eksamen at få en lille stilling som assistent ved Mineraligisk museum. Det skyldtes utvivlsomt velvilje fra professor Ussing's side. I det hele taget var han altid en forstående og klog rådgiver for mig i disse ungdomsår, hvorfor jeg er ham megen tak skyldig. I dette første museumsår (1910) ledede jeg et geologisk sommerkursus for elever fra Statens lærerhøjskole og foretog for museet en indsamlingsrejse på Bornholm (21). Jeg deltog i den internationale geologkongres i Stockholm og vikarierede en kortere tid i Hedeselska-

bets mergelundersøgelser i Jylland. Ind imellem dette fortsattes studierne i forskellig retning, og jeg skrev en lille geologisk afhandling. »Om Forekomsten af Fosforsyre i danske Sedimenter og om Muligheden for disses Anvendelse til Jordforbedring« (23). Den har en tydelig geologi-historisk islæt, idet den sluttede sig til Magnus Jespersen's ungdomsarbejde med fosforitten på Bornholm. I det hele taget var mine tanker stærkt optaget af geologihistoriske undersøgelser som et berettiget led i kulturhistorien i videre udstrækning, selvom man fra visse sider iblandt geologer udenfor museet var tilbøjelige til at betragte sådanne studier som, hvad professor Günther i München — med megen beklagelse — havde mødt betragtet som »gelehrter Sport« eller liebhaveri, der kunne overlades til »einzelnen ganz achtbaren, aber doch ziemlich wunderlichen Leuten« (22). Disse historiske studier bragte mig i forbindelse med dr. Maar, hvis udgave af Holger Jacobæus Rejsebog (1910) jeg skrev en lille anmeldelse af i tidsskriftet Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften (24). Jeg abonnerede på dette tidsskrift for at følge udviklingen. Ved forskellige lejligheder satte jeg mig i forbindelse med dr. Maar for at spørge ham til råds i videnskabshistoriske spørgsmål.

IV

Det følgende år (1911) blev et på flere måder betydningsfuldt år for mig. Tilskyndet og støttet af professor Ussing blev jeg i dette forår sat istand til at foretage en stipendierejse til universitetet i München, hvor flere danske geologer havde fået videre uddannelse (25). Jeg skulle følge forelæsninger og anden undervisning hos den kendte mineralog professor P. Groth og andre professorer og i det hele taget få del i den udvikling, som sådan en rejse kunne give. Jeg regnede dengang med at skulle fortsætte mit arbejde i Mineralogisk museum i København og ligeledes fortsætte mit påbegyndte forfatterskab. Det forekom mig derfor upraktisk at beholde mit efternavn Madsen, som jeg havde tilfælles med geologen Victor Madsen, der indtog en fremskudt og dengang noget omdiskuteret plads i danske geologers kreds, og som jeg for øvrigt fik det bedst mulige forhold til. Sammen med mine to brødre fik jeg derfor (marts 1911) bevilling til at ændre mit efternavn til Garboe (26).

Rejsen sydpå, forår og sommer og alt det nye i natur og videnskab imøde, blev en stor oplevelse.

Dens mål var som nævnt München i Alpeforlandet, men rejsen dertil blev afbrudt flere gange undervejs, således for at aflægge besøg i det for en geolog meget interessante stenbrud ved Solnhofen, en lille sydtysk by i en smuk egn. Her brødes i et stort åbent brud en meget finkornet kalksten, som i hvertfald dengang benyttedes i litografien. Kalkstenen, som geologisk stammer fra juratiden, er velegnet til at bevare forsteninger. Det berømteste af disse fund er Oldfuglen, archaeopteryx, som blev fundet i 1861 og senere, og som betegner et led i udviklingen fra krybdyr til fugl. Men også mange andre forsteninger er fundet velbevaret i kalkstenen, som engang var en slamfyldt sø, over hvis vande archaeopteryx kunne bevæge sig i en slags flagren eller glideflugt. I stenbruddet kunne jeg købe nogle små forsteninger for en billig penge. Men også meget andet geologisk interessant skulle efterhånden opleves på denne rejse.

Det var især professor Groth's mineralogiske forelæsninger, jeg ville følge, men desuden hørte jeg forelæsninger over alpernes geologi og over petrografi med tilhørende laboratorieøvelser hos en yngre professor Weinschenk, der førte os ud på ekskursioner til bjergværker og ligende virksomheder. Herom fortalte jeg Magnus Jespersen hjemme i Nykøbing. »Der skaffede De mig en uventet Glæde ved at sende mig Kortet«, skrev han tilbage — dengang titulerede en lærer en voksen elev med »De«. — »Nu ser jeg De nyder Glæden ved at besøge Steder og se med egne Øjne disse Ting, som man har hørt og læst om, det er ofte rigtig fornøjeligt og dertil en udmærket Maade at lære noget paa. Men besøger De Gruber og Bjergværker, da vær yderst forsigtig, mig gik det engang (1857) så galt i en Kulgrube ved Seraing (Lüttich), at min Sikkerhedslampe gik itu, dog uden videre Ulykke, vor Herre hjalp os. Lev vel og hav Held med Dem«. På disse bjergværksekskursioner og i det hele taget ved omgang med de medstuderende, der var venlige og gemytlige, meget forskellige fra prøjsserne, fik jeg et ikke altfor tiltalende indtryk af tysk studenterliv med altfor meget øldrikkeri og hvad dermed fulgte. Dog var de ikke alle sådan. Jeg har gode minder om en ung geologi-studerende, med hvem jeg blandt andet foretog en mindre alpevandring, hvorved jeg fik et foreløbigt indtryk af højfjeldsnaturens skønhed. For første gang oplevede jeg at se den blomstrende rypelyng *(Dryas octopetala),* som engang havde vokset i Danmark under istidsforhold og nu kunne findes som hensmuldrende rester i glaciale aflejringer. Fra sommerdagen ved Alpernes fod nåede vi op til vintervejr. I en korrespondance til et blad hjemme i Nykøbing fortalte jeg om denne vandring i *I Sne ved Sankt Hans* (27). En to døgns alpevandring med alt, hvad der kunne opleves af geologi og natur helt op til den evige sne, foretog jeg med en af de udlændinge, der også studerede geologi i München, en meget tiltalende russer fra Kasan ved Volga, dybt inde i Rusland.

Den sydtyske egn, hvori jeg på egen hånd foretog forskellige ekskursioner, havde imidlertid mere at fortælle end geologi. Historien talte sit stærke sprog, både ved synet af de gamle byer og ved at mindes om, at det var i disse egne en doktor Theophrastus Paracelsus havde færdedes, uroligt søgende efter ny viden om naturen og nye lægemidler, til døden indhentede ham i Salzburg anno 1541, forkætret af nogle, beundret af andre. Under studieopholdet i München begyndte planer om at skrive en større afhandling om ædelstene i kulturhistorisk belysning at tage form. Stoffet skulle hentes fra det 17. århundredes litteratur. I et bibliotek, vistnok et tidligere gammelt kloster, var der rig lejlighed til at arbejde med gammel naturvidenskabelig, alkymistisk og medicinsk litteratur såvelsom andre bøger, der kunne blive af betydning for skildringen. Gerne havde jeg fort-

sat disse og andre studier i München, til jeg som planlagt skulle rejse hjem ved sommersemestrets slutning. Men der kom foruroligende efterretninger fra København. Professor Ussing var blevet meget syg. Docent Ravn meddelte dette i et brev den 31. V., men han mente dog, at der var nogen bedring. Dette håb opfyldtes ikke. Den 30. VI. skrev Ravn igen: nu gik det stadig ned ad bakke, men professor Ussing levede dog endnu en måneds tid. Døden indtraf den 23. VII. 1911. Under disse omstændigheder fandt jeg det nødvendigt at afslutte mit ophold i München. Jeg nåede at kunne være tilstede ved professor Ussing's bisættelse fra Frue Kirke, hvor hans broder, stiftprovst Ussing, talte.

Ussing's tidlige død — han blev ikke halvt hundrede år gammel — var et stort tab for dansk geologisk forskning og i det hele taget for udviklingen indenfor dette fagområde. For mig personligt betød det også meget. Som forholdene udviklede sig med nybesættelse af professoratet og følgerne deraf, kunne det være tvivlsomt, om der ville være mulighed for en varig virksomhed ved Mineralogisk museum med dets yderst begrænsede ansættelsesmuligheder. Dertil kom spørgsmålet om, hvorvidt det ville blive muligt at fortsætte de geologi-historiske og i det hele taget naturvidenskabshistoriske studier, hvori jeg mente at have visse forudsætninger for at kunne yde en selvstændig indsats, også under de nye forhold. Usikkerheden og tvivlrådigheden med hensyn hertil i forbindelse med forskelligt andet bevirkede, at jeg i efteråret 1911 modtog en fast ansættelse ved Universitetsbiblioteket. Det betød en sikret, omend beskeden økonomisk tilværelse, og det gav muligheder for frit at kunne fortsætte mine historiske studier. Forøvrigt var jeg ikke den eneste naturhistoriske cand. mag., der dengang gik over i biblioteksvirksomhed. Her kan nævnes Svend Dahl, der blev en foregangsmand på det danske biblioteksvæsens område og kom til at virke som rigsbibliotekar, alt imens han bevarede sin tilknytning til naturvidenskaben (28), ligeledes Jean Anker, der blev overbibliotekar ved universitetsbibliotekets afdeling for naturvidenskab og medicin, da denne udskiltes fra biblioteket i Fiolstræde. Nævnes kan også Søren Hallar, der blev en kender af naturforskeren og digteren J. P. Jacobsen.

Ansættelsen i Universitetsbiblioteket (bygget 1861) betød indledningen til et nyt, betydningsfuldt livsafsnit, der førte mig et skridt videre på naturvidenskabshistoriens område. Hidtil havde jeg kun kendt dette bibliotek som låner. Nu skulle jeg til at indleve mig i dets verden, lære bibliotekarerne, hvoraf flere ikke så lidt ejendommelige, at kende og lære at arbejde med et stort, videnskabeligt bibliotek, »spille som på et stort instrument«, kaldte overbibliotekar Sofus Larsen det engang, alt imens det daglige rutinearbejde blev udført. »Man husker Milieuet i Fiolstræde«, skrev jeg en-

gang senere (29), »med dets Antikvarboghandlere og Holbergs Træ, under hvis Grene man naar frem til den beskedne, højst beskedne Dør, der førte ind til Universitetets (dengang) eneste store Bibliotek. Indenfor den Dør levede en egen Verden, præget af aarhundredgammel Tradition, uden nogensomhelst ydre Pragt, gammeldags mørk og med meget Støv, men også med Aandsvirkelighed«. Boghallen var som en højtidelig, kølig domkirke at se ind i, men meget upraktisk som brugsbibliotek. Når det blev aften, blev dens høje vinduer barrikaderet med jernskodder, som under adskillig larmen drejedes på plads af portneren Wulffs sønner, de senere forfattere, der har skildret deres barndom i portnerboligen med den baptistisk prægede kristendom.

Universitetsbiblioteket var, dengang jeg blev ansat deri, et universalbibliotek. En mere moderne indrettet sidebygning rummede lægevidenskabelig og dertil knyttet litteratur. »Gang paa Gang og sikkert oftere, end det egentlig burde finde Sted, faldt den unge Bibliotekar i Tanker ved et gammelt Pergamentbind. Dansk Videnskabs store Navne stod prentet paa Permens Ryg — Worm's og Bartholinerne's Stemme lød forunderligt nær. Ja, man kunde en Dag staa med disse Mænds egen Skrift, et Haandskrift, der bragte svundne Tiders Tanker levende nær« (29).

Der var meget at lære, ganske uskolet i biblioteksarbejde, som man gik ind til arbejdet i det store bibliotek. Gode lærere i biblioteksvæsen fik jeg især i bibliotekarerne B. Erichsen og Alfred Krarup. Så forskellige som de var, kunne man ikke have fået bedre vejledere. Resultatet af deres samarbejde på den historiske bibliografis område kendes og benyttes af enhver, der arbejder med dansk historie og kulturhistorie. Alfred Krarup kunne åbne nye udsyn, når han i en samtale berørte sit arbejde i Vatikanets arkiv med middelalderlige pavebreve og Danmarks kirke og ikke kunne lade være med at lade et par italienske ord smutte med.

Min ansættelse i Universitetsbiblioteket medførte, at jeg nu kom i meget nærmere personlig forbindelse med dr. Maar. Vi traf jævnlig hinanden i biblioteket, og derfra var der ikke langt til hans bolig i Store Kannikestræde 13, en af de gamle professorgårde, der kunne lede tankerne tilbage til svundne tider. Bekendtskabet og interessefællesskabet medførte, at jeg ofte blev modtaget med stor gæstfrihed i dr. Maar's hjem, hvor vi kunne drøfte problemerne sammen. Der var vist en slags skole i den del af bygningen, der ikke beboedes af dr. Maar, man kunne af og til høre børn synge, og det glædede ham at lytte til sangen. Også på anden måde kunne dr. Maar give udtryk for umiddelbar glæde over noget smukt og rent, som når han en dag viste et lille kastanietræ i en urtepotte med sollysets gyldne skær over de grønne blade.

Samtalerne i Store Kannikestræde drejede sig først og fremmest om de videnskabshistoriske studier, der optog vore tanker. Men derfra kunne man let komme ind på mange forskellige spørgsmål af rent menneskelig eller personlig art, og dr. Maar kunne, således som også en anden af hans gæster og venner husker det (30), komme med »lidt drilske Udtryk for sin kritiske Indstilling overfor samtidige Forhold og Personer«. Ikke altid kunne man være enig med dr. Maar, men kedelige var besøgene i Store Kannikestræde aldrig.

I årene 1912-1921 var dr. Maar Regenslæge. En af hans patienter, bibliotekar Knud Larsen, kendt i Steno-forskningen, har givet en skildring (31) af, hvordan det var som student at søge lægehjælp hos dr. Maar. Den giver tillige et indtryk af interiøret i Store Kannikestræde 13. »Naar man havde siddet i det lille spartanske Venteværelse med den store jernbeslagne Dragkiste og grundigt studeret de galliske Stik paa Væggene og møjsommeligt stavet sig igennem de latinske Vers under Winsløw's Portræt, havde man faaet den rette Introduktion til, efter nogen Ventetid, at betræde den roligt afklarede Humanists Studereværelse. Man følte sig halvt kureret, naar man efter et venligt Haandtryk var blevet anbragt i en højrygget Stol ved det gamle dystre Egetræs-Arbejdsbord, og naar professor Maar havde trukket Øjenbrynene op og udkastet sit »Naa, hvad har saa De paa Hjerte«, saa indlededes en Samtale, som virkede bedre end megen Medicin. Denne Samtale, som ofte drejede sig om alt muligt andet end netop Sygdommen, og som krydredes af et Utal af Anekdoter og fikse Paradokser, udgjorde som Regel en væsentlig Del af den Lægedom, som yderligere var nødvendig, saa at man ikke følte synderlig Trang til den Medicin eller Specialbehandling, som man havde Anvisning paa, naar man efter en rum Tids Forløb fjernede sig. Man havde mere Lyst til at følge den verdenserfarne Læges Raad om at søge Helbredelse for sine smaa Skrøbeligheder i fri Luft og godt Selskab«. Det var altså ikke mindst ved sin personlighed, dr. Maar kunne være til hjælp for sine unge studenter-patienter.

Bekendtskabet med dr. Maar og besøgene i hans hjem i Store Kannikestræde 13 medførte, at jeg lærte en del læger og andre, der interesserede sig for læge- og naturvidenskabens udviklingshistorie, at kende. De skal ikke alle nævnes her, men blandt andet husker jeg den stilfærdige, aldrende københavnske dr. Kr. Carøe (1851-1921), der i begyndelsen af mine bibliotekar-år udgav sine samlede *Studier til dansk Medicinalhistorie* (1912) og var en stor personalhistoriker. Især bør dog nævnes to læger, med hvem jeg kom i nær forbindelse både i disse år og senere. Axel Hansen (1884-1945) var jævnaldrende med mig. Han var en af dem, der var meget aktiv i Medicinsk-historisk selskab og i arbejdet med det omtumlede medicinsk-

historiske museum lige fra første begyndelse og til hans død som kredslæge i Kolding (32). Dr. Axel Hansen var en nær ven af dr. Maar. Den »gode Ven«, der takkes i for ordet til Axel Hansens interessante, bredt kulturhistoriske disputats med den for ham særegne sprogtone *Om Chlorosens, den ægte Blegsots Optræden i Europa gennem Tiderne* (1928), er dr. Maar, der »ikke havde skyet den anstrængelse« at hjælpe til med korrekturlæsningen.

Endnu betydningsfuldere blev det for mig at lære lægen og kulturhistorikeren J. W. S. Johnsson (1868-1929) at kende (33). Midt i sin travle arbejdsdag som praktiserende læge i København, hvori han fik det eftermæle, at han på den smukkeste måde tog sig af sine patienter, også rent menneskeligt, for eksempel i deres sociale vanskeligheder, fik dr. Johnsson tid til videnskabeligt arbejde og forfatterskab på grundlag af studier i Det kgl. biblioteks håndskrifter. Ligeledes blev der tid til et meget aktivt arbejde i Medicinsk-historisk selskab lige fra dettes begyndelse (32), og han var stærkt engageret i folkemindeforskning og kulturhistorie i det hele taget. Han var med til at stifte Foreningen Danmarks folkeminder og var medlem af bestyrelsen af Dansk folkemuseum. I sin uddannelsestid havde dr. Johnsson nærmere forbindelse med naturvidenskaben, især zoologien, end datidens medicinske forberedelseseksamen, kantussen, kunne give anledning til. En tid var han assistent ved Landbohøjskolens zoologiske laboratorium og fungerede i årene 1894-1895 som bibliotekar i den kreds, der havde dannet Entomologisk forening (34). På talrige rejser i udlandet samlede dr. Johnsson sig som læge megen viden og knyttede forbindelse med udenlandske videnskabsmænd også indenfor den videnskabshistoriske forskning. Fra Wien hjemførte han sin hustru, fru Lina, der sammen med ham gjorde en stor indsats i det krigshærgede Østrig efter den første verdenskrig. Af disse antydninger vil det forstås, hvor betydningsfuldt det var at lære denne mand at kende. Senere har jeg af og til tænkt, hvor beundringsværdigt og megen tak værd det var, at dr. Johnsson midt i dette på mange måder travle arbejdsliv tog sig tid til at have besøg af den yngre, begyndende videnskabshistoriker, som behøvede råd og vejledning af den erfarne mand med den både videnskabeligt og menneskeligt videre horisont.

V

Foruden gennem sine universitetsforelæsninger som docent i medicinens historie, var dr. Maar også på anden måde aktiv for at vække interesse for og kendskab til lægevidenskabens historie og betydning. Som et led i disse bestræbelser begyndte han i 1912 udgivelsen af en række *Medicinsk-historiske Smaaskrifter*, hvoraf der i løbet af 5 år udkom i alt atten. De er skrevet af forfattere med meget forskellige forudsætninger og behandler meget forskellige medicinsk-historiske og dermed forbundne kulturhistoriske emner. Det første hefte, hvori filologen professor Finnur Jónsson skrev om *Lægekunsten i den nordiske Oldtid*, ledsagede dr. Maar med nogle karakteristiske bemærkninger: »jeg er ganske paa det rene med, at antallet af dem, der her i landet interesserer sig for medicinens historie, er overmaade ringe. Kan imidlertid de medicinsk-historiske smaaskrifter blive til nogen glæde for disse faa og vække interessen for medicinens historie i lidt videre kredse, er maalet med deres udgivelse naaet«. Skrifterne — hedder det videre — skulle have det tilfælles, at deres indhold og form tillader, at de kan læses med udbytte af andre end læger. . . Hermed skal dog paa ingen maade være sagt, at det er tilstræbt at gøre skrifterne, hvad man almindelig forstaar ved ordet populære«. Når dr. Maar valgte at udsende disse afhandlinger som forholdsvis korte »Smaaskrifter«, var det, fordi »det kan jo ikke ventes, at en læge efter en lang og trættende arbejdsdag skal have lyst og kræfter til at gaa i lag med en større bog om et medicinalhistorisk emne«. Dr. Maar skrev ikke selv noget hefte af »Smaaskrifterne«, men som initiativtager og redaktør har han gjort en betydelig indsats.

Samme år som de medicinsk-historiske »Smaaskrifter« begyndte at udkomme (1912) fulgte dr. Maar's næste større arbejde, en udførligt kommenteret udgave af den dansk-franske anatom og læge Jacob Winsløw's selvbiografi *L'autobiographie de J. B. Winslow*. I festskriftet til professor Julius Petersen på hans 70-års fødselsdag (29. XII. 1910) havde dr. Maar givet et bidrag til forståelse af denne betydelige, men kun lidt kendte dansker med den usædvanlige livsskæbne (35). Jacob Winsløw (1669-1760) var

præstesøn, født i Odense. Hans fader havde glædet sig til, at sønnen ville følge i hans fodspor som præst, men det kom til at gå helt anderledes. Efter endt teologisk uddannelse ved Københavns universitet begyndte Jacob Winsløw at studere medicin og rejste i 1697 på studierejse til Holland og Frankrig. I Paris blev han ligesom sin slægtning Steno katolik til sin faders store sorg. Fra nu af kom Winsløw aldrig mere tilbage til Danmark, og hans betydning som anatom og læge blev næsten glemt. Dr. Maar's bog blev derfor af betydning for den rette placering af Winsløw i medicinens historie. I 300-året for Winsløw's fødsel blev han mindet i Dansk medicinsk-historisk selskab, og det nye anatomiske institut ved universitetet i Odense, Winsløw's fødeby, skal i fremtiden bære navnet Winsløw-instituttet (36). Udgaven af Winsløw-selvbiografien var en videreførelse af dr. Maar's arbejde med det 17. århundrede og tiden derefter. Dette århundrede, som optog mine tanker meget, var ofte på tale hos dr. Maar i hans hjem i Store Kannikestræde 13, og mine første små videnskabshistoriske afhandlinger efter ansættelsen i universitetsbiblioteket havde da også emner fra dansk naturvidenskabs historie i det 17. århundrede. Jeg var begyndt at søge i den håndskriftsamling, som dengang endnu opbevaredes i unversitetsbiblioteket og blandt andet rummede Søren Kierkegaard's papirer i store papæsker, men også vidt forskelligt andet stof. I en af arkivpakkerne (37) fandt jeg en instruks eller rettere sagt ønskeseddel fra professor Ole Worm (1588—1654) til en Ostindiefarers kaptajn om hjembringelse af naturalier, etnografica m.m. til det Museum Wormianum, som var en af seværdighederne i datidens København. Blandt dem, jeg sendte min lille afhandling derom, var min 80-årige, men stadig åndsfriske og interesserede lærer Magnus Jespersen, fra hvem jeg fik brevkort (Nykøbing F. 23. I. 1913): »Kære Ven! Tak for det mig tilsendte Særtryk. Det er mig en dobbelt Glæde at have modtaget samme, da det dels viser mig, at De arbejder fremad og dels, at De mindes en gammel Lærer med Venlighed«; men så tilføjede Jespersen en lille bemærkning: »Hvordan gaar det med Geologien?«

Det blev til arbejde med geologiens historie, som jeg i disse første biblioteksår særlig koncentrerede mig om, men i særlig kulturhistorisk belysning. Det blev til en disputats med titlen »*Kulturhistoriske Studier over Ædelstene. Med særligt Henblik paa det 17. Aarhundrede*«. Det var altså ikke en mineralogisk afhandling, men den handler om ældre tiders kendskab til ædelstene og andre mineraler og om de tanker, man dengang gjorde sig om disse naturprodukters formodede egenskaber, der gjorde dem anvendelige som lægemidler, men som også medførte megen overtro, således som J. P. Jacobsen havde strejfet det i »Fru Marie Grubbe«. Men disputatsen handler også om, hvordan man fra naturvidenskabelig og medicinsk

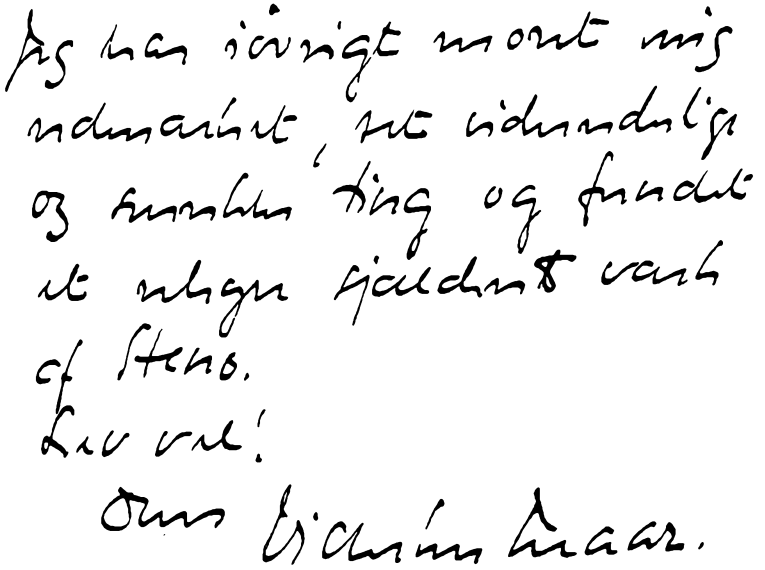

Fig. 2. Slutningen af dr. Maars brev d. 11. juni 1914 til forfatteren.

side efterhånden arbejdede sig ud af disse vildfarelser, der længe deltes af mænd som Bartholinerne og deres samtid.

Samtalerne med dr. Maar drejede sig naturligvis ofte om dette arbejde med disputatsen, der i foråret 1914 blev indleveret til det filosofiske fakultet til bedømmelse, da det — med rette eller urette skal lades usagt — befrygtedes, at det matematisk-naturvidenskabelige fakultet, hvori jeg havde studeret og taget min eksamen, ville afvise en sådan afhandling, således som forholdene dengang var. Det indleverede manuskripts skæbne fulgtes med vågen interesse af dr. Maar. Under et ophold som rekonvalescent hos mine forældre i Nykøbing på Falster fik jeg (20. III. 1914) et brev, der giver et indtryk af dette. På brevpapir med sørgerand, sikkert i anledning af dr. Maar's moders død i det forrige efterår, skriver han: »Kære mag. Garboe! Jeg skriver bl. a. for at bede Dem tilgive, at jeg brød noget pludseligt af forleden i vor sidste samtale. Forklaringen bryder De Dem sagtens ikke om. Og her er altsaa min Bøn om Tilgivelse. Jeg skriver ogsaa for at bede Dem lade mig vide, hvordan det gaar Dem — naar De en dag er oplagt til at skrive. Jeg skriver dog især for at fortælle Dem, at jeg igaar talte med prof. Finnur Jónsson, der havde Deres bog til bedømmelse. Han var naaet til s. 80 og var meget tilfreds med den — grundig, stort arbejde, morsom, maaske lidt langtrukken — og hvis resten var lige saa god som

de første 80 sider, var der ingen tvivl om, at den blev antaget. Han er altsaa den ene (opponent), og han gik ud fra, at jeg blev den anden. Dette til Deres trøst og beroligelse . . . Venligste hilsener fra Deres hengivne Vilhelm Maar«.

I foråret 1914 foretog dr. Maar en rejse til Nord-Afrika, vist mest for at komme på afstand af hjemlige sorger og vanskeligheder. »De bliver mindre, allerede når man kommer til Gedser, og længere sydpå fortoner de sig helt«, sagde han engang om sådanne rejser. Jeg havde tænkt mig, at han kunne gøre et ophold hos mig i Nykøbing, men det blev ikke til noget. Efter hjemkomsten fra Afrika-rejsen skrev dr. Maar til mig (igen i Nykøbing) dateret d. 11. VI. Han takkede for et foreløbigt manuskript til en afhandling om fabeldyret Enhjørningen, som jeg arbejdede med til de medicinsk-historiske småskrifter. »Tak endelig, fordi De vil se mig hjemme hos Dem i Nykøbing. Jeg kommer med glæde, men ved ikke endnu, hvad det bliver til. Jeg har forresten allerede til og fra København set ud af vinduet i Nykøbing uden at se Dem. Jeg har i øvrigt moret mig udmærket, set vidunderlige og smukke ting og fundet et uhyre sjældent værk af Steno. Lev vel!« Hvad det var for et værk af Steno, kan ikke oplyses. Hele livet igennem samlede dr. Maar sig et udmærket medicinsk-historisk bibliotek. Det kunne dengang gøres uden altfor store økonomiske ofre, idet — som det hedder i det trykte auktionskatalog til dr. Maar's efterladte bogsamling — »old medical literature was not in great demand« (3). Men der skulle naturligvis fagkundskab til for at opspore de betydningsfulde bøger hos antikvarboghandlerne.

Et besøg i Nykøbing fik dr. Maar ikke aflagt den sommer, idet første verdenskrig udbrød i august 1914. Under et sådant besøg kunne der ellers have været lejlighed til at opsøge Thomas Bartholin's anatomiske medarbejder dr. Michael Lyser's grav i den tidligere gamle klosterkirke i Nykøbing, hvor jeg var døbt og konfirmeret, og som jeg var fortrolig med fra kirkegang med mine forældre. I mere end tredive år havde Kristian d. Fjerdes moder Sofie af Mecklenburg boet som enkedronning på det senere totalt nedrevne Nykøbing Slot og havde efterladt sig et synligt minde, den store mecklenburgske stamtavle i kirkens kor. Den kunne lede tankerne hen til det brogede 17. århundrede, men dengang vidste jeg ikke, at en gammel gravsten i kirkens gulv fortalte om en betydelig videnskabsmand, der i 1657 var bleven kongelig læge for de tre øer Falster, Lolland og Møn og døde (1659), kun 33 år gammel, kort efter sit ægteskab med Nykøbing-apotekeren Christoffer Heerfordts datter Magdalene Sybille. Senere skulle jeg komme til at fordybe mig i denne mands liv og skæbne (38).

Min disputats, som jeg dedicerede »til min trofaste Moder og Fader«,

nåede Magnus Jespersen at få, inden han døde (1917). Forsvaret fandt sted d. 4. II. år 1915 med professor Finnur Jónsson og docent Vilhelm Maar som officielle opponenter. Finnur Jónsson har efter avisreferaterne at dømme ikke været særlig morsom at høre på. Derimod rostes dr. Maar stærkt. »Politiken« skriver (5. II. 1915), at han »talte med saa meget Lune og saa megen Slagfærdighed, at Tilhørerne kvikkede op — paa de forreste Bænke lo baade det filosofiske og det medicinske Fakultet«. Berlingske Tidendes referat, der var ledsaget af den her gengivne tegning, fremhæver også docent Maar's opposition, der var »saa elegant ført og saa vittig, at det var en ren Fornøjelse«.

Efter disputatsen indbød dr. Maar, betænksom som han altid var, mig til et lille »doktorgilde« i hans hjem i Store Kannikestræde sammen med historisk interesserede læger og andre. For nylig har jeg haft den glæde at opfriske minder fra den sammenkomst med dr. J. W. S. Johnsson's enke, som med lune fortalte om en fromage, hun havde villet traktere os med,

Fig. 3. Fra Berlingske Tidendes referat af disputatsen med Gerda Ploug Sarps tegning. Fra venstre ses docent Vilhelm Maar, professor Finnur Jonsson samt arkivar Le Sage de Fontenay, som opponerede ex auditorio.

men som ikke havde kunnet tåle transporten ind til Kannikestræde. Men da havde dr. Maar på sin venlige måde trøstet hende.

Som et dystert akkompagnement til tiden omkring den mere fredelige disputats kunne man i datidens aviser læse om Tysklands skærpelse af undervandsbådskrigen, der betegnedes som uforsvarlig og hensynsløs imod »fredelige nationer« . . . det var dengang, da der endnu var noget der hed neutralitet. Men udenfor vort land gik den forfærdelige krig videre. Som et lynglimt fra uvejret derude kom der brev til mig fra den unge sydtyske geolog, som jeg havde lært at kende i München. Han var nu bleven indkaldt til krigstjeneste. Det var et forknyt Brev«, skrev jeg (13. III. 1915) til mine forældre, »Stakkel, selvom det meste jo kun var antydet af Hensyn til Censuren. Dobbelt svært maa det være for ham, der aldrig har set mildt til Tyskeriet«. Han såvelsom den russiske geolog, med hvem jeg havde vandret i Alperne, forsvandt sporløst i krigen.

Samtidigt med, at jeg havde udarbejdet disputatsen, skrev jeg som foran berørt på en afhandling om enhjørningen til de medicinsk-historiske »Smaaskrifter«. Den afsluttedes i sommeren 1915, og var da bleven for stor. »Saa mange tak for dyret, som jeg maatte hente på posthuset igår«, skrev dr. Maar til mig (6. VII. 1915) i min sommerferie i Nykøbing. »De er bleven så underlig borte, synes jeg . . . Jeg er jo vant til at vide Dem siddende henne for enden af Kannikestræde, men De savner vel ikke at være længere af vejen. Så farvel da og glædelig ferie!« Med hensyn til *Enhjørningen* hedder det videre i brevet, er dr. Maar overbevist om, at den vil interessere sine læsere. »En anden En, som min gamle barnepige sagde, og hvormed jeg mener mig selv, kender jo for meget til emnet, til at den virker overraskende . . . Naturligvis har jeg enkelte ting, hvormed jeg kan vigte mig overfor Dem, men det er jo bare til en fornøjelig discours, privatissime«, og så tilføjer dr. Maar, ligesom med et af sine hyggelige, lidt underfundige blink i øjnene: »Som udgiver, eller hvad det er, jeg er, er jeg dog bange, jeg må anlægge et fortrydeligt ansigt (for den fraværende Tryde) (hefternes forlægger) for jeg er jo bange for, den bliver en del for stor — ja og så de skrækkelig mange billeder . . . Om 5 minutter kommer der en kedelig mand og forstyrrer mig, så nu må jeg alligevel hellere holde op«. Trykningen af *Enhjørningen* bevirkede forøvrigt, at dr. Maar blev alvorligt vred på mig i anledning af altfor store korrekturudgifter og andet, som jeg absolut kunne og burde have undgået. Men denne lille episode, den eneste i sin art, satte ikke dybere spor.

Enhjørningen udkom i slutningen af 1915 som nr. 12 i serien *Medicinsk-historiske Smaaskrifter*. I året 1636 havde Ole Worm bevist, at det, man hidtil havde anset for det lange, spiralsnoede horn af et aldrig set, men

desto mere omtalt dyr, enhjørningen, i virkeligheden var den lange stødtand af narhvalen, som handelsskibene hjembragte fra Grønland. Til enhjørningen, der i reglen blev afbildet som et hesteligende dyr med et eneste horn i panden, knyttedes der på Ole Worm's tid en mængde fantastiske forestillinger og megen kirkelig symbolik. Enhjørningshorn ansås for at være en kraftigt virkende modgift og derfor blandt andet anvendeligt som lægemiddel eller ingrediens i lægemidler. I alle danske apoteker på Ole Worm's og Bartholin'ernes tid kunne sådanne lægemidler købes og ordineredes af de kendteste læger. Enhjørningshorn var store kostbarheder og som sådanne benyttedes de som materiale til de danske kongers kroningsstol, der nu findes i Rosenborg-samlingen. Ole Worm's påvisning af enhjørningshornets sande natur trængte kun langsomt igennem; også om dette handler min afhandling i de medicinsk-historiske småskrifter.

Enhjørningen var ikke det eneste naturvidenskabs-historiske spørgsmål, der optog mine tanker i tiden omkring min disputats. I den ganske korte selvbiografi i universitetsfestskriftet (novbr. 1915) skrev jeg: »Det er min Hensigt at udføre en Række Undersøgelser over Naturvidenskabens Historie . . . Stof og Ideer er der ingen Mangel paa«. Det skulle nu vise sig, om denne lidt ungdommeligt selvsikkert skizzerede fremtidsplan kunne realiseres i den fritid, som bibliotekstjenesten levnede mig og under mine livsforhold i det hele taget, hvordan de så måtte blive.

I tilslutning til dr. Maar's udgave (1910) af Steno's naturvidenskabelige afhandlinger (Opera philosophica) var der planer fremme om at foranstalte en udgave af Steno's andre skrifter og breve. I eftersommeren 1914 ansøgte jeg trods krigsurolighederne Carlsbergfondet om en bevilling til forberedelse af en sådan udgave (39) og fik en 2-årig bevilling »til forberedende Arbejder paa en Udgave af Nicolaus Steno's Breve og ikke-naturvidenskabelige Skrifter« (40). Dette arbejde måtte medføre skriftlige forespørgsler til (og senere eventuelt også rejser til) biblioteker og arkiver i udlandet, men hurtigt meldte der sig på grund af krigsforholdene og andet mange vanskeligheder, som ikke havde været taget tilstrækkeligt i betragtning under beskæftigelsen med denne ikke altfor vel gennemtænkte plan, hvormed det derfor trak i langdrag.

Trehundredåret for Thomas Bartholin's fødsel (20. X. 1616) nærmede sig, og tankerne samlede sig påny i særlig grad om denne stormand i dansk medicinsk-naturvidenskabelig forskning og dennes historie. Fra litteraturen var det mig bekendt, at Thomas Bartholin i en årrække var ejer af Hagestedgaard ved Holbæk, en af de gamle adelsgårde, der som så mange andre kom på borgerlige hænder under de forandrede livsvilkår under enevælden. Thomas Bartholin købte denne hovedgård i 1663, da han i en forholdsvis

ung alder ophørte med sine anstrengende anatomiske undersøgelser, hvortil hans lige fra ungdommen skrøbelige helbred, en nyrelidelse, ikke i længden kunne holde, og som han vist også betragtede som i det væsentlige afsluttet. Han delte nu som professor honorarius, fritaget for undervisningspligt, sin tid imellem København, hvor han stadig havde sin embedsbolig, og hvor han fortsat øvede sin betydelige indflydelse ved universitetet, — og Hagestedgaard, hvor han opholdt sig i lange perioder. Herude i frie, landlige forhold oplevedes en række lykkelige år med familieliv under børnenes opvækst og med fred og ro til den litterære virksomhed, der altid havde været hans store lyst. Men på Hagestedgaard oplevedes også store sorger. I 1670 brændte gården, især i datiden en frygtelig katastrofe med tab af uerstattelige bøger og optegnelser, og fem år senere døde herude Thomas Bartholin's højtelskede hustru af den lungetuberkulose, som længe havde tæret på hendes kræfter, og som lægerne dengang stod magtesløse overfor. Branden og hustruens død var strenge prøvelser for Thomas Bartholin, men han tog dem på en sådan måde, at det vakte samtidens beundring. Det var derfor ikke så mærkeligt, at jeg var standset ved denne periode i historien og ønskede at vide noget mere derom. Foreløbig blev det til en lille afhandling *Thomas Bartholin og Hagestedgaard* (41), hvori særlig gårdens brand omtaltes. På det tidspunkt, da jeg skrev dette lille arbejde, havde jeg endnu ikke besøgt Hagestedgaard, men i maj måned 1916 aflagde jeg den og egnen deromkring et besøg, for øvrigt på bryllupsrejse med min hustru, der snart blev ligeså interesseret i Bartholinerne som jeg selv var. Vi gik fra Holbæk ud til Hagestedgaard, og vi oplevede egnen med det vide udsyn, den høje himmel og den friske luft, som Thomas Bartholin satte så stor pris på. Mange år senere, da jeg fik mulighed for at fordybe mig meget mere i Thomas Bartholin's livshistorie og udvikling og forstod denne bedre (42), og da jeg var kommet til at bo nærmere ved Hagestedgaard, blev det til megen færden i denne smukke egn og megen fortrolighed med dette område, hvortil så mange Bartholin-minder knytter sig.

Københavns universitet og dr. Maar — nu professor i medicinens historie — måtte naturligvis markere Thomas Bartholin's 300-årsdag. I fornemt typografisk udstyr, trykt i kun 250 nummererede eksemplarer, udsendtes Bartholin's redegørelse (43) for opdagelsen i 1653 af det hidtil ukendte karsystem (vasa lymphatica) hos dyr. Påvisningen heraf er Thomas Bartholin's største videnskabelige indsats og fortjente derfor med rette at mindes. Samtidigt med vasa lymphatica udgaven kom som særtryk af Ugeskrift for Læger et mindeskrift (44), der suppleredes med et specielt hefte af det internationale tidsskrift *Janus* (45). Hovedindholdet af Mindeskriftet er dr. Maar's *Mindetale, holdt paa Universitetet paa 300-aars-*

dagen for Thomas Bartholin's Fødsel. Svarende hertil gives der i *Janus* en vurdering (appreciation) af Thomas Bartholin som videnskabsmand og som menneske. Det fremhæves, at han levede i en overgangstid imellem den »lærde« tid og den frembrydende nye tid med dens krav om eksakt naturvidenskabelig og medicinsk forskning. Af begge disse tidsrum med deres forskellige indstilling bar Thomas Bartholin præg i sit arbejde og i sit forfatterskab. »Han var Broen mellem det gamle og det ny«. Han kunne som de gamle være forbløffende naiv, også i biologiske spørgsmål, og han kunne udgive skrifter med en næsten overvældende ophobning af citater, ligesom den lærde tids forfattere gjorde det; måske var det for at dokumentere, at han også mestrede denne side af videnskaben? Men Thomas Bartholin kunne også foretage anatomiske undersøgelser »med fremragende Dygtighed og Held«, skriver dr. Maar. »Han fandt ductus thoracicus hos Mennesket og var derved med til at fylde et af de største Huller i Datidens Forstaaelse af, hvorledes Føden optages i Organismen. Han fandt videre (1653 og 1654) vasa lymphatica d. v. s. opdagede et helt nyt Karsystem«.

Mindetalen slutter med nogle vemodige ord om alle tings forgængelighed. »Den Professorgaard, hvor Thomas Bartholin fødtes, er brændt, den Gaard, hvori han boede, da han selv var Professor, er brændt. Brændt er Domus anatomica, hvor han gjorde sine store Opdagelser. Brændt er hans Herregaard, brændt er hans Bibliotek, brændt er den Kirke, hvor hans Grav fandtes, brændt er rimeligvis alle Billeder af ham med Undtagelse af det, De ser her i Salen — og det har to Gange været lige på nippet til at brænde. Det var, som alt jordisk, der kunde minde om Thomas Bartholin skulde slettes ud«. Men så kom der længe efter Bartholin's død et lille synligt minde om ham tilsyne, nemlig nogle brudstykker af den mindetavle, som han lod opsætte på muren i Domus anatomica i det år (1657), da det første lille naturhistorisk-medicinske universitetsmuseum blev oprettet. Museets oprettelse skyldtes Thomas Bartholin's initiativ, og det bekostedes for pengemidler, som han sammen med de andre arvinger efter hans morfar professor Thomas Fincke stillede til rådighed og på anden måde fremskaffede (46). På grundlag af disses brudstykker rekonstrueredes mindetavlen, som blev opsat i den vestlige universitetsport så nær som muligt ved det sted, hvor den oprindelig havde siddet. »Thomas Bartholin kaldte paa Københavns Universitet«, sagde dr. Maar i slutningen af mindetalen, og så tilføjede han med et lille hib til dette universitet, som han havde et godt øje til, »Københavns Universitet har svaret — lidt langsomt, 11 Aar efter«, ved først nu at lade mindetavlen rekonstruere.

Mindeskriftet indeholder foruden dr. Maar's tale på universitetet nogle mindre afhandlinger til forståelse af Thomas Bartholin og hans tid. Selv

skrev jeg »Et Trøstebrev fra Thomas Bartholin«. Meget sjældent brugte denne det danske sprog i sine trykte skrifter, men da hans broder dr. juris Caspar Bartholin døde (1670) kun godt 50 år gammel og efterlod sig en dybt sørgende enke på Kornerupgaard nær Roskilde, som den rige rentemester Henrik Müller havde givet dem, søgte Thomas Bartholin at hjælpe hende igennem en svær tid ved et »Trøstebrev« (47), der fortjener at kendes, fordi det giver et indblik i Thomas Bartholin's syn på lægens opgave over for liv og død og derved tillige giver et indblik i hans personlige livssyn i det hele taget. »Vi ere jo intet andet end Naturens Tienere, giører saaviit vi formaar intet imod Naturen, og naar vi effter den udi saa lang tiid aff de beste Medicis forsøgte Methodo eller Rette-Snor staar Siugdommen imod det beste vi kand og formaar, og kunde dog intet udrette, da faar vi bucke for den, som sterckere er, kysse Haanden og lade GUD og Naturen deris Villie«. Her må den dødes efterladte så lære at holde måde med sorgen. Menneskers trøst formår så lidt. »Den beste Trøst skal komme fra HERREN og fra Eder selff. Med GUD gaar I sicker, og Aaget falder icke tungt, som bæris med Guds Hjelp, med JESU Størcke, den Trøstermand fører et Guds sørgende Barn altiid med sig«.

Når jeg havde valgt at fremdrage dette meget personlige »Trøstebrev« fra Thomas Bartholin i stedet for at skrive om et eller andet emne fra hans arbejde indenfor naturvidenskaben, hænger det sammen med, at jeg var begyndt på en ny og meget mere personlig måde end hidtil at leve mig ind i menighedsliv og menighedsarbejde. I min studentertid havde jeg ikke fået kontakt med det københavnske kirkeliv. Flere grunde medvirkede hertil. Det betød dog ikke, at jeg stod fremmed, endsige afvisende overfor et kristent livssyn. Blandt mine naturhistoriske medstuderende, med hvem jeg foretog kortere og længere vandringer i naturen, var en sjællandsk præstesøn. Det kunne ske, at han i vore samtaler undervejs også berørte troslivet eller citerede en af Grundtvigs salmer, som han var fortrolig med. Af og til kunne det også af studenterne nævnes, at professor Warming vist var »kirkelig«, eller hvordan det nu, mere eller mindre velvilligt, blev udtrykt. Mere end dette og lignende betød det for mig personligt, at min moder af og til gav mig lov til at læse nogle af min afdøde morfaders efterladte religiøse digte. Han var sønderjyde, en i livets skole (som man siger) prøvet mand, igennem hvis sind der åbenbart gik en understrøm af vemod og dyb alvor. Men grundtonen i hans bibelstærke vers, som han havde sin glæde af at skrive, medens han var lærer (1855-1891) på Sydfyn, var kristentroens sejrende fred og glæde, trods alt.

Det var dog først i den nærmeste tid efter disputatsen, at jeg mødte et menighedsliv, hvori jeg snart blev personligt engageret. For at søge nogen

rekreation efter disputatsarbejdet tog jeg ophold i Charlottenlund, hvor en af mine kolleger i universitetsbiblioteket boede. Allerede dengang og meget mere senere, da jeg året efter (1916) fik mit eget hjem derude, fik jeg indblik i et menighedsliv og et trosliv på en for mig helt ny måde, som gav anledning til en ny-vurdering af mangt og meget.

Det siger sig selv, at alt dette nye, som her kun ganske kort er antydet, måtte sætte mange tanker igang og vække personlige spørgsmål, der efterhånden måtte afklares, medens det daglige arbejde i biblioteket fortsattes som sædvanligt. I dette arbejde kunne der undertiden træffes mennesker, som gik med lignende personlige spørgsmål.

Allerede medens jeg arbejdede med min disputats, havde jeg truffet en jævnaldrende teolog P. P. Jørgensen (f. 1883), der ligesom jeg var igang med en kulturhistorisk disputats og søgte oplysninger i universitetsbiblioteket. Jeg havde hjulpet ham lidt tilrette med benyttelsen af biblioteket, og vi kom hurtigt på talefod med hinanden. Navnlig i perioder, hvor jeg havde tjeneste i det lille rolige, ikke altfor meget benyttede tidsskriftlæseværelse, kunne der blive lejlighed til samtaler om spørgsmål, der lå os begge på sinde. I begyndelsen drejede det sig naturligvis om vore studier og om, hvordan videnskabeligt arbejde efter vor opfattelse burde drives; men da vi i årenes løb havde lært hinanden nærmere at kende, kom vi ganske naturligt også ind på religiøse emner og på mere personlige spørgsmål fra livsanskuelsens område. P. P. Jørgensen boede længe i Viborg sammen med sin gamle far og sine ligesom han selv ugifte søstre. De var meget nært knyttet til hverandre i et lykkeligt hjem (48), hvorfra jeg af og til fik breve fra P. P. Jørgensen, når han ikke for disputatsarbejdets skyld var i København. Således fik jeg i november 1915 brev om, at den gamle far nu var død og blev meget savnet, men — slutter brevet — »Selvom Sorgens Skyer mørkner Himlen for En, kan Himlens Klarhed dog lyse over Ens Sind. Maaske er Livets Glæde aldrig renere og dybere end *sub specie mortis*«. Således havde de oplevet det i dette hjem, hvor kristen tro var det bærende grundlag.

Præst mente P. P. Jørgensen ikke at det var rigtigt for ham at blive, snarere måtte hans arbejde, præget af evangeliets ånd, falde indenfor skolen, og han blev da også (1918) adjunkt ved Latin- og Realskolen i Helsingør, hvor man satte stor pris på ham. Hans kristendomssyn kom til orde i prædikener, som han nu og da efter opfordring holdt i forskellige kirker, deriblandt i hans fødeby Ribes domkirke (49). At gå nærmere ind på indholdet af disse, hører ikke hjemme her, men de tanker, som han lod komme til orde, og som han udviklede i vore samtaler og brevveksling, satte deres spor. Værdifuldt var det også at følge P. P. Jørgensen's flerårige

arbejde med hans disputats, der blev til et digert værk, over 600 sider, der handler om den højt ideelt stræbende præst H. F. Kofoed-Hansen, der omsider faldt til ro i katolicismen, og hans forhold til Søren Kierkegaard. *Bidrag til aandskulturelle Strømninger i det 19. Aarhundrede* er bogens undertitel og åndskultur var det bærende i P. P. Jørgensen's evangeliske tankeverden, som han søgte at realisere i det korte liv, der blev ham til del, inden en voldsom lungebetændelse rev ham bort i sommeren 1920.

Under hele denne udvikling i tiden efter min disputats kom naturvidenskabeligt-historiske studier til at træde stærkt i baggrunden, ikke fordi de havde mistet min interesse, men de måtte finde deres plads i min aktuelle situation, og de måtte finde den plads, der kunne tilkomme dem i mit samlede syn på livet og dets opgaver. I hvertfald for en tid kom de nævnte studier derfor til at hvile, og hermed passede det godt, at jeg kunne ansøge Carlsbergfondet om at blive løst fra at arbejde videre med forberedelsen af den foran nævnte udgave af Niels Stensen's breve og ikke-naturvidenskabelige skrifter, som jeg i nogen tid havde været igang med. Under mit arbejde dermed, var det blevet min personlige opfattelse, at tiden endnu ikke var inde til at foranstalte en sådan publikation, og jeg kunne i min motiverede ansøgning om fritagelse (koncept dateret d. 4. X. 1916) give vægtige grunde for mit ønske om at træde tilbage i stedet for at ansøge om fornyelse af bevillingen. Hvordan dr. Maar tog dette, har jeg ingen erindring om, og det kom aldrig senere på tale imellem os.

Ind i alt dette brød den spanske syge, en voldsom influenza-epidemi, der fulgte i storkrigens spor, og som lægerne stod magtesløse overfor. Dødeligheden var stor, især blandt yngre mennesker. Læger, der søgte at hjælpe, hvor der var en mulighed derfor, har senere fortalt (50), hvor knugende det var at stå og måtte se de mange unge dø. Tragiske lisskæbner fuldbyrdedes, således som enhver, der oplevede denne epidemi, kan huske det.

Kort efter nytår 1917 blev jeg alvorligt angrebet af epidemien, dog ikke i allersværeste grad. Men der var mistanke om begyndende lungesymptomer, og det måtte man være på vagt overfor. I mine drengeår havde jeg haft en alvorlig lungehindebetændelse, og vi boede dengang i nogle år i en lille gade i Nykøbing, hvor den med rette frygtede lungetuberkulose havde godt fat.

Som det allerede foran er berørt var dengang lungetuberkulose en meget alvorlig sag. Fra litteraturhistorien kendte man, hvordan digteren J. P. Jacobsen blev et af dens mange ofre, og hvordan han førte en håbløs kamp med sygdommen lige fra den morgen i Firenze i 1873, da en blodspytning viste, at der var fare på færde, og til han omkap med døden nåede at skrive

»Fru Marie Grubbe« færdig. Men der var mange andre som kunne nævnes, både naturforskere (51) og læger, deriblandt den dr. Saugmann, der havde besejret sin tuberkulose — hvad man talte meget om i min hjemby Nykøbing, hvor han havde familieforbindelser — og som i Tyskland havde lært en effektiv sanatoriebehandling af lungetuberkulosen og i 1901 havde fået oprettet Vejlefjordsanatoriet. Nu gjorde influenza-epidemien altså spørgsmålet aktuelt for mit vedkommende, og lægen tilrådede mig for en sikkerheds skyld at tage et kurophold på Vejlefjord. Jeg tilbragte så nogle vinter- og forsommermåneder derovre, heldigvis uden at lungetuberkulose kunne konstateres. Det var lidt strengt at begynde kuren midt i hård vinterkulde, men gavnligt og styrkende efter influenzaen. I tilgift fik man et indtryk af den smukke østjyske natur, når man vandrede ad de nøje foreskrevne gangstier af forskellig længde, og man kunne glæde sig ved at betragte dyrelivet, der frembød en sjældenhed som det store insekt Eghjorten. Men navnlig gav sanatorieopholdet indblik i nye sider af tilværelsen (52), således i samvær med sygdomsramte unge mennesker, der kæmpede for at bevare livet med alle dets muligheder, dersom de kunne blive hjulpet dertil. Men nogle af dem, man lærte at kende, bukkede under.

Under de fælles sanatorievilkår indledtes der bekendtskaber, som kunne blive til venskaber, og man fandt sammen med andre, der ikke havde nok i den fælles gudtjeneste om søndagene. Til gensidig hjælp og opmuntring tog man et bibelord frem og talte lidt sammen, så godt som vi nu kunne, om hvad det havde at sige os. Til disse sammenkomster blev jeg indbudt af den unge, ikke alvorligt syge læge Johannes Gravesen, der senere en tid blev overlæge ved Det danske Missionsselskabs tuberkulosesanatorium i Indien og blev en førende tuberkuloselæge i Danmark efter sin hjemkomst hertil. Dr. Gravesen havde med sig til Vejlefjord en bog *The Meaning of prayer,* som var udgivet af en amerikansk præst H. E. Fosdick for den internationale kristne studenterbevægelse. Gravesen forærede mig et eksemplar af denne bog, som han var begyndt at oversætte til dansk, og som vi havde glæde og hjælp af at benytte ved vore sammenkomster med andre »kurgæster«, som patienterne helst skulle kaldes. Det førte til, at jeg fik til opgave at fuldføre den påbegyndte oversættelse af Fosdick's bog, der dog ikke udkom før i 1918 under titlen *Erfaringer og Tanker om Bøn. Til Hjælp for Nutidsmennesker.* Den blev så godt modtaget, at den måtte udsendes i flere oplag. Senere udarbejdede jeg oversættelser af to andre bøger af samme forfatter. *The manhood of the Master (Den store Mester)* udkom i 1920 og afsluttedes i 1922 med *The meaning of service,* på dansk *Tjenersind,* der var skrevet under indtryk af den nød, materiel og åndelig, der fulgte i første verdenskrigs spor.

VI

Efter endt sanatorieophold genoptoges arbejdet i universitetsbiblioteket. Rent helbredsmæssigt kneb det, især i begyndelsen, med at tåle dette arbejde i den støvfyldte og slet ventilerede luft. Rent fysisk stillede arbejdet, især når man gjorde tjeneste i udlånet, også betydelige krav. Der var langt fra udlånsværelset til det yderste i boghallen, hvor man hurtigt skulle hente en bog — for så måske straks efter at skulle skynde sig ud til samme fjerne sted i biblioteket for at hente en anden bog. Der var dengang ingen belysning i boghallen. Bibliotekar Carl Dumreicher fortæller om, hvordan man i den mørke årstid færdedes i denne med en elektrisk håndlygte, »så vi lignede små bjergmænd, når vi kravlede op og ned ad stigerne i bogbåsenes halvmørke« (53). Men nye anskuelser med hensyn til universitetsbibliotekets arbejde og plads i biblioteksverdenens helhed begyndte at gøre sig gældende og ville også få betydning for arbejdsvilkårene i det daglige. Derom førtes der årelange diskussioner (54), som ikke skal berøres her. Kun en enkelt gang havde jeg tanker om at søge over i andet arbejde, hvis jeg ikke i længden rent fysisk magtede biblioteksarbejdet. Det resulterede i den dristige tanke måske at kunne blive knyttet til universitetet som docent i naturvidenskabens historie, hvortil jeg anså mig for kvalificeret. En ansøgning herom (55) til konsistorium blev forståeligt nok afslået uden større skuffelse for mig. Jeg forstod mere og mere, at det ikke var den vej, jeg skulle, selv om jeg stadig interesserede mig for naturvidenskabshistorie og af og til skrev små afhandlinger fra dette område, imens biblioteksarbejdet fortsattes endnu i nogle år. Således skrev jeg efter opfordring fra Dansk Røde Kors en af de pjecer, som blev oversat til flere sprog for at uddeles i krigsfangelejrene for at være med til at bryde fangernes sløvende isolation. Den handlede om ædelstene i historisk belysning (56). Til bibliotekar Dumreicher's publikation »Ex Biblioteca Universitatis Hafniensis« (1920) skrev jeg om Ole Worm's »stambog« eller »venskabsbog«, der havde fulgt ham på udenlandsrejserne i det 17. århundrede, og som fandtes i universitetsbibliotekets håndskriftsamling (57). Da der en dag ved oprydning i biblio-

teket blev fundet en fortegnelse over lægeplanter, som i præpareret stand var blevet skænket til universitetsbiblioteket i året 1793 af en vis W. Hahn, gav dette anledning til en undersøgelse af, hvad der var blevet af dette »*herbarium vivum*«, og hvem gavens giver var. Det viste sig at være provincialmedicus i Lolland og Falster, dr. med. Wilhelm Hahn (1707-1802), en ejendommelig og interessant personlighed, som helt op i sin høje alder, over de halvfems, nød stort ry som læge, endskønt han efterhånden blev mere og mere sær (58). Herbariegaven var ledsaget af dr. Hahn's malede portræt, visende ham i rød frakke og med stor hvid paryk. Da planteforteg-nelsen blev fundet, var dette portræt endnu at se ophængt i universitets-bibliotekets læsesal; nu findes det i medicinsk-historisk museum. Bag på maleriet var der klæbet en seddel med dr. Hahn's egenhændige biografiske oplysninger, »skrevet af mig i mit 86de Aar uden Briller«. Af »herbariets« planter findes der et eksemplar i Medicinsk-historisk museum og i Botanisk museum ca. 80 andre (59).

Denne lille historiske undersøgelse blev drøftet med dr. Maar og fornyede også forbindelsen med en af mine gamle bekendte fra Nykøbing, kantor V. Holm, en meget kyndig lokalhistoriker med omfattende arkivmæssig viden. Da han som emeritus flyttede til København, havde jeg megen glæde af at lytte til, hvad denne prøvede og livserfarne mand havde at sige.

Videnskabshistoriske undersøgelser var imidlertid ikke hovedsagen for mig i disse år. Jeg tænkte mig, at der måske var et eller andet område indenfor kirkens hjælpearbejde, hvor jeg med min bredt naturvidenskabeligt prægede uddannelse kunne være til nogen nytte. Hidtil henstod dette dog i det uvisse. Foreløbig kom jeg i forbindelse med — og efterhånden ind i bestyrelsen for — kristelig-sociale virksomheder som den af Diakonissestiftelsens præst N. Dalhoff stiftede landsforening *Arbejde adler* for de omvandrende hjemløse mænd og landsforeningen *Det Blaa Kors,* der gjorde et forsorgsarbejde for alkoholister, og i hvis omplantning til Danmark fra Schweiz forøvrigt det kgl. Biblioteks overbibliotekar H. O. Lange havde været medvirkende. Her må også nævnes det arbejde, som blev gjort af fru Ellen Nørregaard (f. 1882), der en tid som sekretær i Kristelig forening for unge kvinder (K.F.U.K.) havde til opgave at tage sig af unge kvinder, som på forskellig måde var kommen i vanskelige forhold i hovedstaden. Fru Nørregaard var sygeplejerske og havde søgt videreuddannelse i social retning på London's politiskole. I København blev hendes særlige opgave at beskæftige sig med de mange tilfælde, hvor de kvinder, hun skulle prøve på at hjælpe, frembød karaktermæsige brist eller sygelige anlæg, som burde erkendes, hvis hjælpen skulle blive effektiv. Med et engelsk-farvet sprogligt

Fig. 4. Axel Garboe (Fotografi fra en international Blaa Kors kongres i København).

udtryk betegnedes dette arbejde som »social work«, og det voksede i øvrigt snart så stort, at det ikke kunne rummes indenfor K.F.U.K.'s rammer. Fru Nørregaard fortsatte det så som en selvstændig institution under navn af *Danske kvinders velfærd* (60) med en bestyrelse, hvori biskop Ostenfeld var formand, og hvori blandt flere andre også jeg fik sæde.

Et indblik i de teologiske og dermed sammenhængende kirkelige brydninger, der i disse år gjorde sig gældende, og som også kunne få betydning i tilrettelæggelsen af forsorgsarbejdet og dets formål, fik jeg gennem samtaler med en af bibliotekarerne i universitetsbiblioteket, cand. mag. Ellen Larsen. Hun var udgået fra grundtvigske kredse i deres mest tiltalende form. Hendes morfar, som hun værdsatte meget højt, var den kendte præst ved Vartov V. J. Hoff. Selv var hun datter af en anden kendt københavnsk præst inden for tilsvarende kirkelige kredse, men som hun engang sagde til mig, hun havde »gjort hele den nytestamentlige kildekritiske ørkenvandring med« og ærligt søgt at vurdere, hvad hun kunne sige ja til, og hvad hun måtte betragte som vildspor. Samtaler om disse spørgsmål (61), der var af så stor personlig betydning for Ellen Larsen, at hun tilsidst måtte finde sit ståsted indenfor den katolske kirke, førte for mit vedkommende til en del teologisk og kirkelig litteraturlæsning, som ikke var uden betydning.

Fra dansk psykiatrisk side bestræbte man sig i disse år for at fremhjælpe en bedre forståelse af psykiske tilstande hos mennesker, også hos sådanne som man ville prøve på at hjælpe gennem forsorgsarbejde. Sindslidelserne blev taget op til vurdering i deres positive og negative betydning. I 1918 udgav medicinsk-historisk selskab psykiateren Helweg's bog om *N. F. S. Grundtvigs Sindssygdom,* som han tilegnede »Mindet om min Fader, den sandhedskærlige og fordomsfrie Præst Thorvald Helweg«. Det påpegedes heri, at »den lette manio-depressive Forandring af Sjælelivet kan endog i visse Tilfælde betyde en Vinding«. I efteråret 1921 holdt overlæge H. J. Schou en række forelæsninger på universitetets pastoralseminarium om religiøsitet og sygelige sindstilstande (62). Han gjorde det ikke uden betænkelighed, sagde han til mig efter en af forelæsningerne, men det var nødvendigt at komme ind på disse spørgsmål, der var aktuelle i såvel dagliglivet som i meget forsorgsarbejde. Jeg selv var under min deltagelse i »Blaa Kors«-arbejdet blevet klar over, at jeg vidste altfor lidt om den menneskelige og sociale baggrund for det dengang såvel som den dag idag meget alvorlige alkoholproblem. Den størst mulige saglige viden var nødvendig i bestræbelserne for at komme alkoholisterne til hjælp. Disse overvejelser førte til, at jeg i foråret 1922 henvendte mig til overlægen ved Københavns kommunehospitals nerve- og sindssyge-afdeling (sjette Afdeling) professor August Wimmer om tilladelse til at følge hans stuegang og undervisning på afdelingen for at få større viden om alkoholismen og i det hele taget om mennesker, der frembød særlige problemer. Tilladelse blev givet, omend med nogen forståelig betænkelighed: det var noget usædvanligt, at der blev givet en ikke-læge adgang til at studere på hans afdeling. Men som altid, når det gjaldt patienternes vel, var professor Wimmer rede til at forsøge. Jeg var også selv klar over vanskelighederne, og at der måtte udvises den størst mulige diskretion. Medvirkende til, at tilladelsen blev givet, kan det måske også have været, at en af afdelingens læger, dr. med. Knud H. Krabbe, havde stiftet bekendtskab med »social work« i hospitaler under en studierejse i USA, hvor man var begyndt at benytte psykologer, som ikke var læger, til psykiatriske hospitaler (63). Med dette sociale hospitalsarbejde (64) var jeg dog ukendt, da jeg begyndte hos professor Wimmer, først i en kortere periode, derefter i en samlet tid, mere end et år, medens jeg fik tilladelse til at stå »udenfor nummer« i min biblioteksstilling. Økonomisk støtte ydedes af kirkelige foreninger som Blaa Kors og Københavns indre mission, der hver på sin måde var interesseret i et forsøgsarbejde som dette.

Det blev en meget lærerig tid, som særlig blev anvendt på »Pavillon I« (den psykiatriske afdeling), hvorigennem der gik en strøm af meget for-

skellige patienter, men alle med et stort behov for menneskelig støtte foruden, hvad læger og sygeplejersker kunne yde. Både under patienternes ophold på hospitalet og efter udskrivningen behøvedes der et hjælpearbejde af praktisk art, men ikke mindst behøvede mange at møde et menneske, der ville forstå dem i deres livsproblemer og vanskeligheder, som vel ofte ikke lod sig løse så let, men allerede det at få talt ud derom, var en hjælp, og det kunne også være en hjælp at møde et stilfærdigt kristent budskab. Der var opgaver nok at tage fat på. Når man om morgenen kom til afdelingen og fik indblik i de ny-indlagte patienters forhold, kunne det både være almindelige sindslidelser, men der kunne også være nattens høst af mennesker, der var indlagt af politiet efter slagsmål i fuldskab eller forbrydelser, eller fordi de havde forsøgt selvmord. Ofte spillede alkohol en rolle heri. Man kunne blive stillet overfor spørgsmålet, om hvilken rolle arv måske kunne have, når et menneske havnede i alkoholismen, og hvilken rolle ydre forhold spillede. Alkoholistisk delirium tremens, som tidligere, da brændevin var uhyre billig, var en meget almindelig indlæggelsesgrund, var nu som følge af den stærke alkoholbeskatning bleven en sjældenhed (65). Problemer i tilknytning hertil blev der lejlighed til at drøfte med professor Wimmer, hvis måde at belyse spørgsmålene på udfra sin store viden og omfattende erfaring ikke glemmes. Når han på sin kloge, ofte lidt sarkastiske eller vemodige måde udtalte sin mening, var der meget at lære.

Efterhånden som professoren såvelsom afdelingens læger og sygeplejersker lærte mig nærmere at kende og forstod, hvad jeg havde til formål — dels et studium og dels et forsøg på at være til personlig hjælp for patienterne — kom der et samarbejde igang. Ikke så sjældent kunne professor Wimmer efter endt stuegang, når forskellige patienters tilstand drøftedes, komme med en bemærkning, henvendt til mig: »Vi har nu rent lægeligt gjort, hvad der kan gøres for den og den patient. Har De noget, hvormed de kan hjælpe, så prøv derpå!«

Min personlige kontakt med patienterne på den psykiatriske afdeling medførte i mange tilfælde en forbindelse med dem efter udskrivningen enten gennem korrespondance eller ved besøg hos dem ude i byen. Mangt et indblik i triste sociale forhold og tragiske skæbner blev mødt. For at fortælle andre lidt om den barske virkelighed med dens islæt af alkoholmisbrug og vække forståelse for dette spørgsmål skrev jeg senere et par små pjecer, som blev udgivet af Blaa Kors. Først kom *Send Lazarus til mine Brødre. Nogle Hverdagsskæbner* (1925), derefter fulgte *Landsbypigen. En Skildring fra det virkelige Liv* (1926). Med en enkelt patient blev mødet på »Sjette« til en livslang forbindelse. Som et led i det saglige oplysningsar-

bejde om alkoholspørgsmålets forskellige sider, skrev jeg sammen med den tidligere fængselspræst Marius Th. Nielsen en lille bog *Alkoholspørgsmålet. En almenfattelig Fremstilling* (1924). Heri benyttedes blandt andet også materiale fra mine erfaringer i hospitalsarbejdet.

Professor Wimmer's vurdering af dette første forsøg på at udføre et »socialt hospitalsarbejde« under danske forhold og med kristendomspræget stilfærdigt sigte kom til orde i Ugeskrift for Læger (1926) efter afslutningen af mit personlige arbejde på hospitalet (66): »Vi har paa Afdelingen forstaaet, hvilken overordentlig Hjælp for os, for Patienterne, for Samfundet det forstående »sociale Hospitalsarbejde« kan være«. Det understregedes, hvor betydningsfuldt det var, at der var lejlighed til »en intimt-personlig, u-uniformeret og uofficiel Beskæftigen sig med og Paavirkning af de paagældende, ofte sky eller overfor »Autoriteter« stejle Individer«. Her lå den intelligente og forstående »social workers« opgave, mente professor Wimmer. For mit personlige syn på det »sociale hospitalsarbejde« og de dermed sammenhørende spørgsmål af betydning for kristeligt forsorgsarbejde af forskellig art såvelsom i det hele taget for den nødvendige forståelse af mennesker, har jeg flere gange gjort rede i fagtidsskrifter og i dagspressen (67). Hertil sluttede sig efterhånden ganske naturligt beskæftigelsen med spørgsmålet om slægtsarvens betydning i forbindelse med miljøvirkninger. Både i hospitalet og udenfor dette kunne man møde dette problem f. eks. hos en alkoholist, der af arvemæssige grunde var tilbøjelig til at anse sig for uhelbredelig. Her kunne en saglig naturvidenskabelig orientering undertiden være til hjælp.

Medens jeg på denne måde var optaget i disse år af andre spørgsmål og andet arbejde end det, der hidtil havde givet en nær tilknytning imellem dr. Maar og mig, var han foruden af sit universitetsarbejde optaget af et brydsomt arbejde til bedste for oprettelsen og indretningen på forsvarlig måde af det medicinsk-historiske museum. Dettes stadig voksende samlinger, der var tilvejebragt af en kreds af interesserede læger og andre, vanrøgtedes på en måde, der måtte harme dr. Maar. Her skal ikke gås nærmere ind på dette, der gentagne gange er omtalt i litteraturen (32); personligt drøftedes aldrig disse spørgsmål i vore samtaler. I 1916 — Thomas Bartholin's minde-år — havde Københavns universitet modtaget den meget værdifulde samling som gave, men gjorde intet for dette museumsmateriale som i årevis magasineredes på en række forskellige steder under højst utilfredsstillende forhold. Det kan ikke undre, at dette tilsidst fik dr. Maar's tålmodighed til at briste. I en harmdirrende artikel i Berlingske Tidende (26. I. 1924) med titlen *Universitetets medicinsk-historiske Museum. En Redegørelse for dets Ødelæggelse igennem Aarene* gav han autoriteterne det

glatte lag. Dr. Maar fremhævede i denne artikel, hvilken betydning sådan et museum havde i retning af at lære lægekunstens udøvere »at tænke og arbejde paa Baggrund af og i Kontinuitet med, hvad de bedste indenfor deres Kunst har ydet gennem mange Aarhundreder«. Nu havde Københavns universitet som gave fået en samling, der kunne være begyndelsen til sådan et museum, og det var derfor universitetets pligt at sørge for, at denne samling blev varetaget på forsvarlig måde. Men her havde universitetets administration svigtet i højeste grad »og i betydelig Grad forringet Værdien af Undervisningen i Medicinens Hstorie«, skrev dr. Maar.

Man kan kalde sådan en artikel, der især under de daværende forhold måtte vække betydelig opsigt, for udiplomatisk eller lignende, og man kan betvivle nytten af den valgte fremgangsmåde, men artiklen giver i hvertfald et levende indtryk af den varme, hvormed dr. Maar omfattede det begyndende museum og det videnskabshistoriske studium.

Som et par små livstegn fra det mishandlede museum udgav dr. Maar et par afhandlinger, først »Lægen D. Bølling's gavebøger (1863-1912)« trykt i Lejden 1920, og to år efter »Mathias Saxtorph in memoriam«. Det sidstnævnte hefte bærer ikke dr. Maar's navn, men er en museumspublikation ligesom den foran nævnte og indeholder et skarpt angreb på de myndigheder, som ikke havde sørget for at sætte kirurgen Saxtorph (f. 1822) et synligt minde, da Rigshospitalet blev opført som afløser af Frederiks Hospital, hvor denne læge havde gjort en afgørende indsats. »Folkets kaarne Mænd« besluttede »ud fra deres Kulturniveau« at dette ikke skulle ske . . .

På dette tidspunkt var jeg i opbrud fra København.

Det »sociale arbejde« på Kommunehospitalets nerve- og sindssyge-afdeling kunne ikke i længden fortsættes på privat basis, og om en for mig antagelig økonomisk permanent ordning kunne der ikke blive tale, hvor velvilligt man end stillede sig fra hospitalets side. I denne situation frembød der sig nu en mulighed for at fortsætte på en anden måde og under helt andre forhold. Sagen var, at min hustru og jeg i disse år havde holdt sommerferie på en lille ø Agersø i Storebælt ud for Skælskør og fået gode venner derude. Da præste-embedet på Agersø blev ledigt, blev jeg fra en kreds af øboers side opfordret til, skønt ikke-teolog, at blive præst på øen, hvor man kendte mit hospitalsarbejde og min hele livsindstilling. Efter mange overvejelser blev resultatet, at jeg sagde ja til opfordringen. Udefra set kunne det se ud som et usædvanligt og måske også uforståeligt skridt, men det var i virkeligheden ikke uden *naturlig* forbindelse med mit hidtidige iivsforløb og med min hustrus og min indstilling til de livsopgaver, som vi gerne ville prøve på at løse. Efter at de nødvendige formaliteter

var bragt i orden, blev jeg ordineret i Roskilde Domkirke til præst i den danske folkekirke med embede som sognepræst på Agersø fra april 1924.

Arbejdet på hospitalet blev, såvidt som det var muligt, ført videre af en af Danske kvinders velfærds medarbejdere Manon Lüttichau, og tanken med dette arbejde blev ret hurtigt optaget fra anden hospitals- og forsorgsside, indtil nutildags en socialrådgiver-virksomhed indgår som et naturligt led i såvel større hospitalers som mange sociale virksomheders stab som noget selvfølgeligt.

Skærtorsdag 1924 holdt jeg for første gang en hel gudstjeneste i Agersøs lille kirke, hvor der endnu dengang var strøet fint, hvidt strandsand på murstensgulvet, og hvor der hængte ganske simple petroleumslamper ned fra det malede træloft til brug ved aftengudstjenester. Orgelmusik var der ikke til salmesangen, først året efter skænkede en ven af øen et lille harmonium, som min hustru så spillede på. Kirkerummets eneste pryd var bagvæggen, hvor kunstmaleren og missionssekretæren C. L. Toft havde malet *al fresco* en illustration til det bibelske ord: »Jeg er vintræet, I er grenene . . . uden mig kan I slet intet gøre« (Johannes evangeliet 15,5). Mærkeligt nok skulle denne kunstner senere komme til at virke som præst ved sindssygehospitalet Sankt Hans hospital ved Roskilde og dér udføre et stort socialt hospitalsarbejde i lighed med det på kommunehospitalet i København påbegyndte.

Nu skulle så arbejdsdagene begynde på den ca. 7 km lange og i sin største bredde ca. 3 km store Agersø (68) med fugleøen Egholm og dens mellem 400 og 500 mennesker, landmænd og fiskere eller noget af begge dele, samt enkelte håndværkere og andre. I landsbyen midt på øens østside lå der gamle, stråtækte gårde med idylliske interiører, som havde tiltrukket en kunstner som maleren V. Magaard (69), og der var den større Agersøgaard, på hvis loft jeg i en sommerferie havde fundet gamle bøger og andre minder om »assessoren« med den tragiske livsskæbne i en længst forsvunden tid, som jeg senere skulle få lejlighed til at efterforske nærmere (70).

En hel lille verden for sig var denne ø og dens mennesker . . . en verden i en nøddeskal — mundus in nuce — som de gamle undertiden sagde, og som jeg måtte sætte som motto på titelbladet til den bog om Agersø, der skulle blive skrevet ved afslutningen af det lange ophold på øen.

Herude i lilleverdenen i Storebælt havde mennesker levet deres liv i slægt efter slægt. De havde forståeligt nok følt sig stærkt, ofte endda meget stærkt, bundet til stedet, som især i ældre tid var dem nok. Der var endnu, da vi bosatte os på øen, gamle folk, som aldrig havde været på Omø, hvis smukke kystprofil i klart vejr fangede blikket i det åbne hav. Hvad skulle de der, hvis de ikke havde familie (hvad nogle havde) eller særligt ærinde

derude? Andre havde, også især i ældre tid, faret i langfart på de store, fjerne have, for så at vende tilbage til øen. Men der var også fastboende Agersø-boer, som i et livslangt ophold på øen havde nået en stor menneskelig og kristen udvikling, og med hvem det var godt at veksle tanker. Der var meget at skulle lære i det på mange måder helt anderledes, både menneskeligt og kristeligt prægede miljø end det, man kom fra.

Som naturvidenskabeligt uddannet kunne det naturligvis ikke være anderledes, end at man under sin daglige færden i Agersø-naturen måtte gøre sine iagttagelser og notere sig, hvad der blev set. Sine æstetiske indtryk kunne man dele med andre ved at sende små *Breve fra land* og *strand* og lignende til dagblade, men også selve naturvidenskaben kunne man lejlighedsvis forsøge på også at give sit. Botaniske optegnelser om ø-floraen, om blomstringstid m. m. blev til et materiale, der kunne afgives til Botanisk museum i København, da opholdet på Agersø var sluttet. Til zoologisk Museum samledes der en tid insekter fra denne ø. I nær kontakt med naturen lærte man ikke blot agerdyrkningens, men også fiskeriets årstidsbestemte rytme at kende . . . som når »ålemørkerne« kom, helst med gunstig vind, eller det dengang store sildefiskeri i bæltet blev drevet.

I geologisk henseende frembød Agersø derimod ikke noget særligt, selv om den naturligvis også havde sin plads i vort lands udviklingshistorie under og efter istiderne, hvis spor man kunne møde, når man under sin færden på øen var opmærksom derpå. De løse stenblokke ved stranden havde bl. a. deres at fortælle. En dag kunne man hjembringe en smukt isskuret blok af Saltholmskalk, som havet havde skyllet ud af en morænelerskrænt.

Men fremfor alt skulle nu en præstegerning påbegyndes med dens forskelligartede arbejde, med gudstjenesterne i kirken og med besøgene i hjemmene, hvor man ventede præsten. Man skulle prøve på at dele glæder og sorger med sognets beboere, lære deres problemer at kende og prøve på at være disse medvandrere gennem livet til lidt hjælp både åndeligt og på anden måde, hvor det var muligt. Der var alvorlige ungdomsproblemer at møde og tage del i under samtaler med ængstede eller sørgende forældre, og der var gamle mennesker eller kronisk syge at besøge og måske være dem til lidt opmuntring. Ofte måtte man beundre den tålmodighed og den styrke, hvormed de bar deres tilstand og deres prøvelser. Læge bosat på Agersø var der som allerede nævnt ikke, og tit vidste folk, som gik med sygdomme, ikke, hvor hjælpen var at finde, eller de benyttede ikke lejligheden, når en læge fra Skælskør var på øen, til at rådføre sig med ham. Her kunne man undertiden være til praktisk hjælp. Før bosættelsen på Agersø havde jeg derfor taget et kursus på Kommunehospitalets kirurgiske

poliklinik for i givet tilfælde at kunne give en førstehjælp, til lægen kunne komme. Det blev der nu heldigvis aldrig brug for.

Et led i udøvelsen af præstegerningen på Agersø var præstegården. Her modtoges i årenes løb mange forskellige mennesker som gæster på kortere og tit længere besøg. Der kom nogle glade børn, for hvem Agersø hele livet igennem kom til at stå som lykkelandet, og der kom »almindelige« gæster, men også mennesker, der trængte til at komme lidt bort fra det daglige og fra det, der tyngede dem. Knyttet til præstegården var det også hensigten at prøve på at fortsætte det sociale hjælpearbejde fra hospitalet under en eller anden form og naturligvis i langt mindre format. Her tænktes særlig på alkoholister, som ønskede at blive hjulpet. Allerede ganske kort efter flytningen til Agersø modtog vi en lidt ældre kvinde, som vi kendte fra Charlottenlund, og som havde svære alkoholvanskeligheder. Resultatet blev så nogenlunde. Vi prøvede også at modtage (i samarbejde med Danske kvinders velfærd) unge kvinder med, hvad man i vore dage ville kalde »adfærdsvanskeligheder«. Det måtte hurtigt opgives. Vanskelighederne var for store, øforholdene ikke rigtigt egnede, og vi selv var vel heller ikke i besiddelse af de nødvendige erfaringer og egenskaber til et sådant arbejde. Mere opmuntrende var det at få besøg år efter år af en intelligent tidligere patient fra »Sjette«, der mere og mere fik fodfæste i tilværelsen trods de meget store vanskeligheder, han havde at kæmpe med både af social art og på grund af hans sygdomsprægede væremåde og hans mere og mere svigtende syn. Trods alt var denne mand en af vore venner og vedblev med at være det lige til hans død for få år siden.

Det blev som sagt snart klart, at det ikke var ved at åbne vort hjem for »afvigende« mennesker, arbejdet fra hospitalet kunne videreføres på sin vis. Men i hverfald kunne en udstrakt korrespondance med tidligere patienter fra professor Wimmer's afdeling, føres videre som en hjælp for dem, til denne korrespondance efterhånden måtte ebbe ud. Mine erfaringer og min viden kunne også komme til nytte gennem fortsat medarbejde i bestyrelsen af forsorgsorganisationer som *Blå Kors*, *Arbejde adler* og *Danske kvinders velfærd*. Desuden kunne jeg ved artikler og større afhandlinger i tidsskrifter og i dagspressen henlede opmærksomheden på de betydningsfulde spørgsmål af såvel biologisk som forsorgsmæssig og almenmenneskelig art, der foreligger, og som griber ind i hinanden.

Endnu i disse første år som præst på Agersø kunne jeg tænke mig at vende tilbage til et arbejde som det, der var påbegyndt hos professor Wimmer, og som jeg følte mig stærkt knyttet til. Der førtes mange forhandlinger med såvel bevillingsmyndigheder som interesserede mennesker om den økonomiske side af sagen, og professor Wimmer gjorde trods travl optaget-

hed og trods mere og mere svigtende helbred (han døde i 1937) alt, hvad der kunne gøres for at fremme sagen. Alligevel viste det sig umuligt at få en sådan ordning i stand. Denne »dør« *var* lukket. En vis skuffelse medførte dette naturligvis, men set i årenes og erfaringens længere perspektiv var det rigtigt og godt, at det gik sådan.

Medens dette og meget andet, der endnu lå gemt i fremtidens skød, efterhånden skulle opleves og gennemleves, alt som opgaverne meldte sig og blev taget op i præstegerningen og på anden måde, blev der uden at forsømme noget i det lille ø-sogn tid til studier inden for naturvidenskaben og dens grænseområder. I disse år (1924-1926) udkom botanikeren Carl Christensen's 2-binds *Den danske Botaniks Historie*. Min hustru forærede mig dette værk, da hun vidste, at det ville interessere mig, og det blev da også ivrigt studeret, efterhånden som det udkom. I naturhistorisk og historisk retning førtes tankerne også ved at færdes iblandt øboerne, der så at sige udgjorde én eneste stor familie med flere generationer boende på samme begrænsede område. Dette måtte ganske naturligt henlede opmærksomheden på arvelighedsspørgsmål, der i øvrigt både i min studietid og under hospitalsarbejdet var blevet aktuelt for mig. Nu fik det fornyet aktualitet. Det nødvendiggjorde en omfattende arvebiologisk læsning. I nogle år var jeg medlem af en genetisk læsekreds med den nyeste tidsskriftslitteratur, sat i cirkulation fra Landbohøjskolen, og jeg nåede efterhånden så vidt, at jeg for min egen oplysnings skyld og for bedre at forstå Agersøslægterne forsøgte at opstille slægtstavler ret langt tilbage i tiden (71). Beskæftigelsen med arvebiologi førte også i retning af naturvidenskabens *historie*. Professor W. Johannsen's vigtige værk havde jo netop titlen *Arvelighed i historisk og experimentel Belysning*, og Gregor Mendel's liv og forskning var også af stor videnskabshistorisk interesse. Ved dette og andet åbnedes døren lidt på klem til et fortsat arbejde med naturvidenskabens historie, der i de unge år havde stået for mig som min egentlige livsopgave, men som var bleven lagt til side for andre opgaver og andet arbejde, som først måtte tages op. Foreløbig var »historie« dog nærmest noget, der kun var en del af de arvebiologiske og forsorgsmæssige undersøgelser, der nu optog tankerne under præstegerningen.

Det siger sig selv, at tankerne i disse år ofte var standset ved dr. Maar og ved alt det, som vi tidligere havde kunnet dele med hinanden i studiernes verden. Efter tre års ophold på Agersø var tidspunktet kommet til at forny kontakten, syntes jeg, og i sommeren 1927 skrev jeg derfor til dr. Maar og fortalte lidt om mit arbejde, idet jeg vedlagde et særtryk om »det sociale hospitalsarbejde«, og om de vanskeligheder dette mødte. Tillige nævnte jeg, at jeg ikke havde glemt min interesse for naturvidenskabshistoriske spørgs-

mål. Den 20. VIII. 1927 kom der et venligt og forstående svar fra dr. Maar, lidt formelt i tituleringen, men i øvrigt karakteristisk for hans udtryksmåde og sådan, at der hermed indledtes et nyt afsnit af den venskabelige forbindelse imellem os på fælles menneskeligt og videnskabeligt område.

VII

Brevet lød sådan: »Kære hr. dr. Garboe! Mange tak for Deres venlige brev og for tilsendelsen af Deres lille arbejde! Jeg forstår så sørgeligt godt, at de knappe tider stiller sig hindrende i vejen for realisationen af Deres smukke planer. De knappe tider piner jo i det hele taget livet ganske langsomt af åndelige interesser på så mange områder. »Mit« stakkels med. hist. museum er efterhånden ved »Undervisnings«ministeriets hjælp reduceret til at ligge hengemt over en gammel, sur, glemt hestestald. Det har ca. 150 kr. årlig til nyanskaffelser, vedligeholdelse og rengøring. Når De, som De skriver, undertiden tænker venligt på videnskabens historie, synes jeg, De heller en dag skulde se indenfor hos mig og høre det lidt, jeg kan fortælle Dem. Naar De kommer her til byen, saa ring til mig (byen 8308). Men jeg tager kun telefonen fra 9 til 9,30 morgen! Og helst ikke før omkring midten af oktober! Jeg fik nemlig for ca. 2½ måned siden en fractura baseos cranii, så jeg er ikke endnu arbejdsdygtig og tager snart igen på landet. Jeg ved, at jeg de sidste år ofte har tænkt på at sende Dem en eller anden lille ting, jeg har skrevet. Men om jeg virkelig har sendt den, er jeg ikke klar over. Bryder De Dem om sådan noget, så vær rar at lade mig det vide bare på et kort, men fortæl mig så også, hvad jeg allerede muligvis har sendt Dem. Jeg kan da fortælle Dem, at der trykkes på en medicinsk-historisk disputats, den første siden Deres, en trods pletter god bog om klorosens historie af læge Axel Hansen i Kolding. Men kom som sagt hellere, og lad os tale om sagerne! Med venlig hilsen Deres Vilhelm Maar«.

I disse år havde dr. Maar ikke været meget produktiv. Foruden de foran nævnte to små museumspjecer havde han fra medicinalhistoriens område i 1925 udgivet en lille Bartholin-afhandling *Den første anvendelse af kinabark i Danmark. Thomas Bartholin 1616-1680, Rasmus Bartholin 1625-1698, Henrik à Møinichen 1631-1709.*

Den lille bog er en af dem, der blev trykt i Holland og udgivet på hollandsk forlag . . . i tavs protest mod »autoriteterne«. Det samme gjaldt den året efter (1926) udgivne *O. H. Mynster, Kamma Rahbek. En brev-*

samling, der blev udarbejdet i samarbejde med kulturhistorikeren Hans Kyrre. Anledningen til udgivelsen af den kulturhistorisk interessante brevveksling imellem overmedicus ved Frederiks hospital professor Ole Hieronymus Mynster (1772-1818) og fru Kamma Rahbek, Bakkehuskredsens samlende midtpunkt, var den omstændighed, at en sønnedatters datter af Mynster havde skænket Medicinsk-historisk museum forskellige papirer af dennes efterladenskaber. Herved kom dr. Maar ind på omfattende studier af den både medicinsk-historisk og menneskeligt (om man vil: arvebiologisk) så fængslende Mynster-Bang'ske slægt. Men først var der endnu en opgave fra Bartholin-tiden, der måtte løses, idet 300-års dagen for Oluf Borch's fødsel nærmede sig.

Det var omgivet med en vis mystik, hvorfor det studenterkollegium i Store Kannikestræde, som professor Oluf Borch oprettede i året 1689 og i fundatsen gav navnet *Collegium mediceum* (det mediceiske collegium) netop skulle have *dette* navn. Det måtte uvilkårligt lede tankerne hen på den storfyrstelige mediceiske familie i Firenze og dennes betydning for danske videnskabsmænd, deriblandt ikke mindst for Niels Stensen (Steno), der havde tilknytning til professor Borch. Men hvad sigtede denne til med kollegienavngivningen? Her tog gætningerne fat, og der dannedes efterhånden en romantisk historie om, at Oluf Borch som læge på studierejse i Italien havde helbredt en prinsesse af huset Medici og fået et meget stort honorar derfor. Derved »forklaredes« den velstand, som professor Borch efter alt at dømme var i besiddelse af, siden han kunne oprette dette studenterkollegium. Nogle fablede desuden om, at prinsessen af taknemmelighed for sin helbredelse havde tilbudt at gifte sig med den danske læge, hvilket han dog som god lutheraner havde afslået.

Nu tog dr. Maar disse gamle spørgsmål op til kritisk undersøgelse og fremlagde resultatet i en afhandling *Om oprindelsen til navnet Collegium Mediceum*, der offentliggjordes i det *Mindeskrift for Oluf Borch paa 300-årsdagen for hans fødsel*, som blev udgivet (1926) under redaktion af dr. Maar. Han var nået til det resultat, at der meget godt kunne være en kærne af sandhed, omend ikke nær så romantisk som der gættedes på om en italiensk prinsesse, når Oluf Borch havde ønsket i forblommede udtryk, at Kollegiet netop skulle hedde »det mediceiske«. I spørgsmålet om Oluf Borch som læge for en sydlansk prinsesse fandt dr. Maar frem til, at det måtte have været den unge franske prinsesse Margherita Luisa, der var blevet tvunget til at indgå ægteskab med Cosimo, den senere storhertug Cosimo d. 3 af Toscana, og som var et meget ulykkeligt menneske. Hun levede i en slags forvisning i det lille slot Poggio a Caiano ca. 14 km vest for Firenze. Egnen var malariasmittet, og prinsessen kan have ligget syg i

året 1665, da Oluf Borch opholdt sig i Firenze og sandsynligvis er blevet tilkaldt til, sammen med italienske læger, at rådslå om hendes kur. Selv om dette ikke har kunnet dokumenteres, giver det dog et sandsynligt fingerpeg om, hvorfor Oluf Borch, der må have været dybt grebet af den unge ulykkelige prinsesses skæbne, nu så mange år efter ikke kunne glemme hende og ønskede på en diskret måde at mindes hende og hans flygtige sammentræf med hende.

Denne afhandling om Oluf Borch er måske dr. Maar's allersmukkeste, menneskeligt grebet som han åbenbart er af denne ulykkelige kvindeskæbne. Så levende personligt engageret skildrer dr. Maar denne episode i dansk medicinalhistorie og kulturhistorie, at jeg mange år efter på en studierejse til Italien måtte opsøge skuepladsen derfor. Uberørt af århundredernes forløb lå det lille ubeboede slot med prinsessens soveværelse, hvor Oluf Borch og de italienske læger kan have tilset den fornemme patient, og uberørt lå muren omkring slottets store have, hvor måske (som antydet af dr. Maar som en mulighed) den danske læge kan have modtaget breve fra den ulykkelige prinsesse, der pønsede på flugt, for at smugle dem videre til hendes venner.

Oluf Borch mindeskriftet indeholder foruden dr. Maar's afhandling en række bidrag til belysning af den noget oversete videnskabsmands indsats som botaniker, kemiker og polyhistor. Om kollegiets håndskriftssamling skrev *Astrid Wentzel*, som — inspireret af dr. Maar's historiske forfatterskab — fortsatte med arbejder om Bartholiner-tiden (72) og Mynsterslægten (73), grundige, detailrige studier og publikationer, en Maar-elev værdige.

I disse år tog dr. Maar initiativet til at få virkeliggjort den udgave af Niels Stensen's ikke-naturvidenskabelige afhandlinger, som jeg for en halv snes år siden havde bedt mig løst fra. I 1928 opfordrede dr. Maar biblioteksmanden cand. theol. *Knud Larsen* til at påtage sig indsamlingen af materialet til en sådan udgave (74). Der blev sendt forespørgsler til ca. 1300 europæiske biblioteker, men ikke førend i 1941 kunne første bind af Steno's *Opera theologica* udkomme i samarbejde med den katolske præst og videnskabsmand *Gustav Scherz*. For denne sidstes vedkommende blev dette begyndelsen til et livs arbejde som Steno-forsker med udgivelse af en lang række, stadig fortsatte publikationer, hvoraf særlig må nævnes udgaven af Steno's *Epistolae et Epistolae ad eum datae* bd. I-II (1952), et grundlæggende hovedværk.

At få bøger eller afhandlinger tilsendt fra dr. Maar var til megen glæde og bragte en forfriskelse ind i den daglige tilværelse, når arbejdet som øpræst og livsforholdene på den lille ø i det hele taget, efterhånden som

årene gik, undertiden kunne føles lidt trangt. Om specielt videnskabshistoriske arbejder fra min side var der imidlertid endnu ikke tale, selv om interessen derfor var stor og voksende. Det var endnu stadig de arvebiologiske og dermed sammenhængende forsorgsmæssige spørgsmål, jeg havde i tankerne og kunne sende dr. Maar små afhandlinger om. At netop disse undersøgelser så efterhånden mere og mere førte ind på naturvidenskabshistorien i vid forstand skulle snart vise sig. Slægternes problemer, sådan som de mødte både dr. Maar og mig i nutiden og i historien, bidrog dertil.

I fortsættelse af dr. Maar's udgave af lægen O. H. Mynster's breve fulgte i 1929 det store arbejde *Oluf Lundt Bang. Livs Minder*, som er skrevet af lægen, geheimeråd, professor dr. med. Oluf Bang (1788-1877) i hans høje alderdom, nær ved de halvfems. En slægtning af professor Bang, den københavnske læge Joh. Hassing, som ejede manuskriptet, havde haft i sinde at udgive det med kommentarer, men nåede ikke at fuldføre arbejdet. Det blev så overdraget til dr. Maar, som i en årrække arbejdede med denne opgave, ofte hæmmet af sit vaklende helbred og andre hindringer. Således skriver han i et brev til mig (3. XII. 1929), da arbejdet med bogen nærmede sig sin afslutning, at det havde voldt ham en del besvær, da han »havde været lidt sløj og intet kunnet overkomme«, som han på sin stilfærdige måde omtalte sådan en sygdomsperiode.

Oluf Lundt Bang var overlægesøn, født på Frederiks Hospital, og blev selv overlæge ved dette. Desuden var han en i datiden meget benyttet og anset privat praktiserende læge. En rigt begavet personlighed — fætter til bl. a. Grundtvig — med et digterisk og menneskeligt let bevægeligt sind var professor Bang, »gamle Bang« som hans sønnesøn digteren Herman Bang kalder ham i de meget smukke erindringer, han skrev om ham i tidsskriftet *Nutiden* (1879). Professor Bang fik, charmerende som han må have været, venner overalt, hvor han færdedes som huslæge eller som gæst. Han var tillige en mand, der kendte til store sorger og derfor sikkert har kunnet være til stor hjælp for andre i svære tider. En af hans sønner, Frederik Bang, der var præst, måtte flere gange indlægges på Sankt Hans hospital ved Roskilde som sindssyg. Skygger fra disse sygdomstider og i det hele taget pastor Bang's sygelige sind præger hans søns Herman Bang's forfatterskab, der kredser om slægtsarvens byrde (75). Debutbogen *Haabløse Slægter* (1880) forargede som bekendt datiden i den grad, at bogen blev konfiskeret. Herman Bang's farfar var som læge og af personlige grunde dybt optaget af disse og andre vanskelige livsproblemer. I sin praksis og især som huslæge i familierne mødte han ofte spørgsmålet om arvens betydning for sygdom. I 1848 offentliggjorde han i Bibliotek for Læger en afhandling *Om pathologiske Stamtavler*. For 23 familier, deriblandt familien

Bang, bragtes der oplysninger om de enkelte familiemedlemmers helbredstilstand igennem flere slægtsled, og professor Bang fremhævede stærkt ønskeligheden af at fremskaffe de flest mulige oplysninger om de sygdomme, man kunne møde i slægt efter slægt. Utvivlsomt har han her ikke mindst haft sindslidelserne i erindring. Med datidens mangelfulde medicinske og arvebiologiske viden kunne dette naturligvis kun blive en påpegen af et vigtigt, endnu ubearbejdet forskningsområde. Alligevel fortjener professor Oluf Bang, »Gamle Bang«, Herman Bang's »Gamle Excellence«, at huskes som en foregangsmand på den medicinsk-biologiske familieforsknings område, hvori han var så stærkt og smerteligt personligt engageret.

Dr. Maar's arbejde med Oluf Bang's omfangsrige, versificerede *Livs Minder* har utvivlsomt på forskellig måde givet personlig genklang hos ham selv. Blandt andet havde han i disse år problemet sjælelig sygdom og arv nær ind på livet af sig gennem den nære kontakt med et af ham højt værdsat, fint og rigt nuanceret, men sjæleligt sygdomspræget menneske, i hvis ofte lidelsesfulde liv en familiearv har været i hvertfald medbestemmende. Man kan heller ikke lade være med at tænke på, at i disse år udgav dr. Maar præsten C. S. Andresen's (død i 1832) meget personligt oprigtige skildring af sin sindssygdom og den helbredte patients vanskeligheder iblandt uforstående mennesker. Andresen's *Min Sinds-Sygdom* forelå trykt i månedsskriftet *Iris og Hebe* 1801; nu genudgav dr. Maar dette interessante og stadig aktuelle arbejde, ledsaget af kommentarer. Fortalen er dateret d. 31. VIII. 1924. Ligeledes foranledigede dr. Maar, at en genealog udarbejdede en *Stamtavle over Jacob Maars og Louise Aagaards Efterslægt med Oplysninger om Louise Aagaards fædrene og mødrene Slægt* (1928). Man tager næppe fejl i at formode andet og mere end ren genealogisk interesse bag udgivelsen af denne stamtavle. Den illustreredes bl. a. med et silhouetklip af stamfaderen Jacob Maar, hvis profil godt kunne minde om dr. Maar's egen.

Oluf Bang's *Livs Minder* med de menneskelige og arvebiologiske spørgsmål, som berørtes deri, interesserede også mig levende. Som foran berørt havde jeg under min færden blandt øboerne ikke kunnet undgå at standse ved familiebiologiske problemer i denne lille endemiske befolkning med livsforhold, der mindede en del om tilsvarende befolkningsgruppers i f. eks. norske dale. Et enkelt lille arveligt betinget forhold i Agersø-slæterne anså jeg for at være et så neutralt emne, at der kunne meddeles noget derom i et videnskabeligt tidsskrift. Det drejede sig om forekomsten af farvesansanomalier (farveblindhed). Øjenlægen dr. Meisling, der besøgte os på Agersø en sommerdag i 1926, tilskyndede til at have opmærksomheden henvendt på forekomsten af sådanne anomalier, der er af betydning for dem, der

Fig. 5. Stamfaderen Jacob Maar (1761-1824). (Sendt os som julekort på Agersø d. 23. XII 1928).

skal færdes på havet og føre fartøjer. Ved undersøgelsen benyttede jeg Ishihara's farvetavler (Tests for colour blindness) som i hvert fald kan give en forløbig orientering. Lidt efter lidt fik jeg — ofte halvt som i leg — prøvet et stort antal mennesker på Agersø og kunne følge farvesansanomaliernes forekomst i familierne. Det viste sig blandt andet, at en fører af et mindre fartøj (en kvase) i nærtrafik fra Agersø ikke havde normal farvesans. Når dette forhold, som han ikke selv var klar over, aldrig havde forvoldt ulemper eller skader, måtte dette sandsynligvis skyldes, at han ikke førte sit lille fartøj om natten og sejlede i kendte farvande.

Ved juletid i 1928 var jeg nået så vidt, at jeg kunne fortælle dr. Maar om mit arbejde med en afhandling om denne undersøgelse, og at jeg regnede med at offentliggøre den i *Meddelelser om Danmarks antropologi,* hvis udgiver dr. Søren Hansen jeg havde diskuteret sådanne spørgsmål med. Denne meddelelse voldte store betænkeligheder hos dr. Maar. Kort efter nytår (9. I. 1929) skrev han til mig: »Husk på, at *hvis* der bliver vrøvl, kan egentlig ingen forsvare Dem. Var De øens *læge* kunde der saa-

mænd endda blive vrøvl, men i saa fald kunde mange forsvare Dem«, men nu var jeg øens præst, og det forandrede sagen. Jeg var glad for dette gode råd og måtte ved nærmere eftertanke give dr. Maar ret. Min afhandling om farvesansanomalier hos Agersøs beboere blev derfor af diskretionshensyn offentliggjort i det hollandske tidsskrift for videnskabelig arvelighedsforskning *Genetica* (1929) med udeladelse af navnet Agersø (76).

Dette gode råd i en lidt vanskelig sag var ikke det eneste udtryk for den venlige interesse, hvormed dr. Maar fulgte vort liv og arbejde ude på øen i Storebælt, selvom han selv havde sygdom og andet at kæmpe med i disse år. Var der sygdom hos os, spurgte han i sine breve venligt og i personligt prægede udtryk, hvordan det gik, og han var altid glad for at mærke, at vi fra vor side også havde ham i tankerne. »Det var så venligt af Dem at skrive så pænt til mig uden saglig ydre foranledning. De har glædet mig meget dermed — også fordi det nåede mig, da jeg var meget træt efter en lille influenza, som jeg bildte mig selv ind havde været mindre endnu, end den virkelig havde været« (15. II. 1929).

Vinteren 1928-1929 var lang og hård. Agersø Sund var længe islagt, så at man kunne både køre og gå over til Sjællandskysten.

Da den hårde isvinter 1929 var forbi, og det igen blev sol og sommer over Agersø, fik vi besøg af dr. Maar i nogle augustdage. På en lang tur ved stranden — »vestenlands« — fik han et indtryk af øens natur i sommerdragt. Sammen kunne vi glæde os ved synet af det blå, friske hav, over fugle og blomster, og vi kunne ligesom i gamle dage i Store Kannikestræde komme ind på livsspørgsmål, der optog os begge. Da dr. Maar så om aftenen skulle til ro i præstegårdens gæsteværelse, hvor et enligt stearinlys stod tændt og sendte et vekslende spil af lys og skygger ud i rummet, standsede han med et udbrud af den reneste glæde ved synet deraf. Sådan var dr. Maar *også* . . .

Min fordybelse i den arvebiologiske litteratur havde blandt andet fået mig til at standse ved den interessante tid i det 18. århundrede, da grundlaget for arvelighedsundersøgelser i planteriget blev lagt ved konstateringen af, at planter er seksualvæsener, han og hun. Jeg fik lyst til at gentage disse vigtige, grundlæggende forsøg, hvori Kongelys-planter spillede en fremtrædende rolle — ikke fordi jeg ventede, at der ville fremkomme noget væsentligt nyt herved, men fordi det kunne blive et lille stykke naturvidenskabshistorie, hvori en episode fra en svunden tid kunne træde synligt og levende frem i nutiden.

Tübinger-professoren R. J. Camerarius (1665-1721) havde fremsat den teori, at blomsterplanternes støvdragere er hanlige kønsorganer, som producerer det stof (blomsterstøv, pollen), der ved at overføres til blomstens

griffel bevirker en befrugtning svarende til, hvad der var kendt fra dyreriget. Denne i vor tid almindeligt kendte viden var dengang en omdiskuteret påstand, men havde Camerarius ret, måtte der eksperimentelt kunne fremstilles plantehybrider svarende til krydsningerne imellem for eksempel hest og æsel (mulæsel, muldyr). Det blev en naturforsker fra den samme sydtyske egn, lægen J. G. Kölreuter (1735-1806), der bragte det eksperimentelle bevis for muligheden heraf. I året 1761 offentliggjorde han i en lille afhandling, at det var lykkedes for ham gennem et udholdende eksperimentelt arbejde at frembringe et »botanisk mulæsel«, en krydsning imellem to arter af slægten Nicotiana (Tobaksplante). Kölreuter fortsatte sine plantekrydsningsforsøg i de små byer Sulz og Calw ved Neckar-floden i Schwarzwald i Tysklands sydvestlige hjørne. Af tekniske grunde måtte han benytte planter med store blomster, deriblandt Kongelys, hvoraf flere arter vokser almindeligt i egnen omkring de to nævnte byer, hvor dr. Kölreuter havde sin virksomhed. Det var disse krydsninger imellem to arter af Kongelys (Verbascum), jeg ville gentage for ligesom at genopleve den tid, da et banebrydende forskningsarbejde blev udført som en forløber for Gregor Mendel's krydsningsforsøg, der ligesom Kölreuter's forsøg blev udført under private, primitive forhold, men blev af vidtrækkende betydning, også for vor forståelse af biologiske forhold i menneskelivet.

Til mine krydsningsforsøg benyttede jeg den eneste på Agersø vildtvoksende art Kongelys (Mørk Kongelys, *Verbascum nigrum),* der fandtes i præstegårdshaven, hvor den havde indsneget sig fra markerne. Den er flerårig og har ganske uanselige små blomster. Som den anden art Kongelys ville jeg benytte den toårige *Verbascum thapsiforme* med de store smukke blomster i den iøjnefaldende rigtblomstrende blomsterstand, der vel har givet planten dens danske navn. Den voksede rigeligt i vildtreservaterne på herregården Borreby's store marker på Sjællandskysten over for Agersø. I sommeren 1929 hentedes det nødvendige materiale til eksperimenterne. Krydningsarbejdet i præstegårdshaven på Agersø blev udført i ret stort omfang igennem nogle år (77) og gav til resultat en rigdom af næsten mandshøje smukke hybrider, der var til megen glæde ikke alene for mig selv, men også for min familie og for vore gæster. Af disse krydsningsforsøg lærte jeg en mængde om hybrider i det hele taget, og mange lykkelige timer blev tilbragt i »forsøgshaven«, hvor der var lejlighed til at følge udviklingen skridt for skridt og på nærmeste hold kigge lidt ind i naturens forunderlige værksted. Der blev også i disse år lejlighed til at lære noget mere fra plantekrydsningsarbejdets område under et kortere studieophold hos arvelighedsforskeren professor Øjvind Winge, med hvem jeg også på anden måde havde forbindelse i anledning af det skandinaviske naturfor-

skermøde i København (1929), hvori jeg deltog. Professor Winge, hos hvem det var meget lærerigt at arbejde i laboratoriet og drøfte de særlige spørgsmål, der optog mine tanker, skaffede mig til lån et mikroskop, som jeg havde brug for i Kongelys-undersøgelserne.

Glæden over Kongelysene deltes med os af dr. Maar. Fra »Enghuset« i Vellerup, Horns Herred, ved en vig af Isefjorden, hvor han havde indrettet et lille gammelt bondehus til et landligt sommeropholdssted med udsigt over store engdrag med flokke af græssende kvæg, skrev han (23. VI. 1935) en bemærkning om, at han var »den lykkelige ejer af fem meget store Kongelys i min lille have i Vellerup — *Beatus possessor sum V. verbascorum insignis magnitudinis in horticulo meo Vellerupiano.* På latin, Bartholinernes lærde sprog, måtte dette meddeles, vel som en fin hentydning til vor fælles indleven i dansk naturvidenskabs storshedstid i det 17. århundrede. Lod man under et besøg i »Enghuset« blikket se ud over de i forsommeren rigt blomstrende enge, kunne man let komme til at tænke på Steno's ord i indledningstalen til de anatomiske demonstrationer i *theathrum anatomicum* i København en vinterdag i året 1673, hvor han knytter sine kloge tanker om forskning og høje mål udover det umiddelbart synlige til synet af en blomstrende eng (78).

At arbejde med kongelysplanter blev noget af en oplevelse af den naturglæde og forskerglæde, der fornemmes i Kölreuter's små gamle afhandlinger. Endnu mere oplevedes dette på en biltur i sommeren 1934 gennem det Tyskland, der endnu ikke var helt i nazismens vold. Der blev lejlighed til at opsøge de steder, hvor Kölreuter havde arbejdet med sine krydsningsforsøg (79) og man kunne standse ved de solvarme lave bjergskråninger, hvor han har gået og fundet frem til sine forsøgsplanter, deriblandt kongelysene, som blomstrede her og ikke kunne undgå at tiltrække sig opmærksomheden. Da var det, som om afstanden i tid blev til intet, og man kunne næsten vente at møde den unge dr. Kölreuter med det fine, tænksomme ansigt.

Medens disse arvebiologiske studier og eksperimenter fandt sted, kunne det ske, at man fik en fornemmelse af en manglende forståelse i forsorgskredse og kirkelige kredse af deres betydning. Ofte heftede man sig ensidigt ved de ydre kårs betydning. »Der er kun een Slags Børn, men der er Forskel på, hvad de har oplevet«, kunne det hævdes fra dansk forsorgs side. Forskellige oplevelser i denne retning tilskyndede til at give en saglig orientering om, hvad man kunne kalde »forsorgsbiologiske problemer«. I foråret 1930 forsøgte jeg dette gennem seks forelæsninger på Københavns universitet, hvor de blev holdt i hastige smutture imellem Agersø og hovedstaden. De udkom senere som bog (80). »Hensigten«, hedder det i forordet

»har været at henlede især Ikke-biologers Opmærksomhed på, at der indenfor saavel den offentlige som den private Forsorgs Omraade frembyder sig en Række vigtige Problemer, overfor hvilke en biologisk Betragtningsmaade maa tages til Hjælp, hvis Spørgsmaalene skal alsidigt belyses og eventuelt kunne løses paa en for alle Parter tilfredsstillende Maade«.

Efter en indledning med orientering om, hvad *arv* i biologisk betydning er, herunder lidt om Mendel's grundlæggende forsøgsresultater og W. Johannsen's skelnen imellem genotype og fænotype, blev der talt om kårenes betydning (miljøvirkning) i deres samspil med de arvede anlæg. Her var der lejlighed til at komme ind på slægtsforskningens betydning og der blev givet eksempler på slægter, hvori der kunne mødes særlig mange svære forsorgstilfælde. Problemet eugenik diskuteredes. I det hele taget blev der standset ved de mange problemer, man kunne blive stillet overfor i menneskelivet, både når det gjaldt særlige tilfælde, men også i enhvers dagligdag. Her kunne der blive tale om en etisk eller religiøs vurdering af livsforløbet, således for eksempel i spørgsmålet slægtsarvens magt overfor fri vilje. Alt dette sigtede på at forstå os selv og vore medmennesker i al vor forskellighed lidt bedre.

Ved alle disse forelæsninger var dr. Maar, som var i en forholdsvis god helbredsmæssig periode, tilstede, og vi kunne veksle tanker om det fremførte. Altid var han levende optaget af menneskelivets tit så vanskelige og indviklede forhold. Selv havde han i sin forskning og sit forfatterskab så vel som i selve livet været dybt inde på sådanne spørgsmål, således som de blev mødt i den Bang-Mynster'ske slægt, hvor manio-depressiv sindssygdom kunne manifestere sig sammen med høj begavelse og andre værdifulde egenskaber hos mange af familiens medlemmer.

Samme år (1931) som mine forsorgsforelæsninger blev offentliggjort, kunne jeg også udgive en bog om min højt værdsatte, særprægede første naturhistorielærer geologen Magnus Jespersen (81), der allerede gentagne gange er nævnt i denne skildring. Oprindelig var det kun tanken at skrive en minde-artikel om ham, men efterhånden som jeg arbejdede dermed og ved Magnus Jespersen's families velvilje fik adgang til hans efterladte papirer blev jeg klar over, hvormeget der var at lære ved at fordybe sig i denne mands og hans slægts historie. Han, hvis grublen og særprægede ydre stod levende for erindringen fra skoleårene og senere, blev forstået og endnu højere værdsat i hans livsforløbs dybe samhørighed med slægtens liv.

Magnus Jespersen var bornholmer, født 1833, søn af ejeren af Store Kannikegaard ved Neksø. Jespersen'erne var begavede, energiske mennesker. Igennem flere slægtled havde de været af betydning for Bornholm og gjordt en indsats udover det sædvanlige. Det var således Magnus Jespersen's

farfar Peder Dam Jespersen (1772-1835), der under megen modstand fik gennemført dæmpningen af sandflugten ved Rønne og opelsket skov. Som sandflugtkommisær og i det hele taget som foregangsmand i det praktiske liv mindes Peder Dam Jespersen. Men han var også kendt med store personlige sorger, som han tog med grublende tungt sind. Når det blev ham for trangt hjemme, søgte han ud i naturen, som altid var hans store glæde, eller han fordybede sig i den romerske filosof Seneca's skrifter i Birgitte Thott's oversættelse fra 1658. Hos hans søn, Magnus Jespersen's fader, genfinder man lignende karaktertræk ligesom hos Magnus Jespersen selv. Med slægten Jespersen forenedes omkring midten af forrige århundrede slægten Zahrtmann ved ægteskab imellem Rønne-lægen C. V. Zahrtmann og en tante til Magnus Jespersen. I dette ægteskab fødtes maleren Kristian Zahrtmann (1843-1917), en både som kunstner og menneske meget særpræget personlighed med stærke psykiske svingninger. Han var fætter til Magnus Jespersen.

Som tilhørende en stor og anset bornholmsk slægt begyndte den unge søn fra Kannikegaard sin videre uddannelse i København på den Polytekniske læreanstalt. Som lærer fik han her kemikeren og geologen J. G. Forchhammer, der interesserede sig meget for Bornholms dengang endnu meget ufuldstændigt kendte geologiske opbygning og for den praktiske udnyttelse af blandt andet de bornholmske kul. Utvivlsomt har dette betydet meget for Magnus Jespersen's fremtidsplaner.

Sin uddannelse ved den Polytekniske læreanstalt afsluttede den unge bornholmer med »Examen i anvendt naturvidenskab, cand. polyt.« Som forholdene dengang var, blev der dog ikke straks efter endt uddannelse brug for Magnus Jespersen i geologisk arbejde. En tid blev han ganske vist bestyrer af en bornholmsk kulgrube (»Sorthat«), hvor der var mulighed for at foretage begyndende geologiske undersøgelser. Men »Sorthat«-værket var et i økonomisk henseende håbløst foretagende. En tid derefter var Magnus Jespersen mølle-ejer på Silkeborg-egnen og foretog en studierejse til udlandet for at videreuddanne sig i teknisk og geologisk retning, men blev så i 1858 ansat som adjunkt ved Den højere realskole i Rønne. Her var der mulighed for at foretage geologiske undersøgelser i den fritid, som skolearbejdet levnede, og det var da også i de mere end tyve år, Jespersen var knyttet til realskolen i Rønne, at han udførte geologiske undersøgelser på Bornholm af blivende videnskabelig værdi. Under arbejdet hermed kom han imidlertid efter professor Forchhammer's død i 1865 i et skarpt modsætningsforhold til herskende og bittert stridende grupper indenfor dansk naturvidenskab. Store skuffelser led han i sine bestræbelser for at få udnyttet den bornholmske fosforit som kunstgødningsmiddel i det danske

landbrug. Dens praktiske betydning overvurderedes for øvrigt af Magnus Jespersen. Tilsidst ophørte han med geologisk virksomhed og ombyttede i 1881 sit embede ved realskolen i Rønne med en adjunktstilling ved Latinskolen i Nykøbing på Falster. Måske er denne beslutning bleven truffet i en depressionsperiode, hvor det følte som en nødvendighed at komme bort fra Bornholm og ind i helt nye livsforhold.

En ener var Magnus Jespersen i al sin færd, i flere henseender på afgørende måde præget af sin slægt. Rigt begavet var han, med et følsomt, til tider heftigt bevæget sind, ikke så lidt af en kunstner. Hvad der stod for ham som sandhed og ret, fraveg han ikke. Stadig grublede han over tilværelsens dybeste og vanskelige spørgsmål og gik også heri sine egne veje. En dygtig lærer var Magnus Jespersen, trods sit særpræg afholdt af sine elever og respekteret af sine kolleger. Åndsfrisk, levende interesseret til det sidste var denne mand. Før sin død i 1917 oplevede han, at man fra geologisk side anerkendte hans videnskabelige indsats ved i 1913, da Magnus Jespersen fyldte firs, at genudgive hans *Liden geognostisk Veiviser paa Bornholm*, hans geologiske hovedværk fra 1861, som stadig er et værdifuldt arbejde. Som geolog mindes Magnus Jespersen også derved, at der på hans gravsten på kirkegården i Nykøbing blev indhugget et lille relief af den bornholmske forstening, der er navngivet som *Myoconcha jesperseni.*

Bogen om Magnus Jespersen blev fuldført under personligt svære forhold, idet min hustru måtte gennemgå en stor operation i København og længe svævede imellem liv og død. Men da bogen udkom sidst på året 1931, dediceret til »min trofaste Medarbejder paa Livets Rejsefærd«, var vi igen forenet på Agersø og igang med dagenes opgaver. Dr. Maar havde i tankerne fulgt med i alt dette og gav udtryk derfor i et brev (2. XI. 1931), da han havde modtaget et eksemplar af bogen. »Så hjertelig tillykke med bogen!«, skrev han, »Og hjertelig tak for den! Den er jo ikke alene monumental, men også fin og tiltalende. Jeg glæder mig stærkt til at læse den, og jeg er meget ked af, at jeg, skønt den kom lige til en søndag, alligevel ikke kan få læst i den idag. Bare jeg havde et sygt ben en dags tid! For den er nu fristende! Nu vil jeg da håbe, De får megen glæde af den. Fortæl mig lidt om, hvad man siger om den!« . . . og så fortsætter dr. Maar: »Men fortæl mig også om, hvordan De har det? »De« vil jo sige: De og Deres frue — i første række — også de to noget mindre personer.

Jeg har slet intet at fortælle *Dem.* Det eneste mærkelige er, at en mekanisk jomfru er begyndt at danse i min gade. Det er tvivlsomt, men også ligegyldigt, om jeg overlever det. Men endnu en gang så mange tak og de venligste hilsner fra Deres hengivne Vilhelm Maar.«

Arbejdet med bogen om Magnus Jespersen bragte mig i en nær og med taknemmelighed erindret forbindelse med hans slægt, deriblandt med de to læger: kredslæge E. Bohn-Jespersen i Fåborg (Magnus Jespersen's søn) og overlæge M. K. Zahrtmann i København. Kredslægen var kunstnerisk interesseret og har selv illustreret den smukke bog *Øprakesis i Tidsrummet 1911 til 1931* (1933), hvori han skildrer de lægelige forhold på Lyø i en overgangstid. I forordet takkes dr. Maar »for værdifuld Hjælp«. Overlæge Zahrtmann, malerens broder, havde et enestående kendskab til Bornholms og de bornholmske slægters historie og stillede meget imødekommende sin viden til rådighed. Han interesserede sig også for Niels Stensen og hans slægt. »Sært dragende«, skriver overlæge Zahrtmann, »staar Mennesket Niels Stensen for Nutidens Øjne. Hans Livsstrøm førte Videnskabens ædleste Guld i sine klare Vande« (82).

Ikke mindre grebet af det 17. århundrede og af menneskeskæbner i denne periode, Steno's, Bartholinernes og svenskekrigenes tid, var maleren Kristian Zahrtmann, der måtte give det udtryk i sin kunst gennem sine Leonora Christina billeder, som havde talt stærkt til mig i min ungdom. Nu vendte tankerne igen tilbage til den tidsperiode, hvorfra jeg havde hentet stoffet blandt andet til min disputats. Endnu blev det ikke Steno og Bartholinerne, der særlig standsedes ved, men det blev den dramatiske episode, da den svenske konge Karl Gustav og hans krigshær truede min fødeby Nykøbing med ødelæggelse og kun i sidste øjeblik afstod derfra ved præsten Jes Jessen's heltemodige optræden. Sammen med min ven, journalisten og forfatteren L. Gudmann-Høyer (også Nykøbingenser) drøftedes dette stof, der måtte kunne give anledning til et skuespil. Udarbejdelsen af et sådant større arbejde lykkedes ikke, men var til megen glæde, medens det stod på. Længe efter (i 1939) blev det til et radiohørespil (83).

Arbejdet med Magnus Jespersen bogen bragte mig også i fornyet nærmere forbindelse med geologiske kredse i København, især med docent J. P. J. Ravn og med ingeniør Ad. Clément, der begge var interesseret i dansk geologis historie og skaffede mig oplysninger fra Mineralogisk museums arkiv vedrørende Jespersen. Især Clément havde arbejdet meget med dansk geologis historie (84).

VIII

Der var nu gået en årrække i præstegerningen på Agersø. Man kunne undertiden møde den opfattelse, at præstevirksomhed på sådan en lille ø måtte være en let og behagelig stilling, og at livet i det hele taget måtte forme sig stille og roligt derude. Der var det rigtige deri, at alt gik sin gang i et stilfærdigt tempo, i hvertfald for øboerne, men tildels også for os andre. Med hensyn til præstegerningen kunne sognets lidenhed ikke medføre det pres af »embedsforretninger« og medvirken i meget forskelligt, som optager præster i større sogne. Men ansvaret var det samme og kunne til tider, når man stilledes overfor særlige forhold på øen, der kunne volde bekymring eller sorg og vanskeligheder eller modstand i arbejdet, måske endda føles tungere på grund af den nære kontakt med sognets beboere. Meget af dette vil kun den, der selv har oplevet noget lignende, kunne helt forstå. Men på den anden side var det at være ø-præst på flere måder en fri og selvstændig stilling. Der var uden at forsømme noget tid til at studere, og der kunne blive tid til at skrive, hvad enten det nu blev til en lille naturskildring i dagspressen eller til et større arbejde, måske en tidsskriftsartikel eller en hel bog om noget, der optog tankerne. Dette og andet var der kort sagt megen grund til at være taknemmelig for, medens år føjedes til år under livet på den lille ø i Store Bælt. I et julebrev til dr. Maar (10. XII. 1928) måtte jeg give udtryk derfor. »Der er falden så stor en lykke i min lod, at jeg kun kan være taknemmelig derfor og jeg er det også«. Her kunne jeg så ikke tilbageholde en tak til dr. Maar. »Til de gode gaver, jeg fik, regner jeg også (hvis jeg må sige det?) hvad De har betydet for mig«.

Alligevel kunne, efterhånden som årene gik, ønsket hos hele familien om at bryde op fra øen melde sig mere eller mindre stærkt, selv om man følte sig stærkt knyttet til Agersø og dens beboere og vedblev med at være det. Ensomheds- og isolationsfølelsen bidrog hertil. Selvom vi havde gode, trofaste venner på øen og ikke mindre gode venner uden for denne, som vi kunne få besøg af og selv besøge eller udveksle tanker med i breve, kunne

dette dog ikke forhindre, at det til tider kunne føles meget trangt at bo på så lille en ø. Vi var ikke ene om at opleve dette. Flere andre tilflyttere til små øer har haft det på samme måde. Rent praktisk frembød ø-livet blandt andet spørgsmålet om vore to børns skolegang og udviklingsmuligheder under disse forhold, dersom vi skulle fortsætte livet på øen måske endnu i mange år. Det tidspunkt rykkede nær, da det ville blive nødvendigt at sende vor store dreng ud fra hjemmet. Den tanke lå derfor nær at undersøge, om der ikke skulle være en stilling for eksempel som fængselspræst, hospitalspræst eller lignende, hvori mine kundskaber og erfaringer kunne have nogen betydning. Dette strandede imidlertid på den omstændighed, at jeg ikke havde teologisk embedseksamen, men var kommen ind i præstegerningen ved den i vore dage endnu mere aktuelle »lægmandsparagraf«. At anvende en række af mine bedste arbejdsår, fulde af videnskabelige og andre for mig nærliggende opgaver, til at læse til den teologiske universitetseksamen forekom mig ikke at være en forsvarlig anvendelse af tid og kræfter. Det så ud til, at den »dør«, der måske havde kunnet føre ind til en anden præstegerning og dermed til opbrud fra Agersø, var lukket fast i. Der var altså endnu et stykke arbejde at udføre som ø-præst, så langt som helbred og kræfter ville slå til, og der var endnu meget, der skulle læres og afklares.

Der overvejedes og prøvedes også mulighederne for at få en økonomisk acceptabel stilling ved et naturvidenskabeligt universitetsinstitut, hvori min biblioteksmæssige uddannelse kunne komme til nytte, samtidig med, at jeg kunne fortsætte mine studier og stadig have kontakt med kristeligt-socialt arbejde. En flygtig plan om at blive sat økonomisk istand til at »stå udenfor nummer« i et par år fra mit embede på Agersø og midlertidigt flytte med min familie til København for at undgå at sende vor søn ud fra hjemmet for hans skolegangs skyld, til han blev lidt større, og for at kunne koncentrere mig om et større litterært arbejde, kom ikke ud over overvejelsernes standpunkt og ville sikkert også have været uigennemførlig. Så gjaldt det da om at bruge tiden på Agersø på bedst mulig måde, både som øens præst og med andet arbejde.

Også i disse overvejelser var dr. Maar den gode og forstående ven, med hvem man kunne tale derom under de sjældne besøg i Store Kannikestræde 13, som der kunne blive lejlighed til, eller under hans besøg hos os på Agersø i sommeren 1929, ligesom der kunne udveksles breve derom. På sin karakteristiske måde kunne dr. Maar således skrive fra København (3. XII. 1928), at han, skønt han havde været »lidt sløj og intet kunnet overkomme«, havde tænkt meget på os. »Jeg ville jo gerne være Dem til en smule nytte, men finder ikke ud af, hvad jeg kan udrette«, men var der

for eksempel en eller anden, med hvem han kunne tale, var han villig dertil. »Barkis is willing«. Dr. Maar lagde dog ikke skjul på vanskelighederne. »En præst«, skrev han, »der er dr. phil. i naturvidenskab, er et højst mistænkeligt individ. Han er i hvert fald original, muligvis vel begavet, og bør derfor holdes nede. Jeg tør ikke råde Dem. Jeg siger kun, hvad jeg tror«. Har man kendt dr. Maar personligt, vil sådan et gammelt brev få ham til at træde levende from for mindet . . . hans minespil, det lidt underfundige smil, stemmen, tonefaldet, sindelaget . . .

Brevet fortsætter så med, at da der nu her var tale om noget med biologi, sendte han os, hvad han kaldte »et biologisk legetøj, der siges at stamme fra Himalaya«. Det var et såkaldt vidunderløg, en stor knold af planten *Sauromatum guttatum*. Det kunne ligge på mit skrivebord og spire, sætte blade og blomst uden at få nogensomhelst næring. Dr. Maar beredte os en glæde dermed midt i dagligdagen. En tid derefter kunne jeg skrive til ham: »Nu er det begyndt at spire, og Jørgen (vor søn) ikke mindst følger det interesseret fra dag til dag. Vil De nu takke frøken Lykke Sørensen for Ulejligheden med Brugsanvisningen, og De begge får mange Tak for Deres venlige Tanke til os herude« . . . *in partibus infidelium* kaldte jeg det i brevet med en spøgende hentydning til Steno's liv i kirkens tjeneste.

Set i den tilbageskuende forståelses lys blev tiden, hvori der arbejdedes med bogen om Magnus Jespersen til noget af et vejskel i udviklingsforløbet. Skildringen af denne mand er en skildring af en særpræget mand i hans inderlige tilknytning til den slægt, han tilhørte, og hvoraf han på mange måder prægedes. For såvidt er bogen et led i det familiebiologiske studium, der havde optaget mine tanker så stærkt. Men bogen er tillige et afsnit af dansk geologis historie og knytter forbindelsen tilbage til de geologihistoriske og i det hele taget naturvidenskabshistoriske studier, der havde haft en så central plads hos mig i mine yngre år.

Efterhånden som de forskellige »døre«, der måske kunne have ført ind til en fortsættelse af de arvebiologiske og familiebiologiske studier i tilknytning til praktisk forsorgsarbejde, lukkedes, samlede tankerne sig mere og mere om naturvidenskabshistorien. Ikke sådan at forstå, at det andet nu lagdes helt til side. Disse vigtige spørgsmål med deres biologiske islæt havde stadig — og har det den dag idag — min levende interesse, og jeg beskæftigede mig jævnlig dermed i de følgende år og gav litterært udtryk derfor, ligesom det også påvirkede mit arbejde f. eks. indenfor afholdsbevægelsen. Men det afklaredes mere og mere, at naturvidenskabshistoriske undersøgelser og specielt vedrørende geologiens historie, der var bleven lagt tilside for andet arbejde i en årrække, nu som forholdene udviklede sig, kunne og burde optages pány. Det manglede ikke på tilskyndelse fra fleres side til at

slå ind på denne vej. Hos dr. Maar havde jeg under mine besøg i København nu og da truffet Koldingkredslægen, medicinalhistorikeren dr. Axel Hansen, når han også var i hovedstanden på besøg. Samtalen kunne da lejlighedsvis komme til at dreje sig om videnskabshistoriske spørgsmål. Da jeg havde udgivet min bog om Magnus Jespersen, blev sagen mere aktuel, og der var enighed om, at en udførlig fremstilling af dansk geologis historie svarende til Carl Christensen's store danske botanikhistorie var meget påkrævet. Resultatet blev, at jeg besluttede mig til at tage denne opgave op, og jeg gjorde det med megen glæde og forventning. Linien fra de tanker, der var kommet til orde i min disputats, blev fortsat, men naturligvis havde den snes år, der var gået siden dengang, sat deres spor, men hovedlinien: menneskeskæbnerne i deres samspil med naturen og dens udforskning var den samme. Samtidig med, at der levedes og arbejdedes midt i en nutid iblandt og for samtidige medmennesker, kom historien med sine rige gaver gennem mødet med forudgangne stormænd som Bartholinerne og Steno og ligeså meget ved at give indblik i små og måske næsten ukendte menneskers indsats og liv. Først skulle materialet til en dansk geologiens historie samles ved en omfattende gennemgang af litteraturen, også de lange gamle tidsskriftrækker, selvom de måske kun gav meget lidt af betydning. Det første af den i årenes løb meget lange række af hefter, hvori det fundne noteredes, er dateret Agersø i juni 1932. Hertil sluttede sig et udførligt seddelkatalog. Hvad der lærtes i årene i universitetsbibliotekets tjeneste, kom her og senere til uvurderlig nytte. Mange bogpakker blev sendt fra København til præstegården på Agersø og bragte glæde og forfriskelse ind i dagenes sognearbejde.

»Historie« var der også på anden måde midt i livet på Agersø. De gamle gårde talte derom. Gravene på kirkegården havde noget at fortælle. Når man betragtede for eksempel en række af de ens grave, kunne engammel, i livets skole prøvet og modnet kvinde berette om tuberkulosens hærgen i en familie. Det kunne føre til, at der blev fortalt noget om ældre tiders vilkår på øen under sygdom, og hvordan man måtte hjælpe sig så godt, man kunne, med »husråd«. Derfra var der ikke langt til at komme ind på en omtale af de gamle lægeplanter, som man kunne finde på stengærderne og i de gamle haver. Det blev til nogle små folkemedicinske afhandlinger (85), som kunne sendes til blandt andre også dr. Maar. Et materiale til en skildring af Agersøs historie begyndte lidt efter lidt at samle sig.

IX

Medens livet således gik sin gang år efter år på Agersø, nærmede det tidspunkt sig, da dr. Maar kunne tænke på at tage sin afsked fra professoratet i medicinens historie. I 1929 var det omsider lykkedes at få den medicinsk-historiske samling, omtumlet som den havde været, anbragt under nogenlunde, omend altfor snævre forhold i ledigblevne lokaler, der havde været benyttet af universitetets fysiologiske institut i Bredgade, hvor dr. Maar havde begyndt sin videnskabelige løbebane. Træt var dr. Maar mere og mere. I hans breve fra den tid kunne der komme et lille suk over det, som han havde svært ved at magte. Således skriver han i et brev fra efteråret 1929, da museet var under opstilling, at han ville glæde sig til mit besøg. »Jeg håber, jeg eksisterer endnu til den tid, jeg omkommer nemlig langsomt af smårenderi, småvrøvl og meget støv og snavs i museet«. Næste forår (27. IV. 1930) takkede han for en lille forårshilsen, »den jeg som en meget træt og forsnakket mand trængte til«. Han havde været i »Enghuset« nogle dage, men, fortsætter han, »jeg trænger meget til at rejse længere end til Vellerup«. Dette ønske blev opfyldt ved en rejse til Grækenland med besøg ved de i lægevidenskabens historie berømte lokaliteter. Fra øen Kos hjembragtes et blad af den såkaldte Hippokrates's platan. Det findes nu i medicinsk-historisk museum.

Endnu en sidste gang udgav dr. Maar et arbejde med emne fra Bartholinernes tid. I 1931 kom den lille bog *Lidt om Descartes og Danmark.* Også denne publikation bringer en til de mindste enkeltheder gennemført undersøgelse, således som det kunne ventes fra dr. Maar's hånd. Udførligt havde han efterforsket, hvad der kunne konstateres om den også i Steno's udvikling betydningsfulde franske filosof og naturforskers Descartes' (1596-1657) ophold på dansk grund »i hans levende live . . . og derefter«. Med denne sidste bemærkning sigtedes der til det omdiskuterede spørgsmål, hvad der måtte anses for ægte (eller det modsatte) af de knogler, der opbevares som formentlig hidrørende fra Descartes' skelet. Et isseben, der opbevares i Lunds universitets historiske museum, kunne i hvertfald ikke være en del af Descartes' cranium.

Da dr. Maar's 60-års dag den 8. VI. 1931 nærmede sig, havde en kreds af hans venner tænkt sig at hædre ham for hans indsats på medicinalhistoriens område og tillige glæde ham ved at lade en kunstner male et portræt af ham. Det kunne måske blive ophængt i Medicinsk-historisk museum som et synligt minde for eftertiden. Arbejdet med at få denne sag ordnet og pengemidlerne tilvejebragt var allerede langt fremme, da dr. Maar på det bestemteste frabad sig denne hædersbevisning. Egentlig kom dette ikke ganske uventet, skrev jeg (12. VII. 1931) til dr. Axel Hansen, som selv var klar over, at dr. Maar »i det hele taget undgik al Virak i en næsten overdreven Grad« (86). I tilfældet med maleriet hængte det nok sammen med, at det omkring ved dette tidspunkt stod meget dårligt til med dr. Maar's helbred. En meget svær og langvarig akyli kaldte han det, og denne mavesygdom i forbindelse med personlige sorger gjorde ham meget træt og afvisende.

Kun 62 år gammel tog dr. Maar sin afsked som professor i medicinens historie. I Ugeskrift for Læger (87) kunne jeg ikke lade være med at give tryk for det savn, han ville efterlade sig, og for den tak, han fortjente for sit bidrag til at bevare kontinuiteten i forskningen og skabe den helhedsopfattelse, som er nødvendig i en stærkt specialiserende tid. Under et besøg hos dr. Maar takkede han mig på sin karakteristiske måde for »den pæne nekrolog«, som han kaldte det.

Nu skulle der så flyttes fra professorgården i Store Kannikestræde i det miljø med alle minderne fra Bartholinernes storhedstid og i det hele taget med ydre forhold, der syntes at passe godt til dr. Maar. Selv følte han opbruddets vanskelighed. »De ved ikke, hvor svært det er at vælge et nyt bosted, når man har hele landet at vælge i«. Det blev »Den gamle skole« i Pedersborg tæt udenfor Sorø, der valgtes, en af de nedlagte skoler med rummelig plads og tilpas borte fra alfarvej, netop som det passede dr. Maar at bo. Hertil flyttedes der i eftersommeren 1932.

I »Den gamle Skole« skabtes der et miljø næsten som i Store Kannikestræde med de fine gamle møbler og med den righoldige bogsamling i reolerne. Forholdene var landlige. I et brev (10. VIII. 1937) fortæller dr. Maar om et natligt tordenvejr, der jo er noget ganske anderledes alvorligt ude på landet end i København og om »natligt musegnav«. Op ad muren på den gamle skole var der espalier med kvæder. Når de fint duftende frugter var modne, fik vi af og til nogle af dem sendt til Agersø, men i et år var der uheld med kvæderne. De »volder mig sorg, de slår dybe revner, eller rettere sagt én dyb revne, som der så går bremser eller bier i. Jeg gør ikke andet end ekspektere — hvad man jo også gør ved fødsel i ansigtsstilling, fordi

Fig. 6. Interiør fra dr. Maars hjem i »Den gamle skole« i Pedersborg ved Sorø. (Fotografi i privateje).

man ikke ved noget bedre«, skrev dr. Maar (4. X. 1934) med et udtryk, der faldt ham naturligt som læge.

Så tit som det var muligt aflagdes der besøg hos dr. Maar i den gamle skole i Pedersborg, hvor Søren Kierkegaard's broder Peter Christian, den senere biskop, som bar på sin del af den tunge slægtsarvsygdoms byrde, havde været præst i årene 1842-1856. Altid mærkedes gammelt venskab, som gav sig udtryk, selvom dr. Maar selv havde meget at kæmpe med, helbredsmæssigt og på anden måde, i disse år. Det gjorde godt at mærke dette forstående venskab, da vi oplevede det tunge slag, at vor søn, som nu var elev i Roskilde kathedralskole, en sommerdag i 1934 på en spejdertur blev påkørt af en lastbil og blev dræbt på stedet.

Dr. Maar's venskab mærkedes også, da der snart efter åbnede sig en mulighed for at flytte fra Agersø, idet der forestod et forstanderskifte på »Kong Frederik d. Syvendes Stiftelse paa Jægerspris« med de af Grevinde Danner oprettede børnehjem. Under et ferieophold på Jægerspris havde dr. Maar lært Stiftelsens læge Eiler Høeg at kende som en mand, der var interesseret i medicinalhistorie (88) og som en læge, han kunne have tillid

til, hvorfor han da også benyttede dr. Høeg som sin læge i Pedersborg. Her må talen være faldet på mig som et muligt forstanderemne. Resultatet blev, at jeg blev opfordret til at modtage denne stilling, og efter overvejelser og betænkeligheder besluttede jeg mig dertil. Jægerspris-Stiftelsen var stærkt traditionsbundet, og der rådede en egen åndelig atmosfære fra den kongelige og Grevinde Danner tiden over den verden omkring slottet. Nogle ville næsten kalde Stiftelsen en »lille stat i staten«. Der var imidlertid begyndt moderniseringer af livet i børnehjemmene, der lededes af hver sin plejemoder med megen selvstændighed, og dette reformarbejde skulle fortsættes.

For dr. Maar betød min flytning til Jægerspris i foråret 1935, at besøgene hos ham ville blive sjældnere, men det glædede ham meget, at ordningen kom istand. »Tænk, at det blev til virkelighed! Al mulig lykke og glæde på Jægerspris«, skrev han fra »Enghuset« den 23. VI. 1935. Et lille hjertesuk kunne dog ikke tilbageholdes nu og da i brevene fra denne tid. »Bare Jægerspris dog lå nærmere! Men glem ikke, at der er kongelys på Pedersborg kirkegård! Og heller ikke at der er et stearinlys i gæsteværelset i den gamle skole« (20. XII. 1935). Besøgene kunne finde sted, når jeg var ude på de rejser, som måtte foretages for at danne mig et skøn om, hvordan det gik unge piger fra Stiftelsen i deres huslige pladser ude i landet. Så kunne det undertiden lade sig gøre at køre om ad Pedersborg. Men det blev ikke tit, og så måtte breve til dr. Maar tjene til lidt erstatning. Vi på vor side var meget glade, når der kom brev fra Pedersborg, og brevene fra ham udtrykker også glæde ved brevvekslingen. Rørende taknemmelig var dr. Maar over enhver lille opmærksomhed. »Så mange, mange tak for den smukke blomst, der kom netop juleaften kl. 7½ præcis. Men De må slet ikke forkæle mig sådan! Selv om jeg indrømmer, at jeg bliver overmåde glad derfor, må De ikke! Og ved De, jeg blev alligevel endnu gladere for Deres indbydelse, for jeg havde et bestemt indtryk af, at De virkelig mente det. »Rørt« er nu sådant et svært ord at bruge, ellers vilde jeg for en sjælden gang bruge det her. Til gengæld må De prise Dem lykkelig, at jeg var så resigneret og gammel, at jeg trods al umiddelbar lyst sagde nej tak. Før juleaften blev jeg syg med en usædvanlig hæftig naso-pharyngitis og har ligget til idag. Jeg har det væmmeligt og er hæsere end en ravn. Men lev nu vel! Og tak, mange tak, for det gamle år . . . Frøken Lykke Sørensen får lov til at passe blomsten — og se på den«.

En hindring for besøgene hos dr. Maar var det, at jeg i sommeren 1936 blev meget alvorligt syg og længe lå på Rigshospitalet (nyrebetændelse). Også da fulgte dr. Maar på det hjerteligste med i tankerne og sendte gode breve, men præget af hans tunge tanker. Stor var hans glæde, da det begyndte at gå fremad.

Efter et besøg hos dr. Maar i Pedersborg noterede jeg i min kalender nogle ord for at fastholde mindet derom og måske senere igen tage det frem og glæde mig derved. »Fandt dr. Maar ret oplivet, en lille mørk Mand i Diplomatfrakke, lignende en katolsk gejstlig. Vi talte om mange Ting: Studier, Steno, Liv og Død, Egoisme contra Altruisme . . . vi kunne saa godt tale sammen . . . den hyggelige landlige Stue, Petroleumslampen, Bøgerne, rigtig Kakkelovn . . . og saa det gamle Venskab, han spørgende, grublende, ikke altid enige, men Venner *undervejs*«.

Træt var dr. Maar altid. Om fortsat videnskabeligt arbejde i hans otium var der ikke tale. Men som altid var han hjælpsom med sin store viden, når en yngre videnskabsmand spurgte ham til råds. Professor Vilhelm Møller-Christensen takker således dr. Maar for mange gode råd, da han begyndte den omfattende undersøgelse, der blev til disputatsen »The History of the Forceps« (1938) som dediceredes til »late Professor of the History of Medicine in the University of Copenhagen Vilhelm Maar«. Også andre henvendte sig til den aldrende professor i »Den gamle Skole i Pedersborg« om videnskabshistoriske spørgsmål. I sommeren 1937 havde jeg tilbragt en ferie på Orø ved Holbæk og fortalte dr. Maar, at jeg i øens kirke havde set en mindetavle for en ven af Steno og hans familie (89). »Men hvor har De dog fundet en ven af Steno?«, skrev dr. Maar (10. VIII. 1937). På een dag fik jeg i øvrigt tre breve om ham.« Og så fortsætter han med et af sine små suk, der ikke skulle tages altfor tungt. »Jeg er virkelig snart ked af, at jeg har rørt ved ham i min letsindige ungdoms tid . . . men glem mig ikke helt! Og lad mig en dag høre mere om . . . Steno's ven. Indtil da de hjerteligste hilsner til de levende!«.

Når der var lidt tid dertil, fik jeg i Jægerspris-tiden gjort manuskriptet til min bog *Agersø med Naboøen Omø gennem Tiderne* færdigt. Bogen udkom i foråret 1938. Måske kan man, hvis det ikke misforstås, kalde den en bautasten, der blev rejst ved et vejskel på vejen, som var tilbagelagt, og som nu skulle følges videre. Den handler blandt andet om menneskeskæbner, og hvad de har at lære en eftertid. »At vende blikket fra Nutiden til Fortiden« slutter forordet »for at dvæle hos de hedengangne Slægter, hvis Glæder og Sorger, Strid og Møje, Higen og Stræben nu er endt, har noget at sige os, der nu lever, om Liv og Død, om Verden og om Gud«. Desuden giver bogen et bidrag til billedet af det Agersø, som hurtigere og hurtigere forandres. Det var på høje tid, at det, der endnu levede i »mands minde«, blev fastholdt.

Agersø-bogen blev naturligvis straks sendt til dr. Maar, som i årenes løb var bleven fortrolig med, hvad der foregik på den lille ø, og med vor tilværelse derude. Han blev meget glad for bogen. »Det er jo et meget

imponerende og smukt og fristende værk. Hjertelig tak for den! Og hjertelig tillykke med den. Jeg er meget, meget glad for den —«, skrev dr. Maar fra »Den gamle Skole« i Pedersborg d. 3. V. 1938, idet han sluttede brevet med at spørge: »Når mon jeg ser Dem selv? Foreløbig de venligste hilsner til Dem alle tre. Deres hengivne Vilhelm Maar«.

På dette tidspunkt var jeg ved at bryde op fra Jægerspris. Uoverensstemmelser med bestyrelsen for stiftelsen førte til, at jeg genoptog den afbrudte præstegerning, først fra efteråret 1938 til 1940 som Andenpræst (Hjælpepræst) i Frederikssund, derefter til 1952 som sognepræst i Skibby (Horns Herred, nær Frederikssund).

Under indtryk af alt det nye og krævende i deltagelsen i menighedsarbejdet i Frederikssund, som i høj grad i forbindelse med forskelligt andet måtte optage tid og tanker, blev den personlige forbindelse med dr. Maar desværre trængt noget mere i baggrunden, end det burde være sket i denne periode. Hertil kom tyskernes besættelse af Danmark den 9. IV. 1940 med hele den omvæltning, som dette betød, og med nye krav til dagens arbejde. At der fra dr. Maar's side blev tænkt meget på os efter flytningen fra Jægerspris, fik vi at vide af et brev, der kom til os i begyndelsen af besættelsestiden, men ikke fra ham selv. En sygeplejerske, der havde været hos dr. Maar i længere tid, svag som han var, skrev (16. V. 1940): »Blot et Par Ord for at meddele Dem, at Prof. Maar er meget syg. Tyskernes Indtog i Landet gav Professoren et Chock, saa de sidste 4 Uger har Kræfterne ebbet ud. For 3 Dage siden traadte en Hjerneblødning til, og der har været fuldstændig Bevidstløshed siden. Jeg tror ikke der er mange Timer tilbage. Vi har talt saa meget om Dr. Garboe i Vinter og alle de smaa hyggelige Besøg fra Jægerspris, da Dr. Garboe var deroppe«.

Det trak lidt ud, før livsafslutningen kom og skånede dr. Maar for en helt affældig, hjælpeløs sidste levetid, der ville have været en meget svær prøvelse for ham, men på den anden side havde bragt nye muligheder for at mødes personligt igen. Den 18. V. 1940 indtrådte døden. Graven er på Store Magleby kirkegård på Amager. I Ugeskrift for Læger (1940, side 613) skrev medicinalhistorikeren dr. Axel Hansen, der personligt stod dr. Maar nær som ven i vanskelige tider, en god og forstående nekrolog. Selv måtte jeg i Berlingske Tidende (21. V. 1940) give udtryk for, hvor højt jeg værdsatte dr. Maar.

Her kunne denne skildring sluttes efter at have fulgt dr. Maar til vejs ende. Hensigten har været at give et bidrag til forståelsen af hans betydning som medicinalhistoriker og på grundlag af personlige minder at tegne nogle træk i billedet af ham som menneske og som ven igennem mange år. Men da det i forbindelse hermed har været nødvendigt at fortælle noget

om, hvordan mit forhold til naturvidenskabshistorien forløb og efterhånden afklaredes, vil det måske være på sin plads ganske kort at følge denne livslinie et stykke videre, såmeget mere som den også efter dr. Maar's død har forbindelse med ham.

X

I den præstevirksomhed med dens levende kontakt med mennesker, også gennem deltagelse i forsorgsarbejde, som blev fortsat, til aldersgrænsen blev nået, var det stadig en glæde og forfriskelse at have mulighed for at arbejde med videnskabelige spørgsmål fra læge- og naturvidenskabshistorien. I Skibby-årene var det især Bartholinerne og Steno, tankerne samledes om, og som der arbejdedes med, ofte i sene timer, når alt andet var ført til ende. Det blev til en række mindre afhandlinger fra dette område (90), indtil de to bind *Thomas Bartholin. Et Bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie* kunne udgives i årene 1949-1950. Jeg havde håbet, at dette arbejdes udgivelse skulle dr. Maar have haft den glæde at opleve, hvad der aldersmæssigt ikke skulle have været umuligt. Men sådan blev det altså ikke. Under arbejdet med bogen om Thomas Bartholin færdedes jeg som allerede foran berørt meget i Hagested-egnen, der let kunne nås på cykle fra Skibby. Nu blev det ikke som for en snes år siden, da jeg første gang opsøgte denne egn med dens mange Bartholin-minder, kun til at se Hagestedgaard udefra, men med min hustru blev jeg venligt modtaget i selve gården af dens daværende ejer baronesse Lerche. Og vel var meget forandret; men det var dog de omgivelser, hvori Thomas Bartholin havde oplevet så meget, og hvis man derfra cyklede ud til Grevinge kirke, mødte man igen navne og miljø fra den Bartholinske tid og kunne i tankerne leve sig ind deri (91). Når jeg efter indbydelse holdt gudstjeneste i en af de kirker, som Thomas Bartholin havde *jus patronatus* til, og bagefter kunne fortælle tilhørerne lidt om Thomas Bartholin's tilknytning til denne egn, var de svundne tider igen meget nærværende.

Under de stadig fortsatte studier til geologiens historie i Danmark blev der naturligvis også lejlighed til at fordybe sig i Niels Stensen's liv og forskning, især hans geologiske indsats. I disse år arbejdedes der energisk fra flere sider med Steno-studier, således som det foran er berørt (91a). Steno blev mere og mere draget frem af den forholdsvise ubemærkethed. Den drivende kraft i dette arbejde var — og er endnu — dr. Gustav Scherz,

med hvem jeg stadig har nær forbindelse både som Steno-forsker og som ven. Selv kunne jeg bidrage til Steno-litteraturen blandt andet med en afhandling (1947) i tilknytning til et arkivfund, om *Niels Stensen (Steno) set fra en sjællandsk Landsbypræstegaard i 1672* (92). I *Danmarks geologiske Undersøgelses skrifter* udgav jeg *Niels Stensens (Stenos) geologiske Arbejdes Skæbne. Et Fragment af Dansk Geologis Historie* (1948), og i 1951 kom *Niels Stensens Grotto Letters (1671). An episode in the life of the young Niels Stensen.* Det blev skrevet som et bidrag til en *Hilsen til J. Christian Bay paa firsaarsdagen d. 12. Oktober 1951.* Denne dansk-amerikaner, der begyndte som naturvidenskabsmand, var blevet en førende biblioteksmand i USA og var højt agtet både af danske og amerikanere. I Agersøtiden var vi kommet i forbindelse med hinanden, og med enestående troskab fortsatte dr. Bay en brevveksling og tilsendelse af sine afhandlinger og bøger lige til sin død. »I rustfrit Venskab« kunne han sende en hilsen, skønt vi aldrig havde mødt hinanden personligt. Nu tog rigsbibliotekar Svend Dahl, der nok var den, der stod dr. Bay allernærmest, initiativet til at glæde ham med et festskrift.

Senere fulgte andre Steno-arbejder i tilknytning til gentagne længere studierejser i Italien (93), som kunne foretages, efter at jeg i 1952 havde trukket mig tilbage fra embedet i Skibby og dermed var bleven friere stillet til videnskabelige studier i det hele taget. Det var nu arbejdet med geologiens historie, der gerne skulle fuldføres, hvis det var muligt. Allerede i Skibby-tiden havde jeg lejlighedsvis arbejdet i Mineralogisk museums arkiv. Da jeg som emeritus var flyttet til Fredensborg, blev dette arkivarbejde udvidet til også at omfatte en udførlig, endnu ikke afsluttet registrering af museumsarkivet, et arbejde som var påbegyndt med stor dygtighed af docent J. P. J. Ravn og flere andre, og som nu blev ført videre i samarbejde med museumsinspektør dr. Karen Callisen og senere af mig alene. I efteråret 1959 kunne første bind af *Geologiens Historie i Danmark* med undertitlen *Fra Myte til Videnskab* udsendes. To år efter fulgte andet bind *(Forskere og Resultater,* der nåede at blive færdigt til min 75-års fødselsdag (1961), dediceret til Magnus Jespersen, »den første geolog, jeg mødte«.

Under dette geologihistoriske arbejde og arbejdet med Steno havde tankerne naturligvis ofte måttet standse ved dr. Maar. På særlig måde blev alt, hvad vi havde oplevet sammen, levende og nærværende, da jeg en dag i 1952 kiggede indenfor i det auktionslokale, hvor hans bogsamling skulle gå over på andre hænder og spredes (93a). Og da jeg (1956) var officiel opponent ved Gustav Scherz's disputats *Vom Wege Niels Stensens. Beiträge zu seiner naturwissenschaftlichen Entwicklung,* blev dr. Maar nævnt for hans indsats i Steno-forskningen. Disse år var kendetegnet ved, at Steno og hans

liv og virksomhed mere og mere kom i søgelyset og vakte opmærksomhed både i kirkelige og ikke mindst i videnskabelige kredse. Scherz's store Steno-udgaver er allerede nævnt. Ved lægekongresser i København (1950 og 1951) udsendte professor i medicinens historie Edv. Gotfredsen facsimile-udgaver af Steno-værker og bidrog derved til at gøre Steno kendt i videre kredse. Da geologer fra hele verden i sommeren 1960 samledes til kongres i København, blev der udgivet tryksager, som henledte opmærksomheden på den fremragende danske naturvidenskabsmand Steno (94). I efteråret 1953 samledes opmærksomheden om overførelsen af Steno's jordiske rester fra graven under S. Lorenzo-kirken i Firenze til sarkofagen i det særlige Steno-kapel i denne kirke. Også mange danske deltog i denne højtidelighed (95). Den dag idag opsøger folk fra mange lande Steno's kapel i San Lorenzo, hvor lysene brænder og blomster smykker den store danskers grav. Endelig kan her nævnes, at der i august 1965 kunne samles videnskabsmænd fra mange lande til et »historisk symposium« om Niels Stensen (96), og denne har nu omsider (1966) efter at mange vanskeligheder var overvundet, fået sit monument i fødebyen København foran den medicinsk-naturvidenskabelige afdeling af universitetsbiblioteket (97). Her står han — anatomen, geologiens grundlægger, Guds tjener, *anatomicus, geologiae fundator, servus Dei,* som der står på monumentets fodstykke — og kan minde skiftende generationer om høje idealer og sandhedssøgen på alle livets områder.

Under mit arbejde i Mineralogisk museums arkiv havde jeg i længere tid det arbejdsværelse, hvori jeg for de mange år siden som ung assistent udførte museumsarbejde og havde mine planer og ønsker om naturvidenskabshistoriske studier. Kun noget af dette blev dengang udført. Andre opgaver trængte sig på og måtte tages op. Vejen frem til at skrive en udførlig fremstilling af dansk geologis historie med personalhistorien som noget væsentligt, blev meget længere og anderledes end dengang tænkt. Men nu havde jeg altså fået lov til at opleve, at dette mål blev nået samtidigt med at der arbejdedes *for* og *med* mennesker. Og ikke nok med det: jeg havde også, som allerede foran berørt, oplevet, at der var sket en glædelig udvikling i retning af en voksende interesse for og forståelse af *historiens* betydning, også indenfor naturvidenskaben. Nu kunne det ske — hvad der for halvhundrede år siden ville have været utænkeligt — at de geologistuderende, hvis antal ganske vist var mangedoblet siden dengang, kunne komme og bede professor Alfred Rosenkrantz i hans forelæsninger give en orientering i geologiens historie. Og denne nye linie fortsattes på forskellig måde. Det er godt at »vedgå arv og gæld« til dem, der gik forud. Samtalen kunne komme ind herpå, når vi samledes til frokostpause i professor Ro-

senkrantz's værelser i museets loftsetage under snævre, men inspirerende forhold. Man kaldte det med et hjemmelavet, om latin mindende, spøgende udtryk for at mødes i »speculatoriet«, hvor mange forskellige spørgsmål diskuteredes under professorens forsæde i kammeratlig hygge, således som jeg nævnte det i fortalen til første bind af geologiens historie. Da så min alder mere og mere gjorde sig gældende, og rejserne fra Fredensborg ind til museet måtte ophøre, uden at det litterære arbejde derfor ophørte, var det en glæde at vide, at det næste slægtled af geologer i hvertfald for nogles vedkommende var fortrolig med tanken om historiens betydning. I forbindelse med den voksende Steno-interesse kan det nævnes, at i 1948 stiftedes i København de geologistuderendes faglige klub *»Steno«*, og i 1969 indstiftede Dansk geologisk forening en Steno-medalje i 300-året for udgivelsen af Steno's geologiske hovedværk *»De solido«*.

LITTERATUR

1. *Garboe, Axel:* Bornholmer-geologen Magnus Jespersen. Et Bidrag til en Mands og hans Slægts Historie (1931).
2. Det lille håndskrift med vedføjede tegninger af insekter fra min samling findes nu i arkivet i Zoologisk museum i København.
3. (Trykt) Fortegnelse over afd. Professor ved Københavns universitet dr. med. Vilhelm Maar's efterladte bogsamling (1952), introduktion.
4. Maar's yderst kortfattede selvbiografi i: Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation (November 1902), 102. Sml. Axel Hansen i Dansk biografisk Leksikon bd. 15, 128-129 og samme forfatters nekrolog i Ugeskr. Læg. 1940:613.
5. *Maar, Vilhelm:* Experimentelle Untersuchungen über den Einfluss des Nervus vagus und des Nervus sympathicus auf den Gaswechsel der Lungen (Skandinav. Archiv. f. Physiol. 1902:*13:*269-336). Samme: Om Indflydelsen af Mængden af Blod, der passerer Lungerne, paa det respiratoriske Stofskifte i disse (Oversigt Vidensk. Selsk. Forhandl. (1902) 225-248, også trykt i Skandinav. Arch. Physiol. 1904:*15:*1-22). — Chr. Bohr & Vilhelm Maar: Om den Indflydelse, som Indaandingen af Ozon har paa Lungens Funktion (Oversigt. Vidensk. Selskabs Forhandlinger (1903) 495-521). — Maar, Vilhelm: Videre Undersøgelser over den Lungerne passerende Blodmængdes Indflydelse paa deres respiratoriske Stofskifte (Oversigt Vidensk. Selsk. Forhandl. (1904) no. 4).
6. *Maar, Vilhelm:* Die Tiefenwirkung der Finsen-Reyn-Lampe und der Kromayer-Lampe (Aus dem Laboratorium des Finsen-Instituts, Kopenhagen) i: Archiv f. Dermatologie und Syphilis (90) 1908).
7. *Bie, Valdemar & Vilhelm Maar:* The Campaign against Tuberculosis in Danmark (Brit. J. Tuberculosis, London, 1907).
8. *Schack, August Steenberg Krogh:* Selvbiografi (Indbydelsesskrift til Kjøbenhavns Universitets Aarsfest til Erindring om Kirkens Reformation, November 1903, 118-120).
9. Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening 1907-1911:*3:*252-259.
10. *Maar, Vilhelm:* Om Opdagelsen af ductus vitello-intestinalis (Oversigt Vidensk. Selskabs Forhandl. 1908 no. 5).
11. *Garboe, Axel:* Niels Stensens (Nicolaus Stenos) lost geological manuscript (Medd. fra Dansk Geol. Forening 1960:*14:*243-246).

12. *Garboe, Axel:* Niels Stensens (Stenos) ven professor Holger Jacobæus (Kristeligt Dagblads kronik 21. XI. 1959).
13. *Løffler, Ernst:* Min Selvbiographi. En Geographs Levnedsløb (1911). Garboe, Axel: Ernst Løffler (1835-1911). Den første professor i Geografi ved Københavns Universitet. Et bidrag til belysning af hans slægtsbaggrund, udvikling og livsværk (Geografisk tidsskrift 1964:*63*:1. f.).
14. *Garboe, Axel:* Geologiens Historie i Danmark bd. 2 (1961) 378 f.
15. *Jensen, Johs. V.:* Dyrenes Forvandling (1927). — Garboe, Axel: Johannes V. Jensen, mammuten — og lidt mere (Tidsskr. Vor Viden nr. 11, 1966-1967, s. 683 f).
16. *Spärck, Ragnar:* Undervisningen i zoologi ved Københavns Universitet. Et tilbageblik over 300 år (Festskrift udg. af Københavns Universitet i anledning af Universitetets årsfest nov. 1962, 98, 100).
17. *Garboe, Axel:* Geologiens Historie i Danmark bd. 2 (1961) 443.
18. *Christensen, C. C.:* Den danske Botaniks Historie bd. 1 (1924-1926) 754.
19. *Jacobsen, J. P.:* Fru Marie Grubbe. cit. efter: Samlede Skrifter (1948) 17 f. Cfr. Garboe, Axel: J. P. Jacobsen og Naturvidenskaben (Berlingske Tidende 27. VII. og 3. VIII. 1928).
20. *Garboe, Axel:* Børge Janssen in memoriam (Berlingske Tidende d. 19. I. 1934).
21. Min dagbog findes i Mineralogisk museums arkiv. Blandt de indsamlede forsteninger fra de siluriske graptolit-skifre fandtes en hidtil ukendt, der senere blev bestemt og navngivet af professor Chr. Poulsen som *Procyrtograptus garboei* (Meddelelser fra Dansk Geol. Forening 1943:*10*:301-306).
22. *Günther, Siegmund:* Die Geschichte der Naturwissenschaften im Unterricht der Hochschulen (Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften X. Jahrgang 1910) 1).
23. Meddelelser fra Dansk Geol. Forening 1911:*17*:531 f.
24. Mitteilungen z. Gesch. d. Medizin etc. 1910:*10*:450-451.
25. Nogle erindringer fra denne studierejse skrev jeg i Frederiksborg Amts Avis d. 14. X. 1967.
26. Med henblik på min fædrene slægt gennem mange generationer, fyenske bønder (gårdmænd), var det oprindelig hensigten at antage et navn som Gaardbo. Da dette imidlertid ikke lod sig gøre, ændrede vi det til Garboe. Først senere blev vi opmærksom på, at der havde eksisteret en, hvad navnet angår vistnok uddød, familie Garboe, med hvem vi altså ikke er i slægt.
27. Nykjøbing Dagblad (24. VI. 1911) og flere andre korrespondancer fra denne sommer.
28. *A. Garboe:* Rigsbibliotekar Svend Dahl (1887-1963) og naturvidenskaben (Naturhistorisk Tidende nr. 1-2 (1964-1965) 26-29).
29. *A. Garboe:* Ved Holbergs Træ (Berlingske Tidende 27. XII. 1942). Nogle små erindringer fra årene i det gamle universitetsbibliotek skrev jeg i forskellige blade (Ved Universitetsbibliotekets Flytning. En Hilsen ved et Vejskel (Berlingske Tidende 11. XII. 1937). Fra Holbergs Træ til Thieles Officin (Kristeligt Dagblad d. 3. V. 1938). Ved Holbergs Træ. Til Afsked med Universitetsbibliotekar Alfred Krarup (Berlingske Tidende d. 19. XII. 1942). Under Holbergs Træ (Berlingske Tidende d. 11. VII. 1954). — Københavns Universitetsbibliotek passerer en milepæl — samt nogle personlige erindringer (Frederiksborg Amts Avis d. 20. XI. 1961). Erindringer fra arbejdet og livet i Universitetsbiblioteket i Fiolstræde fortæller Carl Dumreicher i *Mellem Bøger og Biblioteker. Små Livserindringer* (1959).
30. Axel Hansen i Ugeskr. Læg. 1940, nr. 23, 613.
31. Regensen. Regensianersamfundets Medlemsblad 3. serie nr. 17, juli 1922 side 3.
32. *Gotfredsen, Edv.:* Medicinsk-historisk Museums historie (Medicinsk Forum 1950:*3*: 193 f.). — Møller-Christensen, Vilhelm: Træk af Universitetets medicinsk-historiske Museums historie (Medicinhistorisk Årsbok, supplementum I (1967) 129 f.). — Møller-Christensen, Vilhelm: Dansk Medicinsk-hitorisk Selskab gennem 50 år. Et tilbageblik (Medicinsk Forum 1967:*20*:159 f. Med portrættavle). Også trykt i Medicinhistorisk Årsbok (1967) 200 f. — Bastholm, Eyvind: Medicinsk-historisk Selskabs formænd (Medicinhistorisk Årsbok (1967) 209 f).

33. Axel Hansen i Dansk Biografisk Leksikon, Tage Kjer i Maanedsskrift for praktisk Lægerning og social Medicin 7 (1929) 31 f., Gunnar Knudsen i tidsskriftet Danske Studier (1929) 77 f. med bibliografi ved Lina Johnsson.
34. *Tuxen, S. L.:* Entomologisk Forenings Historie 1868-1968 (1968) 80.
35. *Maar, Vilhelm:* Lidt om Jakob Benignus Winsløw som videnskabsmand og læge (Festskrift, prof. Julius Petersens 70-årsdag (1911) 145 f.).
36. *Snorrason, Egill:* Anatomen J.-B. Winsløw 1669-1760 (1969).
37. Additamenta 182,4°. Garboe, Axel: Om Ole Worms Samlervirksomhed (Tidsskr. Danske Studier (1912) 132-134).
38. *Garboe, Axel:* Kongelig Majestæts Læge for Lolland-Falster, Michael Lyser (Lolland-Falsters historiske Samfund. Aarbog 40 (1952) 83-93). — Garboe, Axel: Michael Lyser. A 17th Century Anatomist (Papers on Medicine and the History of Medicine. Dedicated to Erik Warburg on his sixtieth anniversary, february 3, 1952. Acta med. scandinav. Supplementum 266 to vol. 142). — Garboe, Axel: Thomas Bartholin bd. 1 (1949) 165 f., bd. 2 (1950) 17 f.
39. Koncept dateret d. 22. IX. 1914.
40. Oversigt over Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1916 (1916-1917) side <59>.
41. *Garboe, Axel:* Thomas Bartholin og Hagestedgaard (Ugeskr. Læg. 1916:*78:*1006-1012).
42. *Garboe, Axel:* Thomas Bartholin. Et bidrag til dansk Natur- og Lægevidenskabs Historie i det 17. Aarhundrede bd. 1-2 (1949-1950) (Acta historica scientiarum naturalium et medicinalium. Edidit Bibioteca Universitatis Hauniensis vol. 5-6).
43. Thomæ Bartholini Vasa lymphatica. Edited on the tercentenary of the Birth of Thomas Bartholinus by Vilhelm Maar (1916).
44. Thomas Bartholin. 1616. 20. X. 1916. Mindeskrift paa 300 Aarsdagen for hans Fødsel (1916).
45. JANUS. Archives internationales pour l'Histoire de la Medecine et la Geographie Medicale (Leiden) 21. année 1916 (særtryk med afhandlinger »Dediées à la Commémoration de Thomas Bartholin 20. Octobre 1616-4. Décembre 1680.
46. *Garboe, Axel:* Grevinge Kirke og det første medicinsk-naturhistoriske Museum i Danmark (Aarbogen *Fra Holbæk Amt* (1951) 50 f.). — Maar, Vilhelm: En Mindestens Historie (Mindeskrift f. Thomas Bartholin (1916) 69 f.). Mindestenen blev senere fjernet og er nu opsat i muren til det nye zoologiske Institut og Museum i Universitetsparken, København. Cfr. Ragnar Spärck i: Universitetets Festskrift (1962) 26 f.
47. Trøste Breff til Sin hierte kiere og høybedrøfuede Syster Anna Catherina Müllers S. D. Caspari Bartholini Efterlefverske (1673).
48. *Jørgensen, J. M.:* Fra et lykkeligt Hjem. En lykkelig Familie. Erindringer fra Aarene, der svandt (1937).
49. *Jørgensen, P. P.:* Livet er Menneskenes Lys. Prædikener. Udg. af J. M. Jørgensen (1938).
50. Således bl. a. Harry Heidemann: Om »den spanske syge« 1918-1920 (Medicinsk Forum, 1965).
51. *Garboe, Axel:* Tuberkulosens Ansigt i dansk Naturvidenskabs Historie (Naturens Verden (1947) 168 f.).
52. I fri fortællende form har jeg benyttet træk fra livet på et tuberkulosehospital i fortællingen *Friluftsliv og stille Tider* (1923).
53. *Dumreicher, Carl:* Mellem Bøger og Biblioteker. Små Livserindringer (1959) 77.
54. *Kall, J. C.:* Universitetsbibliotekets Organisation og Fremtid. Diskussionen derom historisk belyst (1922). Garboe, Axel: J. C. Kall. In memorian (Berlingske Tidende d. 26. XII. 1934).
55. Koncept iblandt mine papirer.
56. *Garboe, Axel:* About Precious Stones (Lectures for Prisoners of War 1918).
57. *Garboe, Axel:* Ole Worms Stambog (Ex Bibliotheca Universitatis Hauniensis. Udg. af Carl Dumreicher (1920) 183-187).
58. *Garboe, Axel:* Provinsialmedicus Hahn i Maribo. Et lille Tidsbillede fra det 18. Aarhundrede (Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog 9. (1921) 77-95).

59. Dr. Hahn's fortegnelse over planterne i hans »herbarium« findes nu i Additamenta nr. 429 folio (Kgl. Bibliotek). For bistand med at konstatere, hvor en del af planterne er havnet takkes professor Vilh. Møller-Christensen og museumsinspektør mag. art. Lissa Børthy, Universitetets medicinsk-historiske museum, og fru mag. sc. Inger Juel. Botanisk have, København.
60. Aarsberetning for K.F.U.K.'s Hovedafdeling i København 1911-24 samt de trykte beretninger om Danske Kvinders Velfærds arbejde.
61. Et indtryk af de tanker, der optog Ellen Larsen så meget, giver de halvt selvbiografiske, men camouflerede skildringer, som hun har udgivet under pseudonymet Marie Lange *En Pilgrim skriver paa Maskine (1941)* og *Trøstebrønden* (1945).
62. *Schou, H. J.:* Religiøsitet og sygelige Sindstilstande. Seks Forelæsninger (1924). Det var vistnok første gang, en læge holdt sådanne forelæsninger for præster og vordende præster samt andre, der var interesseret i kirkeligt arbejde. I Kristelig Lægeforening drøftedes disse problemer (Meddelelser til Kristelig Lægeforenings medlemmer 4. Række nr. 2, 1920).
63. *Krabbe, Knud H.:* Brev fra Amerika (Ugeskr. Læg. 1924).
64. *Cannon, Ida M.:* Social work in hospitals. A contribution to progressive medicine (New York 1923).
Cabot, Richard C.: Social service and the art of healing (New York 1917). — samme forfatter: Social work. Essays on the meetingground of doctor and social worker (Boston og New York 1919).
65. *Wimmer, August:* Ændringer i Alkoholismens Billede paa Kommunehospitalets Nerve- og Sindssygeafdeling efter Spiritusskattens Forhøjelse 1917 (Ugeskr. Læg. 1925:*87*:785).
66. August Wimmer i en efterskrift til Axel Garboe: »Socialt Arbejde« i Hospitaler (Ugeskr. Læg. 1926:*88*:403).
67. Socialt Arbejde i Hospitaler (Tidsskr. f. Dansk Røde Kors (1926) nr. 9-12). — Om Forsorg for Alkoholister (Maanedsskr. f. praktisk Lægegerning 5. (1927) if.). — Socialt Arbejde knyttet til Hospitaler (Socialt Tidsskr. 3 (1927) 40 f.). — Social-psykiatrisk Hospitalsarbejde (Socialt Tidsskr. 3 (1927) 322 f.). Og flere steder i dagspressen skrev jeg bl. a. »Et Blad af Patienthjælpens Historie i Danmark« (Kristeligt Dagblads kronik d. 21. III. 1940).
68. Om en sejlads fra Skælskør til Agersø med den lille damper har jeg fortalt i *Landet mellem Sund og Belt* (redigeret af Cai M. Woel) bd. 2 (1949) 121 f. Som medlemmer af Dansk Veteranskibsklub har vi mange år senere været med til at redde »Dameren«, som den kort og godt hed på egnen, fra ophugning.
69. V. Magaard malede (ca. 1918) blandt andet flere gamle, karakteristiske interiører fra Agersø. Hns folkloristiske optegnelser fra øen findes i Dansk folkemindesamlings arkiv, København.
70. *Garboe, Axel:* Agersø i Store Bælt med Nabo-Øen Omø gennem Tiderne (1939) 185 f.
71. Materialet afgivet til Københavns Universitets arvebiologiske Institut.
72. *Wentzel, Astrid:* Christian Ostenfeld (1619-1671). Nogle biografiske Oplysninger (1937).
73. *Wentzel, Astrid:* O. H. Mynster. En Biografi (1928).
74. Fortalen til: Nicolai Stenonis Opera theologica ... Ediderunt Knud Larsen et Gustav Scherz. Tomus prior (1941).
75. *Jacobsen, Harry:* Den unge Herman Bang (1954) og de øvrige bind af Herman Bang-biografien.
76. *Garboe, Axel:* Studien über eine kleine, endemische Bevölkerung in Dänemark (Genetica vol. XI (1929) 465 f.).
77. *Garboe, Axel:* Joseph Gottlieb Kölreuter (1733-1806) (Naturens Verden 17 (1933) 172 f. Forsøgsjournalerne afgivet til Botanisk Museum København).
78. Stenos Indledningsforelæsning til Demonstrationerne i Københavns anatomiske Teater 1673 oversat af Knud Larsen (Stenoniana. Udgivet af V. Meisen & Knud Larsen. Bd. I (1933) 104 f.).
79. *Garboe, Axel:* To sydtyske Smaabyer kendt i Arvelighedsforskningens Historie (Naturens Verden 1934:*18*:446 f. og tidsskr. Janus (39) 1935).

80. *Garboe, Axel:* Arvelighedsforskning og social Forsorg. En Indledning i nogle forsorgsbiologiske Problemer (1931).
81. *Garboe, Axel:* Bornholmer-Geoligen Magnus Jespersen (1931).
82. *Zahrtmann, M. K.:* Oplysninger om Niels Stensen (Hans fædrene Slægt og hans Opvækst i København). (Historiske Meddelelser om København (1921), optrykt i Stenoniana I, (1933) 47.
83. *Garboe, Axel:* Præsten Hr. Jes. Utrykt Hørespil (Radiolytteren d. 5. II. 1939).
84. Ad. Clement udgav (1918) et lille hefte med titlen *Geologiens Historie i Danmark,* men det blev aldrig fortsat.
85. *Garboe, Axel:* Regnormen. En folkemedicinsk Detailstudie (Hospitalstidende 1933: *77:*172 f. — Folkemedicinske Optegnelser og Studier (Hospitalstidende 1934:*77:* 1121 f. — Om gamle Lægeplanter paa en lille Ø, Agersø i Storebelt (Farmaceutisk Tidende I, 1934:*44:*555 f.) og flere andre meddelelser.
86. Axel Hansen i Ugeskr. Læg. (1940).
87. Ugeskr. Læg. d. 12. I. 1933.
88. *Høeg, Eiler:* Johann Valentin Wille (1934). Wille var læge på Abrahamstrup (Jægerspris) i årene 1674-1676. I forordet takker dr. Høeg professor Maar »for hans kyndige og altid elskværdige beredvillige Interesse og Bistand, uden hvilken jeg aldrig ville have givet mig i Kast med dette lille opus«.
89. Det var præsten på Orø i Holbæk fjord Niels Christensen Krag, der var student samtidig med Steno og havde forbindelse både med ham og hans københavnske familie. Se bl. a. H. F. Rørdam: Om Niels Christensen Krag (Kirkehistor. Samlinger 3. Række 5 (1884) 315 f.).
90. Kan efterses i *En Axel Garboe-Bibliografi 1911-1964.* Med indledning af H. D. Schepelern (Kulturminder 1965).
91. *Garboe, Axel:* Grevinge Kirke og det første medicinsk-historiske Museum i Danmark (Fra Holbæk Amt (1951) 50 f.).
91a. *Garboe, Axel:* Fra den danske Niels Stensen-forskning. En orienterende oversigt (Medicinsk Forum 15. årg. nr. 4 (1962)).
92. *Garboe, Axel:* Niels Stensen (Steno) set fra en sjællandsk Landsbypræstegaard i 1672 (Lychnos. Lärdomshistoriska Samfundets Årsbok, Uppsala (1946–1947) 148 f.).
93. Her kan bl. a. nævnes arbejdet med eftersøgningen af Steno's tabte geologiske manuskript (Niels Stensens (Nicolaus Stenos) lost geological manuscript (Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening 1960:*14:*243 f.).
93a. *Garboe, Axel:* Et Bibliothek spredes (Berlingske Aftenavis 9. II. 1952, også som bog (1953)).
94. Blandt andet et nummer af det amerikanske tidsskrift »Geotimes« vol. 5. no. I, July-Aug. 1960, hvori dr. Scherz skrev om »Niels Stensen in Copenhagen«.
95. *Gotfredsen, Edv.:* Niels Stensen mindehøjtideligheden i Firenze den 24.-25. oktober 1953 (Medicinsk Forum 7. årg. 1954:*7:*nr. 3).
96. Historical Symposium on Nicolaus Steno and the Brain Research in the seventeenth Century. An International Symposium, København d. 18., 19., 20. VIII. 1965.
97. *Garboe, Axel:* Niels Stensen-monumentet i København (dets forhistorie) (Naturhistorisk Tidende 1963:*27:*47 f.) og Meddelelser fra Dansk Geologisk Forening 1964: *15:*372 f.